

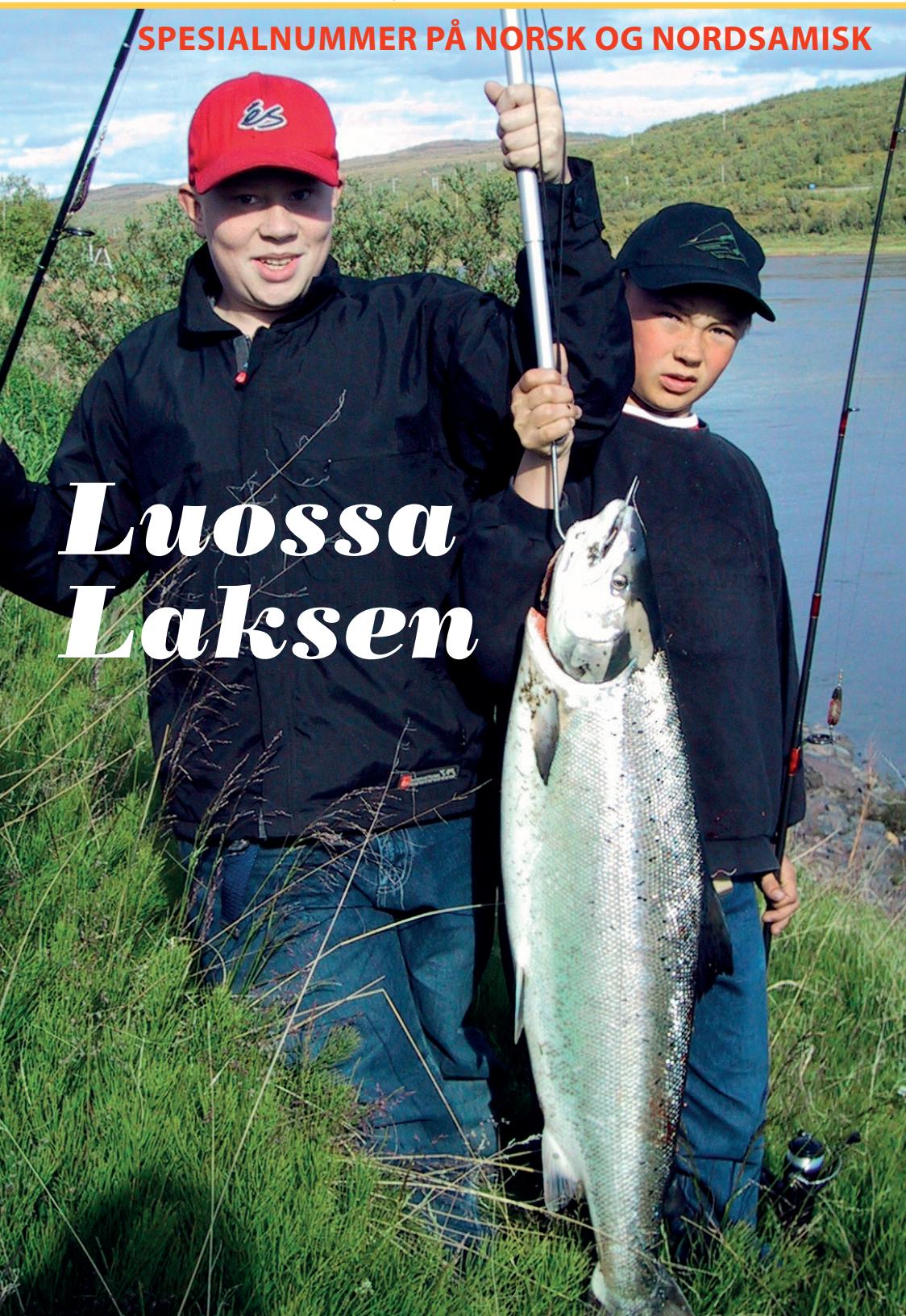
Sámis

NUVTTÁ

Sámi čálakultuvrralaš áigečála • Nr. 26 Juovlamánnu 2017

SPESIALNUMMER PÅ NORSK OG NORDSAMISK

Luossa Laksen

BUOÐÐUN

- ERENOAMÁŠ LUOSSA-BIVDOUOHKI DEANUČÁZÁDAGAS
- DEN UNIKE LAKSEFIS-KEMETODEN I TANAVASS-DRAGET

AAGE SOLBAKK

MOT ET SIRKUMPOLART LAKSEFORUM

TIRIL BRYN & MARTIN LEE MUELLER

ÁRBEVIROLAŠ MÁHTTU ÁIBBAS HILGOJUVVON DEANU ČÁZÁDAGA HÁLDDAŠEAMIS

STEINAR PEDERSEN

OM LAKS, VITENSKAP, LOKALKUNNSKAP, OG MEDFORVALTNING

GRO WEEEN

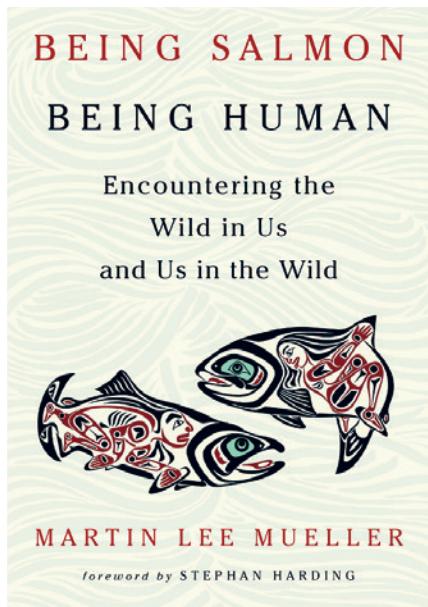
SÁMIS Nr. 26

NJUNUŠČALLOSAT

- 3** Dearvvuođat doaimmahusas –
Hilsen fra redaksjonen
Harald Gaski, Aage Solbakk

ARTIHKKALAT

- 4** **Buodđun** – Erenoamáš luossa-
bivdovuohki Deanučázadagas
– Den unike laksefiskemetoden i
Tanavassdraget Aage Solbakk
- 28** **Deanuluossa lea šaddan báikki-**
olbmuid oktavuođaid bokte lussii
Solveig Joks
- 34** **Tanalaksen er blitt til gjennom**
lokalbefolkingens relasjoner til
laksen Solveig Joks
- 40** **Sirkumpolára Luossaforum**
Tiril Bryn & Martin Lee Mueller
- 44** **Mot et sirkumpolart Lakse-**
forum
Tiril Bryn & Martin Lee Mueller

- 48** **Árbevirolaš máhttu áibbas**
hilgojuvpon Deanu čázádaga
hálddašeamis
Steinar Pedersen

- 56** **Tradisjonell kunnskap er full-**
stendig tilsidesatt i forvaltinga
av Deatnu/Tanavassdraget
Steinar Pedersen

- 64** **Om laks, vitenskap, lokal-**
kunnskap, og medforvaltning
Gro Ween

- 70** **Luossa ja sáidi – Laksen og seien**

Sámi čálakultuvralaš áigečála, man CálliidLágádus almmuhá Sámi fágagirjjálaš čálliid- ja jorgaleaddjjid-searvvi (SFS) ovddas.

Tidsskrift til fremme av samisk skriftkultur, som CálliidLágádus utgir for Samisk faglitterær forfatter- og oversetterforening.

Dán nummira doaimmahus / Redaksjon for dette spesialnummeret

Harald Gaski
Aage Solbakk

Ruhtadeaddjít/Finansiering

Norgga Sámediggi (Sametinget i Norge), CálliidLágádus ja/og SFS.

Sámis artihkkaliid ja govaid ii oaččo almmuheaddji, čálli dahje govvi-deaddji lobi haga almmuhit.

Artikler, bilder og illustrasjoner fra Sámis får ikke mangfoldiggjøres uten særskilt tillatelse fra utgiver, forfatter eller fotograf/illustratør.

Gráfalaš bargu / Grafisk utførelse
Studio Borga, Ohcejohka/Utsjoki**Deaddilan/Trykk**

Waasa Graphics Oy, Vaasa

Sámis lea nuvttá. Dan sáhttá maiddá dingot almmuheaddji neahntagirjegávppi bokte.

Sámis er gratis, og kan bestilles via nettbutikken til utgiver.

www.lagadus.org

Sámis artihkkaliid sáhttá maiddái lohkatt dás / Innholdet i Sámis kan også leses her

www.samifaga.org

Dearvuodat doaimmahusas

Dát Sámis sierranummír lea Deanuluosa birra. Dii lehpet hárjánan ahte Sámis lea dušše sámegillii, jogo davvi-, julev- dahje máttasámegillii, muho nugo dagaimet Troandin-doaluid oktavuodas goas ráhkadeimmet sierra nummira dárogillii muittašit 100-jagi ávvudeami vuosttas sámi riikkačoahkkima 1917:s, de dán vuoru gis dahkat guovttagielat nummira luosa birra. Mis lea maid áigu-muš almmuhit Sámisa omd. engelasgillii, ráhkkanattadettiin 2019 Frankfurt girjemeassuide.

Muho dán vuoro mii hálideimmet juksat maiddá eiseválldiid min čállo-siugin. Sii hárve lohket sámegielä, eai ge leat viššalat jorgalahttit sámi ášedovdiid teavsttaid dárogillii, de mii mearrideimmet geahččalit juksat sihke min dábálaš sámi lohkiid ja earáid geat berostit árbevirolaš máhtus ja mo dat ilbmá luossabivddu hálldašeami don doloža rájes Deatnogátti ássiid gaskas. Luossa ja Deatnu gullaba oktii, ja dán fáddá-nummiris mii leat bovden čál-liid geat leat dutkan sihke luossabivddu historjjá, dan hálldašeami ja muđui smiehttan luosa ja olbmo gaskavuođa birra ge. Áiggiid čađa čoagganan máhtus ii leat otná áiggis seammá árvu go ovdal, muho juste dan dihtii mii hálidat loktet ja gudnejahttit juste árbevieruid ja guovlluolbmuid vásáhusaid, mat leamaš mielde ealiheamen ja ovddideamen luossamáddodaga don doložis gitta otná beaivvi rádjái.

Hilsen fra redaksjonen

Dette er et spesialnummer av det samiske tidsskriftet *Sámis*. Tidsskriftet er primært etablert for å fremme samiskspråklig skriftkultur, og har utkommet i en årrekke. Innimellom lager redaksjonen spesialnumre av tidsskriftet også på andre språk enn samisk. Eksempelvis laget vi et spesialnummer på norsk i anledning hundreårsmarkeringen for det første samiske landsmøtet i Trondheim i 1917, og nå dette dobbeltspråklige særnummeret om Tana-laksen. Vi planlegger også et eget temanummer på engelsk om samisk litteratur som del av satsningen fram mot bokmessen i Frankfurt i 2019.

Dette nummeret er forbeholdt laksen. Det som i dag kalles villaks. Det er nærmest utrolig hvordan oppdrettsnæringen har klart å ta eiendomsrett til begrepet laks, slik at den egentlige laksen har måttet få et nytt navn. I dette nummeret konsentrerer vi oss om laksen som ressurs i samspill med mennesket – for kunnskap, tenkning, fortellinger, økologi, tradisjoner og næring. Laksen – Tanaelvas dyrebare fisk, som det heter i en gammel joiktekst fra 1800-tallet – og laksefisket har alltid vært en sentral del av Tana-kulturen, så derfor er meningen med dette spesialnummeret å presentere laksefiske og lakseforvaltning sett ut fra lokale interesser og tradisjoner. Det er de som er på parti med laksen, men som dessverre ofte lider samme skjebne som urfolk-kunnskapen, den neglisjeres og utslettes. Men i dette temanummeret er det laksen, elva og lokalbefolkningen som er i sentrum.

Buodđun

Erenoamáš luossabivdovuohki Deanučázádagas
Den unike laksefiskemetoden i Tanavassdraget

LUOSSABIVDU lea leamaš hui guovddážis Deanuleagi sámi kultuvrras máŋggaid čuđiid jagiid, ja moanat luossabivdovuogit leat geava-huvvon fidnet luosa. Boarraseamos luossabivdovuohki lea **buodđun**, mii ain geavahuvvo.

LAKSEFISKET har vært sentralt i den elve-samiske kulturen i Tanadalen i hundrevis av år, og mange fangstmetoder har vært brukt for å fange Tanalaksen. Den eldste fiskemetoden er stengselfisket, på samisk **buodđun**, som fremdeles er i bruk.

LUOSA JUOIGGUS

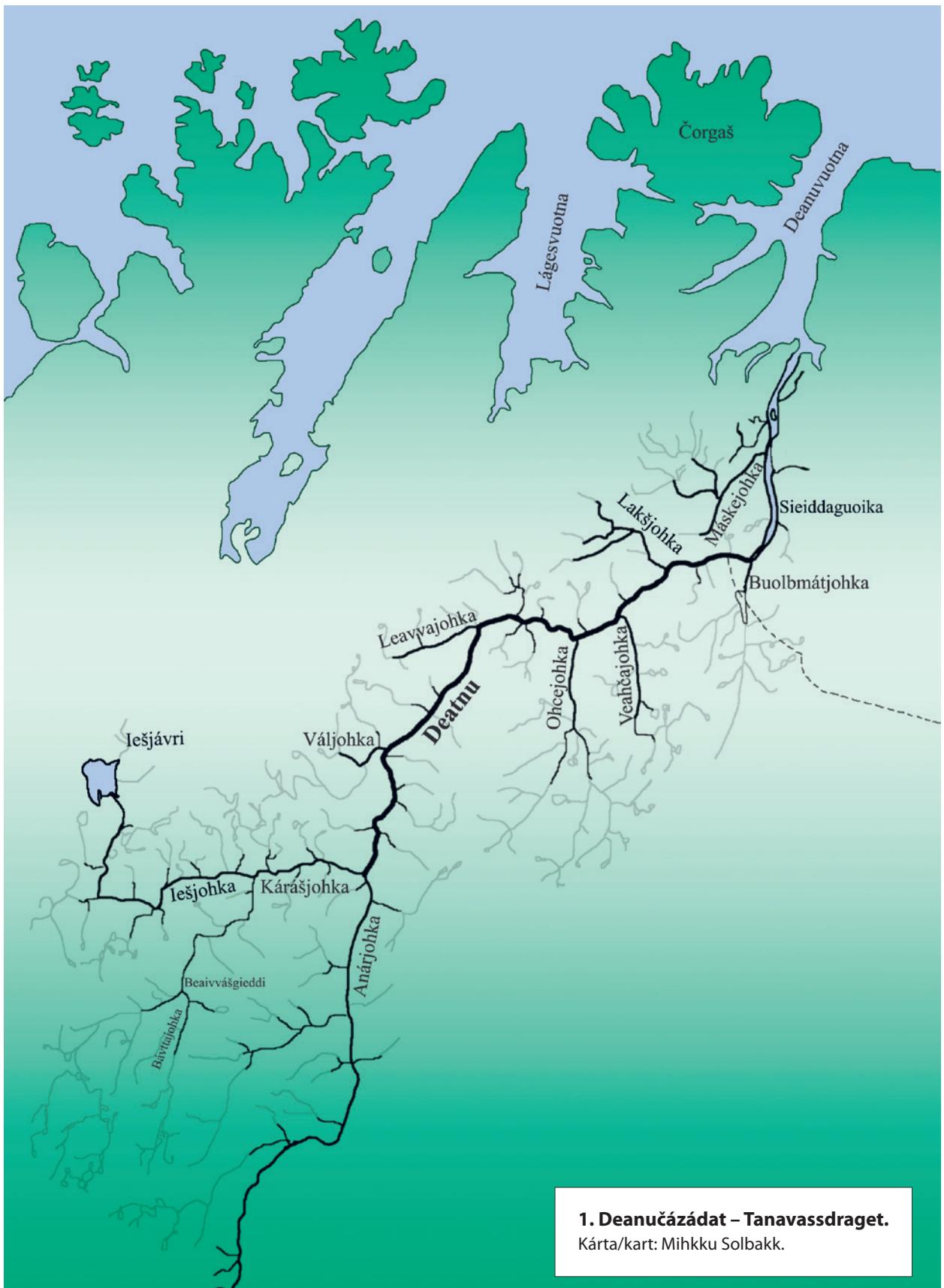
*Luossa vuodjá čázi botni miel
dat gievrras guolli ja divrras guolli
mii manná
jos livčii čadå eatnan deatnu
De ohpit son manná gitta geahčái
ja čáhpot nu sakka
ja de šaddá nu ahte
ii eambbo bora ge šat
ii headis ge
Ja mähccá son fas vuolás
gos lea boahktán
ábi viidodagas
gos leat ollu luosat
Ja fas šaddá seamma šealgal
mo ovdal lei
go áhpásis fas boahktá
Go silddiid oažžu borrat
de fas buoidu
ja šaddá seamma láhkai
mo ovdal lei*

JOIK OM LAKSEN

*Laksen, den sterke og dyrebare fisk
svømmer langs bunnen av elva.
Gjennom hele jorda ville den fulgt
Tanaelva
hvis løpet hadde gått der.
Helt til kildene går den,
blir svart og slutter å spise.
Vender nedover dit den kom fra,
til det vide havet,
der det er mange laks.
På nytt blir den like blank
som den var før
når den kommer tilbake
til sitt eget hav.
Der får den sild å spise,
blir feit igjen,
og ser likedan ut som før.*

DÁT DAJAHUSAT DAHJE coamit (coapmi=dajahus) leat gávdnamis Otto Donner girjjis *Lappalaisia lauluja* mii almmustuvai Helssegis 1876, ja almmuhuvvon maiddái J. Fellman II-girjjis, 1906. Dajahusat/coamit govvejit bures dan man deatalaš luossa lea leamaš Deanuleagi sápmelaččaide.

DENNE JOIKETEKSTEN ER en gjendiktning av *Luosa juoigan*, som er nedtegnet i Otto Donners bok *Lappalaisia lauluja* som kom ut i Helsinki i 1876 og er gjen-gitt i J. Fellman II, 1906. Joikteksten forteller i en kon-sentrert form om hvilken stilling laksen har hatt i det samiske samfunnet i Tana.

1. Deanučázádat – Tanavassdraget.
Kárta/kart: Mihkku Solbakk.

DEATNU LEA NORGGA ja Eurohpá stuorámus ja buo-remus luossajohka. Deatnu lea maiddái okta málmmi deataleamos čázádagain atlánttalaš luosa hárrái. Čázádat lea oktiibuot badjel 1000 km gosa luossa goargnú. Leat unnimusat 35 oalgejoga gosa luosat gorgnjot.

Kárta 1.

Deatnu lea guovddáš sámi guovllus ja golgá golmma sámi gieldda čađa: Deanu, Kárášjoga ja Ohcejoga. Čázádagas ásset sullii 6900 olbmo, ja eatnašat leat sáp-melaččat. Danne sáhttit dadjat ahte čázádat lea stuorámus oktilas sámi ássanguovlu málmmis. **Kárta 2.**

Deataleamos bivdosat mat otne geavahuvvojot Deanu-čázádagas (sihke Norgga ja Suoma bealde), leat buođdu, njanggofierbmi ja golgadat. Norgga bealde fier-pmástallet sii geain lea fierbmebivdovuoigatvuohta (luossabreava) Deanu ja Kárášjoga gielddas.

Lassin lea oaggun deatalaš guovllu oaguide ja gal-lestalli sportaoagguide. Man guhká oaggun lea dáhpáhuvvan Deanus, lea váttis áigemeroštallat. Muho muhtun lágan oaggun gal geavahuvvui Deanus ovdal go eangalas sportaoaggut bukte stákkuid fárrfuiguin ja rullaiguin birrasii 1850. Muhtun čállosis 1820-logus namahuvvo ahte "lassin fierbmái ja nuoh-tái geavahuvvo maiddái veaháš vuogga..." (Sjøgren 1828, gč. Solbakk 2011:65). Dát oaggun gohčoduvvo namain Nođđo-oaggun.

DEATNU BETYR STORELVA, er det største og mest lakserike vassdraget i Norge og Europa. Deatnu/Tana-elva regnes også som en av verdens viktigste elver for atlantisk laks. Med sin enorme vannføring likner Deatnu mer på en flod enn en elv. Tilsammen er det over 1000 km lakseførende strekning i vassdraget. Det er minst 35 sideelver i vassdraget der det går opp laks. **Kart 1.**

Tanavassdraget skjærer gjennom tre samiske kommuner: Deatnu/Tana og Kárášjohka/Karasjok på norsk side og Ohcejohka/Utsjok i Finland. I elvedalen bor det om lag 6900 mennesker, hvorav de fleste er samer. I kulturrell sammenheng er vassdraget derfor det største sammenhengende samiske bosettingsområdet i verden.

Kart 2.

De viktigste fiskeredskapene som brukes i Tanavassdraget (både på norsk og finsk side) i dag er *buođdu* – stengsel, *njanggofierbmi* – stå- eller settegarn og *golgadat* – drivgarn. På norsk side utøves disse av lokalbefolkningen som har garnfiskerett i Karasjok og Tana kommune.

I tillegg drives *oaggun* – stangfiske både av lokalbefolkingen og tilreisende sportsfiskere. Hvor lenge *oaggun* har foregått i Tanaelva er det vanskelig å tidfeste. Men den må ha vært godt kjent blant lokale samiske fiskere lenge før engelskmennene innførte sportsfiske med stang med ring og snelle fra ca. 1850, selv om metoden var lite brukt. I en beskrivelse fra 1820-tallet nevnes det at "utom nät och not brukas och litet mete (fiskekrok, på samisk: vuogga) ..." (Sjøgren 1828, se Solbakk 2011: 65). På samisk het denne fiskemetoden *nođđo-oaggun* (nøstefiske).

BUOÐDUN – EAMIBOARES SÁMI GUOLÁSTANVUOHKI

Lean gullan muhtun dutkiid čuoččuheamen ahte Deanučázádaga sápme-laččat leat oahppan buoðđut vierrásiin. Dat lea dáhpáhuvvan odđa áiggis. Dát čáluus geahččala duššin dahkat dáid čuoččuhusaid.

Buoðđun orru leamen eamiboaris Deanučázádagas. Gieskat lea almmustuvvan girji buoðđuma sámegiel doahpagiid birra. Čálli lea Trond Are Antigii girjjis bokte duođašta ahte buođđumis leat čielga ja dárkilis sánit ja dajaldagat maid sáhttá gohčodit dieđalaš giellan. Dát máhttu lea ovddiduvvon ja sajáiduvvon áiggiid čáđa bargguid bokte man láhkai geavahit luossabivddu vejolašvuođaid eallámuššan.

Asbjørn Nesheim čilgehusa mielde leat eanaš sánit mat gusket buđđui, čielga sámi sánit. "Go geahčada muhtun sámegiel sániid mat gusket buđđui, de lea lunddolaš cealkit ahte sápmelaččaid buođđumis leat eamiboares árbevierut, várra gitta eami-suomaugralaš áiggi rájes." (Sullii 4000 ovdal Kristusa riegádeami). (Nesheim 1947:172).

Doahpagat buođđu, doaris, joddu, fierbmi ja oazis leat eamiboares sámi sánit, maid sáhttá guorrat gitta "Proto Finno-Saamic" áigodahkii (sullii 3000-4000 ovdal Kristusa riegádeami). (Gč. Sammallahти 1998, s. 118, 119, 122, 123). Otne leat lagabui 1000 sáni ja dajaldaga mat govvidit luossaguolás-teami árbevieruid čázádagas.

2. Deatnu lea davvisámi guovddáš guovllus ja golgá golmma sámi gieldda čađa: Deanu, Kárášjoga ja Ohcejoga gielddaid. Kultuvrralaš oktavuoda hár rái čázádat lea stuorámus oktilas sámi ássanguovlu máilmmis.

2. Tanavassdraget ligger i det nordsamiske kjerneområdet og skjærer gjennom tre samekommuner: Deatnu/Tana og Kárášjohka/Karasjok på norsk side og Ohcejohka/Utsjok i Finland. I kulturell sammenheng er vassdraget det største sammenhengende samiske bosettingsområdet i verden.

Kárta/kart: Minna Saastamoinen.

BUOÐÐUN – URGAMMEL SAMISK FISKEMETODE

Jeg har hørt noen forskere hevde at samisk stengselsfiske i Tanavassdraget er lån fra andre kulturer. Samiske laksefiskere skal ha tilegnet seg denne kunnskapen i nyere tid. Denne artikkelen er et forsøk på å motbevise disse påstandene.

Buodđun – stengselsfisket synes å være urgammelt i Tanavassdraget. Nylig er det kommet ut en bok om stengselfisks terminologi på samisk. Forfatteren er Trond Are Anti som i boka (2015) dokumenterer at stengselsfisket har presise ord og uttrykk av en slik nøyaktighet at det må betegnes som et vitenskapelig språk. Denne kunnskapen er utviklet gjennom lang tids erfaring i arbeid med å utnytte laksefisks muligheter til livberging.

Ifølge Asbjørn Nesheim er størsteparten av de samiske ordene vedrørende laksestengsler genuint samiske. "På grunnlag av et par av de lappiske ord som har med stengselsfiske å gjøre, kan man slutte at lappenes stengselsfiske har urgammle tradisjoner, sannsynligvis helt fra ur-finskugrisk tid." (Ca. 4000 før Kristi fødsel). (Nesheim 1947: 172).

Termene *buodđu* – stengsel, *doaris* – tverrstengsel, *joddu* – posegarn, *fierbmi* – garn og *oazis* – tverrstengsel er urgammle samiske ord, og kan spores tilbake til "Proto-Finno-Saamic" tid (ca. 3000-4000 før Kristi fødsel). (Se Samallahti 1998, s. 118, 119, 122, 123). I dag finnes det bortimot 1000 ord og uttrykk på samisk som beskriver laksefisks tradisjoner i elvedalen.

3. Gáskálas lei hui dolin davviriikkaid deataleamos goðusšaddu ja geavahuvvui ee. bivttasteapmái, fierbmegoðdimii, báttiid ja báhpáriid ráhkadeapmái.

3. Nesle, brennesle var i sin tid Nordens viktigste tekstilplante og ble blant annet brukt til klær, fiskegarn og -snører, tauverk og papir.

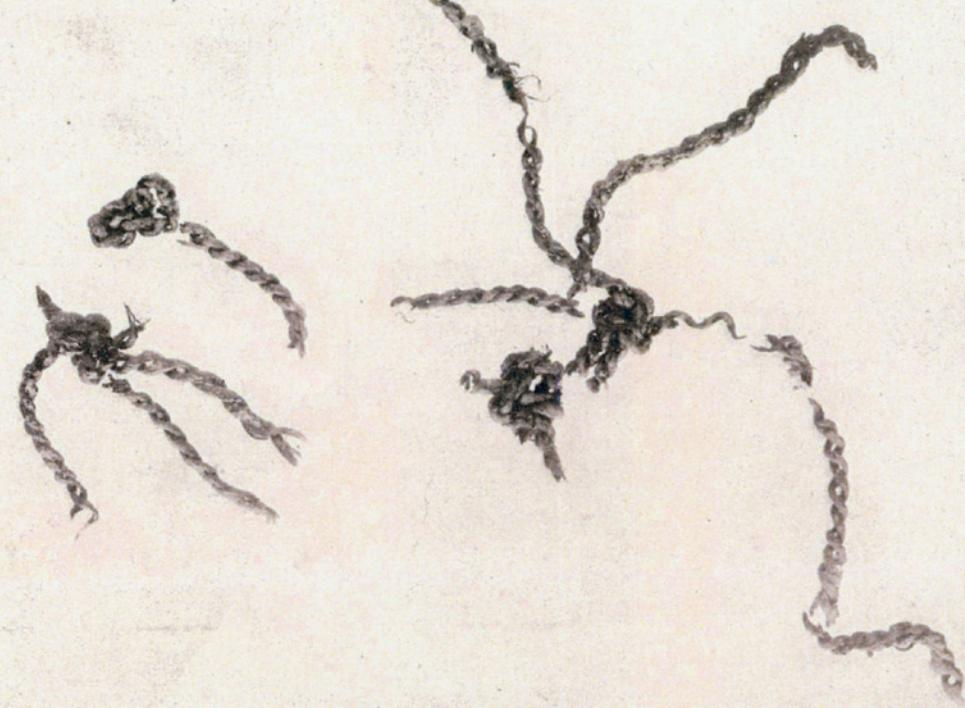
BOARRASEAMOS FIERBMEŠLÁJAT

Jagi 1914, muhtun jeakkis, muhtun miilla Viborga gávpoga davvenuorta bealte, Ladoga jávrri lahka, gávdnojedje biergasat mat gulle boarraset geađgeágái (muhtun duhát lagi ovdal Kristusa riegádeami). Daid gaskkas ledje fierbmebázahusat mat ledje dahkkon oalle nana árppuiguin, dasa lassin gikta ja luovdi. Dat gávdnojedje guovllus mii lea leamaš boares sámi ássanguovlu. Lea árvaluvvon ahte fierbmi lea gullan sápmelaččaide. (Pälsi 1920, gč. Nesheim s. 84).

Dolin leat sápmelaččat ieža gođdán firpmiideaset. Boarraseamos roavva ávdnasat gođđit firpmiid ledje várra gáskálasfiiber (gáskálas lea šaddu). Gáskálasfiiber lea geavahuvvon goðusávnnašin mánjga sajis Eurohpás ja Ásias. Fierbmi Viborg-guovllus lei várra dahkkon dahje gođđon gáskálasárppuin. Eamiolbmot Sibirjás leat áiggiid čađa gođdán firpmiideaset gáskálasárppuin. (Nesheim s. 85). **Govva 3, 4.**

Eará sámi fierbmenamahuš lea *juoŋas*, mii lea maiddái hui boares sáme-giel sátni. (Nesheim s. 116). Juoknasa geavahišgohte manješčavčča go jávrrit ledje jikñon. Čulle ráiggiid jávrái ja suhppo juoknasa jienä vuollái.

Ođđaset áiggis leat davisápmelaččat geavahan *ruováid* (hamp) gođđit firpmiid. Dat namahuvvojut vuosttas geardde čálalaš gálduin 1500-logu loahpageahčen. (Smith 1938: 288; gč. Nesheim s. 85). Ruováid fidnejedje sápmelaččat johtti gávpealbmáin.

4. Árpput mat leat gávdnon
Andrea báikkis Viborga gáv-
poga davvenuortta bealde.
Várra lea dahkkon gáskála-
šattus. Pälsi 1920.

4. Tråder funnet ved Andrea,
noen mil nordøst for Viborg.
Garnet fra funnstedet er trolig
blitt laget av nesletråd. Pälsi
1920.

DE ELDSTE GARNTYPER

I 1914 ble det i en myr, noen mil nordøst for Viborg, i nærheten av innsjøen Ladoga, funnet en del redskaper som skriver seg fra eldre steinalder (noen tusen år før Kristi fødsel). Blant disse befant seg rester av et garn – *fierbmi* laget av forholdsvis solid dobbelt tråd, foruten steinsøkk og barkflær, et lite tresykke til å feste i kanten av et fiskegarn for å holde det opp i vannet. Funnet ble gjort i et område som er et gammelt samisk bosettingsområde. Man antar at garnet trolig har tilhørt samene. (Pälsi 1920, se Nesheim s. 84).

I eldre tider har samene helt og holdent laget sine garn selv. Det eldste råmaterialet til framstilling av garnet har trolig vært neslefiber (nesle: plante som på samisk heter *gáskálas* el. *čuoggorássi*). Neslefiber har vært brukt som tekstilmateriale mange steder i Europa og Asia. Garnet fra Viborg-området har trolig vært laget av nesletråd. Urfolk i Sibir har opp gjennom tidene laget garn av nesletråd. (Nesheim s. 85). **Foto 3, 4.**

En annen samisk spesialbetegnelse på garn er *juorjas*, som betegner et garn som er satt ut under isen. Ordets form tyder på at det er et gammelt samisk ord, som på norsk kan kalles "isgarn". (Nesheim s. 116).

Hamp – *ruoivát* (pl.) som råstoff for framstilling av garn hos nordsamene nevnes i skriftlige kilder i andre halvdel av 1500-tallet. (Smith 1938: 288; se Nesheim s. 85). Hamp har samene opprinnelig byttet til seg, senere kjøpt, av reisende handelsmenn.

BOARRASEAMOS BUOÐÐOŠLÁJAT

Boarraseamos luossabuoðut ledje eanjalis ráhkkanusat. *Čuolddaid* geavaheapmi luossabuoðus lea hui boaris Deanučázádagas, ja vissásit boarrasat go *oarjuolggit*. Oarjuolggis leat hárččet ja *soadjá* mat leat hui boares sámegiel sánit. Oarjuolggi synonyma sátni lea *reŋko* dahje *buoðđorenko*. Reŋko-sátni sáhttá leat suomagiel loatnasátni, "renkku", dahje das lea oktasaš sámi/suoma álgovuoðđu, man várra geavahišgohte vuosttas kvenat geat ožžo lobi ásaiduvvat Ávjobári siidii 1720-logus. Sii bohte Durdnosleagis. (Solvakk 2000:241).

Muho ferte laktit dasa ahte suopmelaš oððáassit "dolin" bivdigohte luosa searválaga sápmelaččaiguin buoremus luossabivdosajiin, ja dát oktasaš guolásteapmi váikkuhii maiddái sániid lonemii.

"I finnarnas ordförråd inlånades lappa laxfångsttermer och andra ord. Båda de inlånade namnen och orden tyder på ett fredligt umgänge och en assimilation. Att lapparna vek undan från kusten och älvdalarna österut och norrut mot inlandet i takt med att kolonisationen blev tätare och befolkningen ökade, var ett fenomen som rådde redan under medeltiden", čállá Vahtola (1997: 319). Viidáseabbot cällá son: "Uttrycket "Lappi pakenee, Lanta sakenee" "Lappen viker undan, bonden rycker fram" beskriver väsentligen vad som hände när den samiska och den finska bebyggelsen konfronterades med varandra även i Tornedalen." (Vahtola 1991: 183f).

Buoðu doaris/oasis ja čuolddat leat eamiboaris ráhkanus. Doarrása ja čuolddaid gaskkas geavahuvvojedje lastamuorat dahje rissit. Lastamuoraid ja rissiid geavaheapmi buoðus lea hui boares vierru. Dábálaččat biddjojít rissit veallut čuolddaid vuostá, gohčoduvvon *vealorissin*. Rissit geavahuvvojedje maiddái ceaggut, gohčoduvvon *ceakkorissin*. Ceakkorissit doarrásis geavahuvvojít buoðđosajiin gos lea menddo čienjal geavahit oarjulgiid, ja deanobodni lea menddo garas dearpat čuolddaid. Dalle geavahuvvojít unnán čuolddat. Čuolddaid gaska lea menddo stuoris ahte sáhttá geavahit *vealorissiid*. Dalle biddjojít holggat čuolddaid gaskii, ja de bardojit ceakkorissit daid vuostá. Sáhtte maid geavahit lánjáid. *Holga*-sátni orru leamen eamiboaris, ja várra dan sáhttá guorrat gitta "Proto-Uralic" áigodahkii (su. 4500 ovdal Kristusa riegádeami). (Gč. Sammallahki, s. 118). Eará namahus dákkár holgii lea *vuodjan* mii geavahuvvo bealljegoađis ja lávus (dovdus Kárášjogas ja Buolbmágis). (Gč. Nesheim, s. 182). **Govva 5.**

Dákkár *holgabuoðu* doarrása vuostá sáhttá šaddat hui čáhcedeaddu. Danne biddjojít dávjá cakkit doarrása vuostá vai dat bissu ceaggut. Dákkár cakkit Buolbmát suopmanis gohčoduvvojít *villin*, mii lea hui boares sámegiel sátni.

5. Holgabuođđu Geavgnjavuolde, govvejuvvon dalá manjá soađi.

5. Holgabuođđu i Geavgnjavuolle, fotografert på slutten av 1940-tallet.

Foto: Noras fotoarkiv.

DE ELDSTE STENGSELSYPER

De eldste laksestengslene var enkle byggverk. Bruken av stolper eller påler – *čuolda* (ent.) i stengselsfiske er ganske gammelt i Tanavassdraget, og visstnok atskillig eldre enn stengselsbukker – *oarjuolgi* (ent.). I *oarjuolgi* brukes *hárčet* og *soadjá*. Disse er gamle samiske navn. *Hárčet* er en gaffelformet bjørkegrein som bindes på bukken i laksestengsel, og *soadjá* er foten på bukken i laksestengselet. Et synonymt ord for *oarjuolgi* er *reŋko* eller *buođđorenko*. Ordet *reŋko* kan være nyere lån fra finsk, "renkku", eller har felles samisk/finsk opphav, og ble trolig tatt i bruk av de første kvenene som fikk lov til å bosette seg i Ávovári siida like etter 1720. De kom fra Tornedalen. (Solbakk 2000: 241).

Men det må skytes inn at finske nybyggere i "forna tider" begynte å fiske laks i fellesskap med samene på de beste laksefiskeplassene, og dette fellesfisket påvirket også språklige innlån.

"I finnarnas ordförråd inlånades lappska laxfångstterminer och andra ord. Båda de inlånade namnen och orden tyder på ett fredligt umgänge och en assimilation. Att lapparna vek undan från kusten och älvdalarna österut och norrut mot inlandet i takt med att kolonisationen blev tätare och befolkningen ökade, var ett fenomen som rådde redan under medeltiden", skriver Vahtola (1997: 319). Videre skriver han: "Uttrycket "Lappi pakenee, Lanta sa-kenee" "Lappen viker undan, bonden rycker fram" beskri-

ver väsentligen vad som hände när den samiska och den finska bebyggelsen konfronterades med varandra även i Tornedalen." (Vahtola 1991: 183f).

Tverrstengselet med *doaris/oazis* og *čuolda* (ent.) er en urgammel konstruksjon. Mellom pålene i tverrstengslet er det blitt brukt løvtrær eller ris. Bruken av ris i fiskestengsler er eldgammelt. Vanligvis legges riset vannrett mot pålene, kalt *vealorissi* "liggende-ris". Også ris i loddrettstilling – *ceakkorissi* er av og til brukt. *Doaris* med *ceakkorissi* brukes på steder hvor det er for dypt å bruke stengselsbukker og elvebunnen er for hard til å slå ned påler i. Man bruker da færre påler. Avstanden mellom pålene blir for stor til å kunne bruke *vealorissi*. Da lager man lange stenger – *holga* (ent.) mellom hovedpålene, og mot disse settes så *ceakkorissi* i loddrett stilling. Både *vealo-* og *ceakkorissi* kunne være av ungbjørk – *látnjá*. Ordet *holga* synes å være et eldgammelt ord, med røtter fra "Proto-Uralic" perioden (ca. 4500 før Kristi fødsel). (Se Sammallahti, s. 118). En annen samisk benevnelse på en slik stang er *vuodjan/vuodjin* som brukes om horisontale stenger i sperregamme eller lavvo. (Nesheim s. 182). **Foto 5.**

I *holgabuođđu* – holga-stengsel kan det bli et temmelig sterkt trykk både på hovedstøttene og holga'ene. For å avlaste disse brukes det av og til staker som støtter bak holga'ene. Slike støttestaker kalles i Polmakdialekten *villi*, som også er et urgammelt samisk begrep.

HOLGABUOÐU SULLASAŠ LEA leamaš *sierrán-buoðđu*, mii lea geavahuvvon goittot Buolbmágis ja Kárášjogas. Ceakkorissiid sajis bidje hui lávga *sierrámiid*, mat ledje seakka beahce- dahje soahkemuorat. Nu gohčoduvvui dákkár buoðđu *sierrán-buoðđun*. **Govva 6.**

Ovdal geavahuvvui *doarrás* bajábealde *seagan*, mii galggai doažžudit rávnji. *Seagan*-nomena vearba lea *seahkut* mas leat guokte mearkkašumi, 1) seahkut áiddi omd. rissiiguin dahje 2) seahkut buoðu seagana. *Seagan*-sátni lea namahuvvon muhtun dutkosis 1900-logu álggus Deanuleagis goallossátnin *sáibmaseagan*. (Sirelius 1906, gč. Nesheim, s. 165, 178). Goallossátni *sáibmaseagan* orru muitaleamen dan ahte *seagan* ovdal lea leamaš sierra buoðđu bivdit smávvaguliid. (*Sáibma* han lea smávvaguliid várás). Danne orru leamen čielggas ahte Deanucázádaga guolásteaddjiin leat leamaš eambbo buoðđu-šlájat go mat otne leat.

Goallosstuvvon sánit *sáibma-seagan* ja vearba *seahkut* orrot čájeheamen dan ahte sápmelačcat Buolbmágis ja Kárášjogas guhká leat máhttán seahkut áiddiid nannámis ja jogas seahkut seagana buoðu várás.

Dat oassi buoðus gosa luossa čákñá, lea *joddu*, mii lea eamiboares sámi sátni ja man sáhttá guorrat "Proto-Finno-Saamic" áigái. (Gč. Sammallhti, s. 123). Sátni

galgá leat dovddus Anáris ja muhtun sámi suopmaniin Ruotas. Joddu lea álgoálggus geavahuvvon njanngodahje njuolggofierbmin, ja erenoamážit bolohin, bo-lotfierbmin. (Gč. Nesheim, s. 101, 102). Eamibuoðuin gal lej joddu njuolggofierbmi mohki haga. Joddu mohkiin – joddomohkki – gal várra lea dahkkon oððaáiggis, erenoamážit manjá go luossa šattai gáv-pegálvun (gč. vuollelis).

Deatalaš ráhkkanus buoðus lea *čuollu*, mii dábálačcat lea vitnjut oali guvlui. Sátni geavahuvvo maiddái Leavnnjajogas. Čuollu lea spesiálsátni ja danne ferte leat hui boaris. Álgobuoðuin čuollu gal várra ii lean nu deatalaš. Muhtun sajiin rádjaguovllus lea buoðđu čuolu haga, erenoamážit giđdat gáddebuoðuin. (Nesheim, s. 174-176).

Otná buoðu čuolus leat fierbmi ja čuolddat. Ovdal leat maiddái geavahuvvon rissit.

6. Árbevirolaš buođđu Vuolle Deanus, govvejuvvon 1911.

Buođus leat doaris joddu ja čuollu. Fuomáš doarrása. Čuold-daid gaskii leat biddjon holggat ja daid vuostá ceggon sier-rámiid. Dát lea muhtunlágan holgabuođđu man sáhtášii gohčodit sierránbuođđun.

6. Tradisjonelt stengsel i Nedre Tana, fotografert 1911.

Stengselet har i hvert fall doaris, joddu og čuollu. Legg merke til doaris. Mellom pålene har man lange stenger – holggat (fl.) og mot disse er det satt tett i tett med sierramat istedenfor ris. Dette er en variant av holgabuođđu som kan kalles sierránbuođđu.

Govva/foto: Hartvig Huitfeldt Kaas / Norsk Skogsmuseum.

TIDLIGERE HAR MAN også brukt en annen type av *holgabuođđu* i Polmak og Karasjok. Man brukte *sierrán* (ent.) – tettsatte tynne furu- eller bjørkestammer med rotenden ned, istedenfor ris. Et slikt stengsel ble kalt *sierrán-buođđu*. **Foto 6.**

Ovenfor *doaris* har man tidligere brukt stengselsvegg *seagan*, som skulle dempe noe på strømmen. Ordet kommer av verbet *seahkut*, som betyr 1) tette, stoppe til et gjerde med riskvister; 2) å lage ekstrabelegg av ris og påler på laksestengsel; i Polmak-dialekten: lage særskilt *seagan* ved laksestengsel. Ordet forekommer også i en eldre opptegnelse fra Tanadalen i sammensettningen *sáibma-seagan*. (Sirelius 1906, se Nesheim s. 165, 178). Sammensexningen *sáibma-seagan* tyder på at *seagan* tidligere også er blitt brukt om et helt stengsel til fangst av småfisk. (*Sáibma* betyr småfiskgarn). Dette er et indisium på at Tanadalssamenes stengsels-fiske tidligere har omfattet flere stengselstyper enn nå.

Sammensexningen *sáibma-seagan* og verbet *seahkut* tyder på at samene i Polmak og Karasjok lenge har kjent kunsten å lage tette vegger av trær og ris. Alt taler for at de har praktisert denne kunsten på landjorden, *seahkut áiddi* – tette, stoppe til et gjerde, og i tillegg brukt den på konstruksjoner i elva, *seahkut seaga-na* – lage særskilt *seagan* ved laksestengsel.

Den delen i laksestengselet som fanger laksen, kalles *joddu*. Det er også et urgammelt samisk ord som kan spores tilbake til ”Proto-Finno-Saamic” tid. (Se Sammallahti s. 123). Ordet skal være kjent i Enare og i noen samiske dialekter i Sverige. *Joddu* har opprinnelig vært brukt om stågarn, og særlig om en rekke eller lenke av stågarn. (Se Nesheim, s. 101, 102). I de eldste stengslene var nok *joddu* uten pose. *Joddu* med *mohkki: jod-domohkki* ”stengselsgarn-pose” må antas å være en forholdsvis sein tilvekst, spesielt etter at laksen ble en handelsvare (se nedenfor).

En viktig innretning i laksestengselet er *čuollu* som står noe skrått i strømretningen. Ordet brukes også i Leavnnajohka/Lakselv i samme betydning. *Čuollu* er et spesialord i stengselsfisket og må derfor være ganske gammelt. I de eldste stengslene spilte nok *čuollu* mindre rolle. I visse områder langs grensestrekkningen brukes den dag i dag stengsel uten *čuollu*, spesielt under flom. Navnet på et slikt stengsel er *buođđogeahči* ”stengselsstump”, eller *gáddebuođđu* ”strandstengsel”. (Nesheim, s. 174-176).

I dag er *čuollu* et ledgarn med garn og påler/stolper. Tidligere har man brukt løvtrær eller ris.

7. Jagi áigi fuomášuvvui sieidi Deatnogáttis
masa leat čullojuvvon báktegovvosat. Dát govvosat vedjet leat badjel 1000 lagi boarrásat ja orrot čájeheamen buođu mas lea doaris dahje oazis. Sieidi lea várra geavahuvvon dan várás ahte guolásteapmi galggai addit bivdolihi.

7. For ett år siden ble det oppdaget hogde ristninger i en stor Stein ved Tanabredden. Disse ristningene kan være over 1000 år gamle, og synes å forestille stengselsfiske. Trolig forestiller ristningene tverrstengsel, doaris eller oazis. Steinen har en form som tyder på at den er en sieidi – offerstein som er blitt brukt under laksefisket, sannsynligvis for å gi fiskelykke.

Govva/foto: Mihkku Solbakk.

GUOLLEIPMILA BÁLVALEAPMI

Jagi áigi fuomášuvvui sieidegeađgi Norgga beale Deatnogáttis masa leat čullojuvvon báktegovvosat. Dát govvosat vedjet leat badjel 1000 lagi boarrásat ja orrot čájeheamen buođu mas lea doaris dahje oazis. Geadggis lea dakkár hápmi ahte dat ferte leat *sieidi* mii várra lea geavahuvvon dan várás ahte guolásteapmi galggai addit bivdolihi. **Govva 7.**

Borgemánu 2006 Romssa universitehta arkeologat dutke boares ássanbáikki Lákšjohnjálmmi vulobealde. Bajábeal namahuvvon sieiddi ektui lea Lákšjoga sieidi mánga miilla vuollelis leagis. Dutkanjoavkku jođiheaddji árvalii ahte duktásadji sáhttá leat gaskal 2000 ja 4000 lagi boaris ja várra lea leamaš sámiid máttarmáttuid ássanbáiki (Finnmarken 24.08.2006). Ássanbáikki lahka lea unna sieidegeađggáš man guovllu olbmot gohčodit Luossaipmilin. Geadgái leat čullon guokte stuorát ja mánga smávit ráiggi, maidda leat bidjan oaffar-vearu. Guovllu árbvieruid mielde Luossaipmil geavahuvvui luossabivddu áigge. Go gottii vuosttas luosa giđdat, de galggai oaffaruššat luosa oaivi ja čoliid Luossaipmili dainna doaivagiin ahte attášii buori luossabivdolihi. (Solbakk 2016, s. 19, 36). **Govva 8.**

8. Luossaipmil Lákšjohnjálmmi vulobeaude. Go gottii vuosttas luosa giđđat, de galggai oaffaruššat luosa oaivvi ja čoliid Luossaipmiliid da-jadettiin:

Vuidojuvvo, vuidojuvvo bassi sieidi

Bora dahje it bora

Leage datte mu ipmilan.

8. Luossaipmil (fiskeguden) nedenfor Lákšjohnjálbbmi. Når man fikk den første laksen om våren, skulle man ofre hodet og innvollene til Luossaipmil med ordene (oversatt fra samisk):

Det ofres, det ofres til min hellige Gud

Om du spiser det eller ikke

Du er min Gud likevel.

Govva/foto: Mihkku Solbakk.

OFRING TIL FISKEGUDEN

For ett år siden ble det oppdaget innhogde ristninger i en stor stein ved Tanabredden langs grensa mellom Norge og Finland. Disse ristningene kan være over 1000 år gamle, og synes å forestille stengselsfiske. Trolig forestiller ristningene tverrstengsel, *doaris* eller *oazis*. Steinen har en form som tyder på at den kan ha vært en *sieidi* – offerstein som er blitt brukt under laksefisket, sannsynligvis for å gi fiskelykke. **Foto 7.**

I august 2006 gjorde noen arkeologer ved Universitetet i Tromsø kartlegging av en gammel boplass ved Lákšjohka. I forhold til ovennevnte *sieidi* ligger denne boplassen noen mil lengre nede i elvedalen. Lederen for utgravingen anslo boplassen til å være et sted mellom 2000 og 4000 år gammel, og at funnet representerer samenes forfedres boplass (Finnmarken 24.08.2006). Like ved boplassen er det en liten offerstein som lokalbefolkningen kaller *Luossaipmil* (laksegud). I offersteinen er det hogd to store og flere små hull, som ble brukt til å ha offergaven i – *vearru*. Ifølge lokal tradisjon ble *Luossaipmil* flittig brukt under laksefisket. Når man fikk den første laksen om våren, skulle man ofre hodet og innvollene – *vearru* til *Luossaipmil*, i håp om laksefiskelykke. (Solbakk 2016, s. 19, 36). I dag betyr *vearru* skatt. **Foto 8.**

DEANULUOSSA ŠADDÁ GÁVPEGÁLVUN

Nu go lea čilgejuvvon, buođđun lea eamiboares sámi árbevierru. Deata-leamos davvisámi jogat main sápmelaččain leat leamaš buođut, leat Áltá-johka, Njávdánjohka, Báhčaveaijohka og Deatnu. Dasa lassin leat leamaš buođut Vuorjánjogas ja Leavnnajogas. Buot luosat mat goddojedje, álgus-álgus geavahuvvojedje iežaset atnui.

1500-logu loahpageahčen boahtá ovdan čálalaš gálduin ahte luossabivdu lei Deanuleagi sápmelaččaid vuodđoealáhus. Muhtun ruottelaš čálalaš gáldus su. 1580 daddjo ahte sápmelaččat Deanu, Ohcejoga ja Áviovári siiddain "goddet hui ollu luosaid". (Pedersen 1986: 5).

Dáid sápmelaččaid hálđđus lei ollásit luossabivdovoigatvuhta. Sis lei maiddái vuoigatvuhta gálibidit divadiid earáin geat guolástedje Deanus. Luossabivdosajit manne árbbis áhčis bárdnái nu guhká go muhtumat bearrašis háliidedje geavahit daid.

Gáldut maiddái addet dieđuid ahte luossa lea šaddan bivnnuhis gálvun, mii geasuhii gávpealbmáid geat bohte guhkkin máddin. Dat dagahii maiddái riidduid gaskal Ruota ja Dánmárko-Norgga gonagasad. Kalmar-soađi 1611–12 manjá čielggai ahte riddosiiddat galge gullat Dánmárko-Norgii. Deanu hárrái čielggai ahte 2-3 vuolimus miilla šadde dánskalaš oktostivrejumi hálđui. Dat mielldisbuvttii ahte máŋga gávpelihtu Norgas, Dánmárkkus ja Vuolleeatnamiin besse lihttoláigohit Deanu vuolimus oasi luossabivddu. Lihttoláigoheamit mearkkašedje dan ahte láigoheaddjit ožžo vuoigatvuđa oastit luosa guovllu sámi guolásteaddjiin. (Pedersen 1991: 58f).

Luossagávppašeami oktavuođas buđđojedje stuorát ja eanet buođut vuolle Deanus duhtadit luossaoastiid. Buođut muhtun muddui "ođas-mahttojuvvojedje". Guolásteaddjít fidnejedje stuorát čuolddaid ja firpmiida godđon ruováin. Muhto buođu váldohápmi gal bisuhuvvui.

TANALAKS BLIR HANDELSVARE

Som nevnt har stengselsfiske etter laks vært en urgammel samisk tradisjon. De viktigste elver som samene har drevet stengselsfiske i, er Alta-, Neiden-, Pasvik- og Tanaelva. Av andre elver kan nevnes Jakobselva og Lakselv. All laks som ble fisket, gikk opprinnelig til eget forbruk.

I andre halvdel av 1500-tallet kommer det fram i skriflige kilder at laksefisket var en basisnæring for samene i Tanadalen. I en svensk beskrivelse fra ca. 1580 heter det at samene i siidaene "Tennobyen" (Deanu siida), Ut-hziokbyen (Ohcejoga siida) og Aidewarby (Áviovári siida) "få megtigt mycken lax". (Pedersen 1986: 5).

Disse samene hadde full råderett over fisket. De hadde også rett til å kreve avgifter for andres fiske i elva. Samene hadde faste stengselsplasser. Plasene gikk i arv fra far til sønn så lenge noen i familiene ville bruke dem.

Kildene gir også informasjon om at laksen er blitt en ettertraktet ressurs, som trakk til seg handelsmenn fra steder langt unna. Det første også til strid mellom kongen av Sverige og Danmark-Norge. Etter Kalmarkrigen i 1611–12 fikk Danmark-Norge kontroll over fjord- og kystsiiidaene. For Tanaelva innebar dette at de 2-3 nederste milene ble underlagt dansk økonomi. Det resulterte i at flere handelskompanier fra Norge, Danmark og Nederland fikk forpaktet laksefisket i den nederste delen av elva. Disse forpaktningene dreide seg i første rekke om retten til å kjøpe laks fra lokale samiske fiskere. (Pedersen 1991: 58f).

I kjølvannet av laksehandelen med forpakterne ble det bygd større og flere stengsler i nedre Tana for å dekke etterspørselen. Det skjedde en viss "modernisering" av stengslene. Det ble innført større og kraftigere påler – *čuolddat* (fl.), og garn av hamp – *ruoivát* (fl.) ble tatt i bruk for fullt. Men grunnprinsippet i konstruksjonen av buođđu ble bevart.

**9. Árbevirolaš oarjuol-
buodđu** Badjedeanus – doaris
ja joddu.

9. Stengsel med oarjuolggit
– bukker og joddu i Øvre Tana.

Govva/foto: Tromsø Museum.

BADJE DEANUČÁZÁDAGAS GAL jotkojuvvui árbevirolaš buođđun. Áv-
jovári siiddačoahkkimis guovvamánu 15. beaivve 1671 čilgejuvvu ah
sápmelaččat buđđo sihke lešjogas ja Kárášjogas, ja bearrašiin ledje
vásedin buođđosajit. Vissásit leat geavahan gáddebuođuid. Muhto siidda-
čoahkkimis golbma jagi maŋnjá (guovvamánu 13. b. 1674) váidaluvvo
ahte siiddaisit lea dál álgán buođđut rastábuođu, ja “gidden oba joga”. Dát
rastábuođđu lei šaddan vahágint bearrašiidda geain ledje gáddebuođut
badjelis Kárášjogas ja lešjogas. Siiddačoahkkimis sohpe ahte rastábuođđu
galggai dál geavahuvvot oktasaššat, nu ahte ii oktage šat galgan gillát
headi. (Solbakk 2000: 103f).

Dákkár buođđuma árbvieriu duođašta major Peter Schnitler, gii jođii Sámi
čađa 1742-45 háhkat dieđuid rádjaáššiid birra (riikkarádjá Golmmešoaivvi
máttageahcái Máutta-Várjjagis mearriduvvui 1751). Deanučázadaga luossa-
bivddu birra son čállá earret eará ahte Ohcejoga sápmelaččain lávii leat
buođđu “rastá deanu luosa várás” Geavgnoaisullo bokte. Rastábuođđu
várra lea leamaš sullo nuortta bealde. Anárjogas, guhtta miilla eret joga-
njálmmis (“Karasjok Käften”) lei guovtti bearrašis luossabivdosadj dop-
pe ja “giddejedje joga áibbas”. (Schnitler I, s. 313, 357). Eahpitkeahttá lei
guktuid sajis buođđu mas lei doaris ja joddu. Dákkár buođđu lea leamaš
maiddái Jalvviniuris, mii lei geavahusas gitta 1980-logu rádjái. **Govva 9.**

Kárášjoga ja Ohcejoga sápmelaččain lei oktasaš rastábuođđu Vuovda-
guoikka guovllus mii geavahuvvui moadde vahku suoidnemánus. Dát ras-
tábuođđu geavahuvvui 1770-logus 1860-logu lohppii. Dalle kárášjohkalač-
čat geassádedje oktasaš buođđobivddus go háliidedje vuoruhit sin buođ-
đobivddu Kárášjogas ja lešjogas. (Pedersen 1986, s. 70, 102).

Laksestengsel i Ánárjokka

I ØVRE TANA fortsatte stengselsfisket på tradisjonelt vis. På siidamøtet i Ávjo-vári 15. februar 1671 kommer det fram at samene fisket med stengsler både i lešjohka og Kárášjohka, og familiene hadde sine faste fiskeplasser. Alt taler for at det ble brukt strandstengsler. Men på siidamøtet tre år senere (13. febr. 1674) klages det over at siidalederen har begynt å stenge hele elva med sitt stengsel, "Öfwerstänge hele Älfwen". Dette overstengselet gikk ut over laksefisket til familiene som hadde sine strandstengsler lenger opp langs elva Kárášjohka og lešjohka. På siidamøtet ble det enighet om at overstengselet skulle heretter brukes i fellesskap, slik at ingen skulle lide nød (Solbakk 2000: 103f).

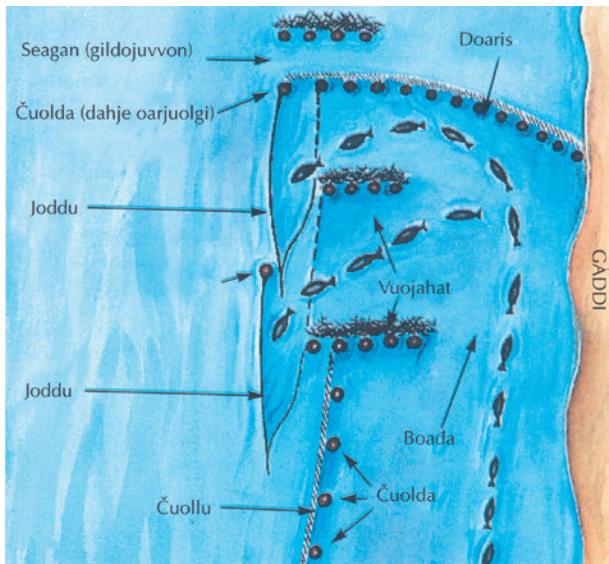
Denne type stengselsfiske bekreftes av major Peter Schnitler, som reiste gjennom hele Sameland i 1742-45 for å skaffe seg kunnskap om grensespørsmålene (riksgrensen fram til Golmmešoaivi mot Sør-Varanger ble bestemt i 1751). Om laksefisket i Tana skriver han bl.a. at Utsjok-samer pleide å ha stengsel "over Elven for Laxen" ved Geavgnoaisuolu/Fossholm. Trolig er det snakk om stengsel på østsiden av holmen. I Anárjohka, seks mil sør for elvemunningen ("Karasjok Kæften") hadde to familier laksefiskeplass der og "stængendes Elven heel over". (Schnitler I, s. 313, 357). Alt taler for at på begge plassene hadde man et enkelt stengsel med *doaris* og *jođđu*. Et slikt stengsel hadde man også ved *Jalvvinoorri*, som var i bruk helt til 1980-tallet. **Foto 9.**

Samene i Kárášjohka og øvre Ohcejohka hadde etablert felles tverr- eller overstengsel – *rastábuođđu* ved Vuovdaguoika/Outakoski som ble brukt noen uker i juli. Dette overstengselet, som hadde vært i bruk siden slutten av 1700-tallet, ble avviklet på slutten av 1860-tallet da samene i Kárášjohka trakk seg frivilig ut av fellesfisket for å konsentrere seg om de gamle stengslene i bielvene Kárášjohka og lešjohka. (Pedersen 1986, s. 70, 102).

10. Meardebuođđu Anárjogas, govvejuvvon 1915.

10. Stengsel med ruse i Anárjohka, fotografert 1915.

Foto: Lensmann Hegge, Karasjok

11. Buođđu sámegiel dohpagat.

11. Stengselfiskets prinsipp med noen av de samiske fagtermene.

Kárta/Kart: ČálliidLágádus.

12. Buođđu Njallavárnjavvis Hillágura buohta.

12. Stengsel i Njallavárnjavvi.

Govva/foto: Mihkku Solbakk.

DÁKKO VUODAGUOIKA BOKTE lea Deatnu beanta govdat, de rastábuođđu lei stuorra ráhkkanus mas vissásit lei sihke meardi ja joddu. Mearddi geavaheapmi buođus lea lasihuvvon ođđaáiggis. Meardi-sáttni lea eahpitkeahttá davviriikkalaš loatna, "merđr". (Bokmålsordboka 1986, s. 375). Rastábuođđu gildojuvvui 1872/73. **Govva 10.**

Meardebuođđu ii leat šat geavahusas, muhto buođut gal ain geavahuvvo-jit sihke Deanus, Ohcejogas ja Kárášjogas. **Govva 11, 12.**

Bávttajogas ja Kárášjogas leat guokte báikenama mat muiatalit buođđuma birra: Sárregándda buođđonjavvi. Báikenamma muiatala dan ahte dákko lei Sárregánddas buođđu. Sárregánda – Samuel Samuelsen Måsø (1822–1902) lei geafes meahcásteadjji, de su buođđu gal lei muhtunlágan gáddebuođđu mas lei doaris ja joddu. Seammalágan buođđu lea leamaš Buođđosajguoikkas, mii lea Kárášjogas sullii miilla mättaoarjjabeal Beaivvašgietti. Mañemus birrajagi ássi Beaivvašgiettis lei Hans Sollien (r. 1900), gii lávii buođđut dán guoikka. (Njálmálaš dieđuid addán Hans Petter Boyne ja Svein Nordsletta).

Lea miellagiddevaš gávnahit ahte buođđosajit maiddái leat šaddan báikenamman. Dat duođašta daid deatalašvuoda guovllu birgenlágis.

Govva 13.

HER ER TANAEHLA ganske brei, så tverrstengselet var av det større slaget, med ruse – *meardi* og posegarn – *joddu*. Bruk av *meardi* i stengselsfiske er nok av nyere dato. Ordet *meardi* er mest sannsynlig et nordisk lån, "merdr". (Bokmålsordboka 1986, s. 375). Dette overstengselet ble forbudt i 1872/73. **Foto 10.**

Stengselsfiske med ruse – *meardebuoddu* er gått ut av bruk, mens *buoddu* fortsatt brukes. **Foto 11, 12.**

I Bávttajohka i Karasjok kommune har man to stedsnavn som relaterer til stengselsfisket: *Sárregánnda buođđonjavvi*. Navnet forteller at i dette stryket hadde Sárregánda stengsel – *buođđu*. Sárregánda – Samuel Måsen Måsø (1822–1902) var en fattig utmarksutøver, så stengselet hans i dette stryket var nok av den enkle, tradisjonelle typen, *doaris* med *joddu*. Det samme gjaldt stengselet i *Buođđosajguoika* "stengselsplass-stryket", som ligger lengre opp langs elva Kárášjohka, ca. en mil sørvest for Beaivvašgieddi. Den siste som fisket med stengsel her, var Hans Sollien (f. 1900). (Muntlige opplysninger gitt av Hans Petter Boyne og Svein Nordsletta).

Det er interessant når stengselsplasser også har blitt opphav til stedsnavn. Det bekrefter deres viktighet for nærmiljøets livsgrunnlag. **Foto 13.**

13. Uula Guttorm – Syrjál-Ovllá čájeha luosa mii det-tii 33 kg, goddon fierpmis 16.07.1974 Ohcejogas.

13. Uula Guttorm viser en laks på 33 kg tatt på garn i Ohcejohka 16.07.1974.

Govva/foto: Aimo Guttorm.

SÁTNELISTU – ORDLISTE

badjebealli s. øvre del på fiskegarn
bajábealli s. øvre del av garn
bajus (kt) s. øvre del av garn, not
baskkot s. småmasket garn eller not
bánkarastit v. sprelle, sprette hit og dit (om fisk)
bánccardit v. her: sprelle, sprette (om fisk i båt)
beaitta – beaitaga s. uten fangst, uten utbytte; *beassat beaitagis*: slippe fra beaitta; *dušše dat okta fierbmi bázii beaitta*: bare det ene garnet ble stående tomt; *dat oahpan manai beaitta*: den turen ble uten utbytte (uten laks); *buođđu lea beaitagis beassan*: laksestengselet er sluppet ut av beaitta, dvs. at det er fanget laks i stengselet
beangir=beangil s. felles stengelsplass for laks i Karasjok-elven ovenfor kirkestedet (som nå er forbudt)
beitot v. her: bli uten bytte, ikke få fisk
boaða s. laksens vandrevei inn i laksestengsel
bolot s. garnlenke, drivgarnlenke
buddet v. sette synkestein på fiskegarn el. not
buddu s. synkestein (på garn, not)
buđodit v. sette stengsel på flere steder
buođđu s. stengsel; *buođđu lea (guole-)čážis* vannstanden er passelig til at stengselet er effektivt; **gáddebuođđu**: strandstengsel; **giđđabuođđu**: vårstengsel; **geassebuođđu**: sommerstengsel; **buođđo-geahči**: kort laksestengsel uten *čuollu*, brukes under stor flom; **doaris**: tverrstengsel; **joddu**: posegarn i stengsel; **fierbmi**: garn; **luosat**: stengelsgarn for laks (med større maskevidde); **guvčalbmi**: stengelsgarn med minste til-latte maskestørrelse; **vuojahat**: ledegarn i laksestengsel; **čuollu**: ledegarn med garn og påler/stolper
buođđun s. stengelsfiske
buođđobivdu s. stengelsfiske
buođđoholga s. hver av de horisontalt plasserte stenger i laksestengsel
buođđoreŋko=oarjjuolgi s. stengelsbukk
buođoal-fierbmi s. tverrstengselsgarn
ceakkorissi s. stående ris mot *buođđoholga*
cihca s. barkelut
cihcit v. barke (fiskegarn)
cihccat v. farge, barke (fiskegarn)
cihcet v. farge, barke (fiskegarn)
coagis a. grunn (om vann)
coagostit v. synke plutselig (om vannstand)
coahki s. grunne (om vann)
coahkut v. her: synke, avta, minke (om vannstand)
coazzi a. knipen, gjerrig, karrig; *gal deatnu lea coazzi dán jagi min guovdu*: storelva er da gjerrig mot oss I år
čákŋat v. her: å gå i garnet, bli fanget i garnet (om fisk)

čávdot v. bli dekket av sandfokk (i elv)
čázádat s. vassdrag
čiktamas s. bøtegarn
čiktin s. garnbøting
čiktingeahpa s. garnnål, bøtenål
čiktit v. her: bøte (garn)
čivttaárpu=čivttasárpu s. bøtetråd
čoska s. her: flottør i enden av drivgarn
čuldet v. sette stengelsstolper, -påler
čuoibmi s. båtstake
čuohcinsadji s. sted i elv hvor fisk går i garn
čuohcalit v. gå i garn (flere fisk)
čuohcit v. her: gå i garn (om fisk)
čuolda s. stokk, påle, stolpe
čuollu s. ledegarn med garn og stolper
čuolločuolddat (pl.) s. pålene i *čuollu*
čuollofierbmi s. ledegarn
čuomas s. skjell på fisk
čuopma s. fiskeskinn
čuozašit v. gå i garnet, bli fanget i garnet (om laks)
čuozáhat s. det at fisken går i garnet
diddi s. tert, liten laks ca. 1-3 kg
dierri s. rusk, smuss, rusk på fiskegarn, smuss på garn og redskaper
dierrut v. tilsmusses, bli ruskete (om fiskeredschap)
dirkat v. komme lite grann (om fisk i garn eller stengsel)
doaris s. tverrstengsel
dohppensadji s. plass hvor fisken biter
dohppet s. snappe, bite (om fisk)
dolgevuogga s. fiskeflue
dulvi s. flom, høy vannstand
duohpalit v. hale inn fort (f.eks garn)
duorbut v. jage fisk i garnet ved å skremme den med stein eller å slå båtstaken i vannet
duorgu s. fiskesnøre, snøre
duovvi s. holaks, rognlaks
durbbon s. en som er ivrig med å skremme fisken i garnet
earti s. helling, skråning på bunnen av elv eller innsjø, viktig i stengelsfiske
fárfu s. hempe, ring (i fiskestang)
fávleoalgi=davveoalgi s. den ytre garnvegg av joddu, motsatt gádeoalgi
fávllidit v. bygge (laksestengsel) lengre ut fra land, fra stranden
fierbmeholga s. stang til å hengefiskegarn på
fierbmi s. garn
fierpmástit v. bruke garn, fiske med garn
gaikkehít v. plutselig rykke til, om fisk når den biter på sluk eller flue

galjat s. stormasket *sáibma* (småfiskgarn)
gáddeoalgi s. den indre, kortere garnvegg av joddu, motsatt *fávleoalgi*
gáidnu s. tau (til båt, not)
geahpa s. garnnål, skyttel
geanis s. skjøte mellom to fiskegarn
geassebuoðdu s. sommerstengsel, stengsel som også kan brukes ved laveste vannstand
giððabáttačáhci s. flomvann om våren
giððabuoðdu s. vårstengsel
gikta s. synkestein (til fiskegarn)
giktet v. sette synkestener (til fiskegarn)
goadjin s. hannlaks
goarat s. tynn stokk (som enden av stengselgarnet er tredd på), garnstokk i stengsel
godðosadji s. gyteplass
golgadat s. drivgarn
golgadeapmi s. drivgarnsfiske
golgadit v. fiske med drivgarn
govddohat s. flottør
guoláiduvvat v. bli fiskerik(ere), fange mye fisk
guolástallat v. fiske, drive med fiske
guolástit v. fiske
guolástus s. fiske, fiskeri
guolástusgoddi s. fiskelag, fiskesone
guolli s. fisk; **goððoguolli:** gytefisk; **goikeguolli:** tørrfisk; **jávreguolli:** fjellvannsfisk; **mearaguolli:** saltvannsfisk; **sáivaguolli:** ferskvannsfisk; **spihkeguoli:** spekefisk; **vuoššanguolli:** kokefisk; **guollebivid:** fisker; **guollebivid:** fiskeri; **guollebealli:** en halv fisk (flekket); **guollelihti:** fiskkjørel; **guollemuorra:** fiske-spø; **guolleoaivádat:** fiskestim; **guolebeahcet:** fiske-spord; **guolečalbmi:** fiskeøyre; **guolečoalli:** fiskinnvolle; **guolečuopma=čuopma:** fiskeskinn; **guolelepma:** fiskekraft; **guolevuodja:** tran
gurgalit v. kaste (garn)
guv-čalbmi s. stengselgarn med minste tillatte maskestørrelse
guvžá s. sjørret
hárčet s. gaffelformet bjørkgrein som bindes fast til *soaját* (de to mindre føttene) på bukk i laksestengsel, slik at *oarjuolbahta* (den tykkeste av de tre føttene på bukken, den som står nedover i strømretningen) kommer innerst inn mellom de to greinene (oppå *hárčet* legges tverrtrær, og oppå der tyngde til å støtte bukken)
heakkadit v. her: få liv, dvs. laks (i stengsel)
holga s. stang
jávreguolli s. fjellvannsfisk
joddu s. posegarn, garn i laksestengsel
joddobuoðdu s. stengsel med posegarn

joddosadji s. posegarnsplass
koarka s. kork
liehppi s. klepp, krok til å huke fisk med
lieksa s. stor synkestein som holder enden av nerkanten av stengselgarnets *gádde-oalgi* på plass
luosat s. stengselgarn for laks (med større maskevidde)
luossa s. laks (særlig når den er fullvoksen); **diddi:** liten laks, opptil 3 kg, går opp i Deatnu/Tanaelva rundt sankthans; **luosjuolgi:** laks 3-6 kg; **duovvi:** hunnlaks, rogn-laks; **goadjin:** hannlaks; **vuorru:** vinterstøring, laks som står i elva vinteren over; **čuonžá:** gjeldlaks (om høsten); **šoaran:** vinterstøring (en laks som overvintret i elva, og som går ned til havet om våren og kommer feit opp i elva igjen ut på sommeren); **guvžá:** sjøørret; **gudjur:** sjøørret som har overvintret i elva; **valas:** sjørøye
luossafierbmi s. laksegarn
luossaguolli s. laks av hvilken som helst størrelse
luossaveajet s. lakseyngel
luossái a. lakserik (om elv)
maŋjálas=maŋjálasjoddu s. garn i laksestengsel som står lenger ned
meardi s. teine, ruse
meardebuoðdu s. stengsel med teine/ruse
mihttofierbmi s. fiskegarn hvor maskevidden ikke er under lovbestemt minimum
moardda s. skyting, forbindelsen mellom *reašmi* (tauet) og garnet eller nota slik at garnet eller nota står forholdsvis stramt i vannet; gittamoardda, luovosmoarda=sändilmoarda
moarddaárpú s. skytetråd, tråden som man fester *reašmi* (tauet) med
moarddašit v. skyte garn, holde på med å skyte garn
moardit v. skyte garn
njaŋgofierbmi s. stågarn
njuohcat v. bli bløt (om fisk)
noððo-oaggun s. næstefiske, stangfiske
nuohtti s. not
nuohttun s. notfiske
oaggun s. stang- eller dorgefiske
oaggunsadji s. stangfiskepllass
oaggut v. fiske med stang, dorge
oahppat v. her: se etter om det er fangst i garnet
oakkastit v. fiske med stang, dorge (en liten stund)
oalgejotluossa s. laks som holder seg i en bielv (er slankere enn annen laks, og ikke så blank)
oalgi=gáddeoalgi
oalli=oallefávli s. her: dypål i elv
oarjuolgi, reŋko s. bukk i laksestengsel
oazis s. stengsel med garn el. ris over elv
oazistit v. sette stengsel med garn el ris over elv

reašmi s. tau i overkanten av fiskegarn og not (på not og stengselsgarn også i underkanten)

reašsan=reäšmi

roahkan s. klepp

roahkastit v. krøke

rulla s. snelle

ruoivát (pl) s. hamp

sáibma s. finmasket garn, småfiskgarn

sáiganit v. her: rives i stykker (om garn)

sáiva s. ferskvann, kildeinnsjø

sáivaguolli s. ferskvannsfisk

sátinja s. her: gammelt, utslikt fiskegarn

seagan s. innretning av påler/stolper eller bukker med tett risfyll, anbrakt ovenfor laksestengsel, forat strømmen ikke skal være for sterk så den hvirvler opp sanden (i dag forbudt)

seahkut v. her: ha ekstrabelegg av ris eller bjørk på laksestengsel, lage særskilt *seagan* ved laksestengsel

sivli s. den enden av utsatt not el. drivgarn som er nærmest land eller nærmest båten

soadjá s. her: fot på bukk i laksestengsel

stággú s. her: fiskestang

sugadit v. her: ro, dorge etter fisk over en lengre periode

sugastit v. ro eller dorge litt, en kort stund

suhkalit v. begynne å ro, ro litt

suhkat v. ro

suhkki s. roer

suohpput v. her: sette garn

šlinzzas a. bløt og skjemt (om fisk)

šlivgu s. stangfisker

šlivgut v. kaste med flue el. angel

vavdat v. her: bli hengende fast (om drivgarn)

veajet (luossaveajet) s. yngel, (lakseyngel)

vealorissi s. liggende ris i laksestengsel

viergu s. snuer på fiskesnøre

vievgnadit v. drive fast garn, sette seg fast med garn under fiske

vievgnat v. drive fast med garn

villi s. opprettstående stang i laksestengsel (i *holgapuoddu*, stengsel med lange, horisontalt anbrakte stenger til støtte for risbelegget, vanligvis 4–5 slike stenger opp mot hver *holga*)

vuogga s. krokredskap, fiskekrok

vuoggabivdu s. fiske med krokredskap

vuojahat s. ledgarn i laksestengsel

vuoksa s. dybde på garn

vuollebealli s. underdel, nedre del av garn

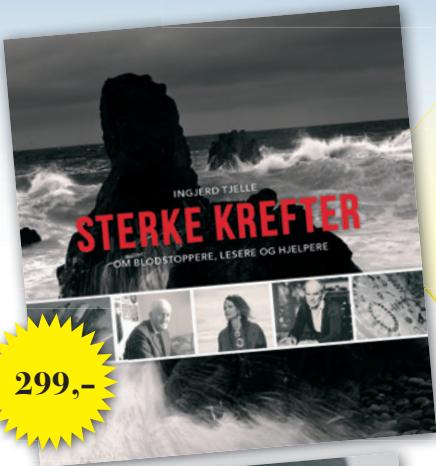
vuostebuođdu s. oazis med garn

GIRJJÁLAŠVUOHTA – LITTERATUR

- Anti, T.A. 2015: *Buodđu. Árbevirolaš sámi luossabivdovuohki.* Buodđu sániid mearkkašupmi. CálliidLágádus.
- BOKMÅLSORDBOKA. Definisjons- og rettskrivningsordbok. Universitetsforlaget 1986.
- Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745, Bind I. Utgitt av Kjeldeskriftfondet ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Oslo 1962.
- Nesheim, A. 1947: Lappisk fiske og fisketerminologi. I. I *LAPPONICA. Studia Septentrionalia. III.* H. Aschehoug & Co, Oslo.
- Pedersen, S. 1986: *Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888.* Sámi Instituhtta, Diedut nr. 2.
- Pedersen, S. 1991: Laksen – Tanadalens fremste ressurs. *Laks, sjørret og sjørøye i Nord-Norge.* Ottar 2.
- Pälsi, S. 1920: *Ein steinzeitlicher Moorfund.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 28.
- Sammallahti, P. 1998: *The Saami Languages. An Introduction.* Davvi Girji.
- Sirelius, U.T. 1906: *Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern.* Helsingfors.
- Sjögren, A.J. 1828: *Anteckningaen om Fösamlingarne i Kemi lappmark.* Helsingfors.
- Smith, P. L. 1938: *Kautokeino og Kautokeinolappene.* Oslo.
- Solbakk, Aa. 2000: *Áviovári-Kárásjoga historjá I - 1553-1900.* Kárásjohka.
- Solbakk, Aa. 2003: *JODDU. Deanu luossabivdohistorjá – bivdobiergasat – doahpagat.* CálliidLágádus.
- Solbakk, Aa. 2011: *DEATNU – TANA – den beste lakseelva.* CálliidLágádus.
- Solbakk, Aa. 2016: *Hva vi tror på. Noaidevuhta – en införing i nordsamenes religion.* Ny utvidet utgave. CálliidLágádus.
- Vahtola, J. 1991: Folkens mångfald. *Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet.*
- Vahtola, J. 1997: Den medeltida befolkningens etniska sammansättning i norra Österbotten. *Stat, religion, etnisitet.* Skriftserie – Nr. 4. Sámi dutkamiid guovddáš/Senter for samiske studier.

Våre bestselgere!

299,-

INGJERD TJELLE

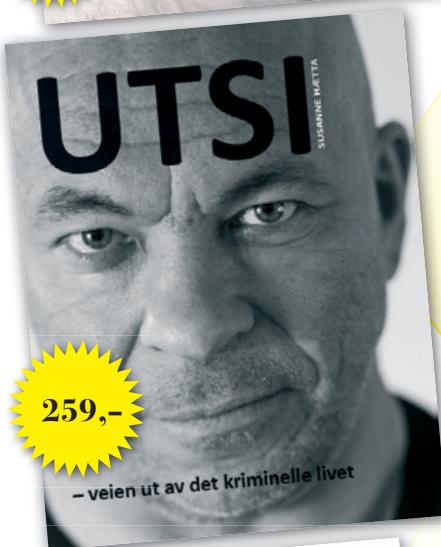
Sterke krefter

Om blodstoppere, lesere og hjelbere

2. opplag.

297 s. Innb. NOK 349,- Nypris: 299,-

ISBN 978-82-8263-184-6

259,-

SUSANNE HÆTTA

UTSI

– veien ut av det kriminelle livet

Bok som «avslører» samenes hemmeligheter – dokumentasjon om samiske tradisjoner.

Første opplag 5000 utsolgt. Nytt oppdrag med myk innbinding.
196 s. NOK 149,- ISBN 978-82-8263-250-8

HARALD GASKI (RED)

Tiden er et skip som ikke kaster anker

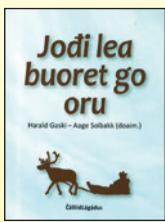
Samiske ordtak.

2. revidert utgave, 2. opplag.

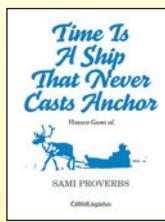
Etter samisk original *Jod̄ lea buoret go oru*
redigert av Aage Solbakk og Harald Gaski. Format 9x12 cm. 163 s. Mykt
omslag. NOK 130,- ISBN 978-82-8263-118-1

130,-

3. opplag.
157 s. NOK 130,-

Third edition
175 s. NOK 130,-

Zweite Auflage
158 s. NOK 130,-

Japansk utgave
163 s. NOK 130,-

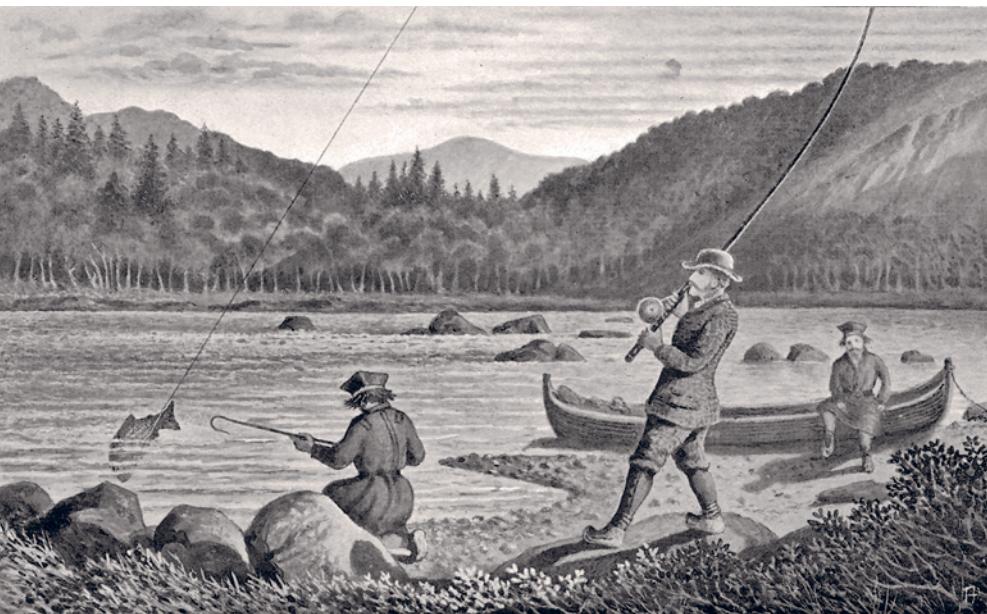
Deanuluossa lea šaddan báikkiolbmuid oktavuođaid bokte lussii

Luossabivdu lea leamaš dehálaš olbmuide Sirpmá-guovl-lus, nugo maiddái leamaš dehálaš eará giliide Deanuleagis. Olbmot leat bivdán luosa nu guhká go deatnogáttis lea leamaš ássan, ja luossabivdu lea čađa áigge buktán olbmuide eallinláibbi. Ovdalis áiggiid leat olbmot bivdán iešguđetlágan bivdosiiguin ja ollu dáin eai leat šat odne anus. Odne báikkiolbmot golgadit, buđđot ja oggot. Mo luossa lihkada lea dan duohken mo lea rávdnji, čáhcetemperaturvra ja botni. Dulvi ja coahki váikkuhit maid luosa lihkadeapmái deanus. Deanuleagi ássit leat maid vásihan ahte luosas leat oktavuođat olbmuide, elliide ja eará guliide. Luossabivdit oidnet oktavuođaid luosa ja birrasa gaskkas. Sis leat máhtut mat leat badjánan oktavuođaiguin sivdnádusaide ja buot earáide mat gávdnojit birrasis. Ollu Deanu bivdoárbevierut leat ovttas ja iešguđetge láhkai leamaš mielde buvttadeamen ja doalaheamen máhtuid. Audhild Schanche lea čalmmustahttán duppal mearkkašumi sámi doahpagis "bivdit" Diedđut nummiris 1/2002. Bivdit lea vearbba mas lea guokte mearkkašumi. Vuosttas lea dat maid mun gohčun dahje jearan nuppi dakhkat ja nuppe beales fas bivdit guoli ja elliid. Guolásteami oktavuođas sáht-

tá bivdit mearkkašit, ahte seammás go mii guolástat, de mii maiddái jeerrat dahje gohčut guoli dohpet. Bivdit-doahpaga sáhttá dasto govahallat dainna lágiin ah-te olmmoš geahčala gulahallat bures guliin bivddedetiin. Go luossa ieš ii sáhte muitalit gii son lea, de oažju dat iešvuodđaid olbmuid oktavuođaid bokte suinna. Vuohki oččodit diedđuid mii dát oktavuohta lea ja mo dat doaibmá, lea vuolgit hárjánan luossabivdiid mielde fatnasi.

Oktavuohta praksisaid ja giela gaskkas

Luossabivdu Deanus lea erenoamáš dainna lágiin ah-te árbevirolaš bivdinvuogit leat ain anus. *Golgadeapmi* lea suorggiduvvon vearbba golgat. Golggadettiin, golgá fanas rávnji mielde. Olmmoš gii golgada, lea ožzon namahusa *golgadeaddji*. Doaibma, bivdosat ja son gii doaimmaha leat buohkat suorggiduvvon seamma sánis, namalassii "*golgat*". Giela vuodđun lea botkekeahtes ovttasbargu birrasa ja min gaskkas, ja nu lea giella dehálaš diehtogáldu. *Oaggun* maid lea ovddidan máhtuid. Sámegielas leat doahpagat mat gusket luosa lihkadeapmái. Muhtun doaba mii geavahuvvo Deanus lea

Eangalas "luossalorda" Henry Pottinger lea darvehan stuorra luosa man Amut (Amund Hansen) áigu roahkastit. Amund Hansen, Kárásjogas eret (1806-1887) lei okta suhkkiin geat sugahedje Pottinger ja su oaggunkihpára Deanu vulos 1857:s.

"Lakselorden" fra England, Henry Pottinger har fått fast en storlaks som Amut (Amund Hansen) skal krøke. Amund Hansen fra Karasjok (1806-1887) var en av roerne som fulgte med Pottinger og hans reisekamerat nedover elva i 1857. Pottinger 1905.

vuoggaguolli. Doaba geavahuvvo go lea sáhka das ahte lea álki fidnet guoli vuokkas. Jus vuoggaguolli ii leat vuodjamin, de lea váttis dohppehit luosa. Sivvan dasa ahte luossa ii leat dohppen, sáhttá čilgejuvvot dainna lágiin ahte lea unnán *vuoggaguolli* deanus. Jus buohtastaattá *vuoggaguoli* eará luossašlájaquin main leat namahusat hámi ja sturrodaga vuodul, de lea *vuoggaguolli* ožzon namahusa lihkadeami vuodul. Luossabivdi ii daja goassige ahte son lea goddán *vuoggaguoli*, muhto muitala ahte son lea dohppehan omd. *ditti*, mii lea unna luosaš ja deaddá gaskal kilo ja golbma kilo. *Vuoggaguolli* ii leat taksonomálaš, muhto čuvge deanuássiid dárkilis ja vuđolaš máhtu luosa birra. Lea dábálaš olbmuin gullat ahte: *Dán geasi lei unnán vuoggaguolli*. Dajaldat muitala ahte lea unnán luossa goddon vuokkas. *Vuoggaguolli* mii čuvge sámiid oktavuođa detnui ja lussii, čájeha ahte giella ja praksis gullaba oktii. Doahpagat nugo *vuoggaguolli* šaddet olbmuid praksisaid vuodul. Sombbi Petter lei hárjánan luossabivdi gii orui olles eallinagi deatnogáttis. Petter muitalii ahte son bividigodii luosa go lei čieža jahkásaš. Son čilgii munnje man dehálaš lea válljet rivttes vuokka mii heive čáhcái ja luosa lihkadeapmái.

Oktavuohta čázi, botni ja buori bivddu gaskkas

Doahpagat mat gullojít dávjá geasset leat čázis, *coahki* ja *dulvi*. Sámegiel doahpagat nugo čázis, *coahki* ja *dulvi* čilgejít mo čáhci lea deanus. Diet doahpagat leat guovddážis deanu luosabivddus, ja čilgejít gos deanus lea buoremus bivdit juohke áiggis. Bivdu heivehuvvui ovddeš áiggiid nu ahte olbmot bivde doppe gos bivdosadji lei čázis, mii mearkkaša ahte čáhci lei dan muttus ahte luossa álkket čánjai fierbmái dahje dohppii vuggii. Ovddeš áiggiid besse olbmot golgadit daid čáziin mat ledje čázis. Giđđat dahje dalle go jiekŋa addo lea mannan dahje suddan deanus, de lea deatnu dábálaččat dulvas ja dalle ii heive bivdit eará bivdosiu go golgadagin. Odne leat bivdonjuolggadusat nu ahte juohkehaš ferte doalahit iežas sona siskkobealde (maiddá gohčoduvvon čáhcín). Ovddeš áigge rasstildedje olbmot sonarjáid, ja bivde doppe gos čáhci lei čázis. Go dál ii leat šat lohpi bivdit iežas sona (čázi) olggobealde, de lea dat dagan ahte muhtun bivdit eai beasa šat searvat praksisaide maid deatnu fállá iešguđetge áiggis.

Guolli lea čalmmá-stuvvan vuggii.

“Dulvá ovttat láhkai” lea dábalaš dajaldat go čáhci lassánišgoahtá geasset. Čáhci mii ovttat láhkai lassána, mearkkaša ahte lea váttis goddit luosa, ja dat čuohcá erenoamázit buoddobivdui. Muhtun luossabivdi imaštalai manne stáhtaid bivdoskoviide ii galgga deavdit man guhká olmmoš lea bivdán. Luossabivdit oidnet oktavuodaid das man ollu luossa lea goddon ja man guhká lea beassan bivdit, muhto dat ii lea liikká dehálaš hálldašeddjiide. Sámi doahpagat deanu birra čájehit ahte leat sajáiduvvon máhtut, man vuodul báikkiolbmot leat hálldašan deanu guhkit áigge badjel. “Dulvi” ii muital loguiguin man ollu čáhci lea deanus. Dattetge dihtet Deanuleagi ássit, ahte go lea *dulvvis* sáhka, de lea heajos luossabivdu guovddáš geasi. Almmolaš čállosiin mat geavahuvvojit deanu hálldašeemis eai gávdno sámi doahpagat ja nu doalahuvvo dehálaš máhttu almmolaš stivrenorgánaid olggobealde.

Buoddun dáhpáhuvvo geasset go deatnu lea cohkon. Dárbbášuvvo guhkes hárjáneapmi ja máhttu cegget buođu. Ferte bures dovdat buođđosaji deanus, nugo botni ja čázi ovdal go buođđugoahztá. Dasa lassin ferte olmmoš máhttít bidjat buođu rivttes láhkai muđui ii čájja luossa fierbmái. Hárjánan ja čeahpes bivdi gohčoduvvo *buoddooalmmájin*.

Piera Áslat gii lea hárjánan luossabivdi čilge ná:

Bodni lea hirbmat dehálaš, nugo guoikkain oaidná ahte lea go jiekŋa bilidan. Dan oaidná dat gii lea oahpis, muitá juohke geađggi go lea agibeavve guovlan dohko. Ja guoika han lea dakkár dat ii leat nu čienjal. Savvonis lea fas earáláhkai go dat lea čiekŋalasas.

Bivdedettiin lassána máhttu deanu birra, ja bivdit fuomáshit go juoidá rievdá deanus. Bivdit leat maiddái deanu ovddasteaddjít sin beaivválaš oktavuođa bokte detnui. Sii sáhttet vaikke goas vuohtit rievdadusaid mat leat dehálačcat go oaidná biras- ja globála geahčastagas.

Báikkiolbmuid oktavuođat lussii

Luossabivdi ferte diđoštít mo luossa vuodjá ja mo dat láhtte go mátkkistis bajás guvlui deaivvada daiguin mat gávdnojít doppe. Nu luossabivdi geahčala iežas bidjat luosa dillái ja oaidnit deanu luosa geahčastagas. Go luossa vuodjá deanu ráigge bajás, de deaivvada ollu vuokkai-guin. Pettera mielas vuogga massá ávkkis jus luossa čáđa áigge oaidná dan seamma vuokka. Gávdno dajaldat: *Guolli lea čalmmástuvvan vuggii* (Nielsen og Nesheim 1932). Go luossa váibá oaidnimis dan seamma lágan vuokka, de čiehkáda dakkár sajide gos beassá ráfis leat, nugo *guoikkaidé* gos lea *coahki*. Luossabivdái lea danne dárbašlaš gávdnat rivttes vuokka, ja nu geahčalit east-adit dakkár vuokkaid mat leat ollu anus. Ovdal go luossa ba dohppe ge, de ferte dat beroštit vuokkas.

Mun lean ieš leamašan mielde oaggumin gos ohppen oaidnit oktavuođaid hárjánan luossabivdi ja luosa gaskkas. Bessen Pettera mielde vuolgit oaggut suoidnemánu vuosttas beaivve 2011. Lei čáppa beaivvadat beaivi ja dulvi lei mannan meattá nu ii leange šat ollus rávdaji deanus. Petter lei juo leamašan mánjga geardde deanu alde fatnasiin. Munnos ledje guokte stákku mielde maidda Petter čanai vuokkaid maid ieš lei ráhkadan. Maŋjá go leimme suhkan vuos Mákkásavvonii ja dasto Uvllásavvonii ean ge lean dohppehan guoli, de sugaime gáddái káfestallat. Go leimme čohkkámin deatnogát-tis, oinniime fatnasa mii gottii guoli. Mun dan seammás

Gal fierbmi guolis gávdná.

dadjen Petterii: “*Diet luossa livčii sáhttán leat munno jus moai livčiime deanu alde.*” Petter ii lean muinna ovttaoaivilis, ja dajai: “*Diet luossa ii lean munnuide oidnojuvvon*”. Nu lihkostuvvan luossabivdu ii leat duše soaitáhagaid ja lihku duohken, muhto mii goddit dan luosa mii lea midjiide oidnojuvvon. Petter oaivvildii ahte vaikke moai livčiime leamen fatnasis, de ean livčče dattetge goddán dien luosa. Luossa lei oidnojuvvon eará olbmui muhto ii munnuide. Moai manaime fas bivdit manjá káfestallama, muhto ean goddán guoli. Lei go nu ahte luosas mii lei doppe gos moai oakkuime, ii galgan mange lágan oktavuohta munnuide, muhto dan fatnasi mii lei munno lahka?

Lea sátnevájas mii maiddái govvida ahte luossa ieš “válje” geasa oaffaruššá dahje addá iežas. Sátnevájas čuodjáná: “*Gal fierbmi guolis gávdná*” (Otterbech 1920:2). Nugo mun ipmirdan sátnevádjasa, de ii sáhte vaikke makkár guolli čákŋat fierbmái. Muhto guolli mii lei oaivvilduvvon čákŋat dan dihto fierbmái, dat gávdná geainnu dohko. Dát dattetge ii mearkkáš dan ahte luossa čákŋá fierbmái vaikke mo ja gosa fierbmi leaš biddjon. Lea danne guollebivdi čehppodat ja máhtut mat leat vuodđun dasa ahte bivdu galgá lihkostuvvat, ja easkka dalle sáhttá dajaldat ahte *fierbmi guolis gávdná* duohtan dahkkot.

Oktavuođat mat Petteris ledje lussii, bohte oidnosii su hállamis luosa birra ja mo son láhtti luosa ektui. Su oktavuohta lussii heive oktii dajaldagain ahte luossa vállje ieš geasa son oaffaruššá. Dáinna lágiin gudnejahattojuvo luossa. Dat ii oidnojuvvvo leamen álkkes sálaš, muhto dat addá iežas dihto olbmui. Doaba “*bivdit*” boahatá mearkkášupmái das go geahčá makkár oktavuohta Pet-

teris lei lussii. Go mii sihtat juoidá, de mii sáhttit oažžut dan dahje ahte dat hilgojuvvo. Luosas lea danne autonomija dihto dilálašvuodain. Dat sáhttá iežas friddja dáhtuin oaffaruššat dihto olbmui dahje ii dahkat dan. Ii leat sihkkar ahte dat oaffaruššá, muhto lea dattetge dehálaš ahte olbmos leat máhtut mo buoremus lági mielde gulahallat luosain dainna doaivagiin ahte dat dohppe vuggii dahje čákŋá fierbmái.

Go moai Petteriin manaime fas oaggut manjá go leimme gáttis káfestallan, de lei mu bargu gii čohkkájin fatnasa manjēgeahčen, luoitit siimma čáhcái. Siimma geahčai lei vuogga čadnon, ja Petter siđai mu doallat vuokka giedžas vehá áigge ovdal go luiten dan čáhcái. Mun dulkojin ahte dat lei okta máŋga eará vugiin oččodit oktavuođa luosain. Iežan daguid bokte geahčalin mun oažžut oktavuođa luosain. Áŋkor šattai eará objeaktan mu giedžaid gaskkas ja dan maid mu gorut (nugo liekkas ja hágja) sáhtii fievrridit objekti. Mun geahčalin buoridit eavttuid vai luossa livčii válljen oaffaruššet iežas munne. *Bivdin bivden* mun ahte luossa galggai dohpet vuggii maid mun ledjen doallan iežan giedaiguin. Go dihto luosat leat oidnojuvvon dihto olbmuide, de sáhttá dat orrut nu ahte olbmuiquin ii leat alddiset vejolaš dahkat maidige. Muhto go don čohkká fatnasis ja oak-kut, de lea dus vejolašvuohta leat “dialogas” luosain. Jus mun ja Petter livčiime goddán luosa, de livčiime dan gudnejahttán. Dan maid olmmoš lea *bivdán* ja ožzon, ii bálkes ruovttoluotta detnui.

Deanuluossa lea šaddan báikkiolbmuid oktavuođaid bokte lussii ja detnui. Denauluossa boahtá oidnosii mualalusaid ja doahpagiid bokte. Go olbmot hállet ahte luossa dárbbaša ráfi, de šaddá dat okta luosa iešvuodain

mii boahtá ovdan muiatalusaid bokte. Petter buohtas-tahtii deanu mohtorgeainnuin. Son oaivvildii ahte ledje menddo ollu fatnasat deanu alde mat balde luosa. Son balai ahte luossanálli unnu ja loahpas jávká oalát jus godđoguolli bivdojuvvo menddo garrisit. Go turisttat bivdet birra jándora, de luossa ii oaččo ráfi, oaivvildii Petter. Deatnu dárbbáša muhtun áigodagaid leat biv-diid haga, jus fas galgá fidnet luosa. Eai leat galle báikki-olbmo geat bivdet, ja dat moattis geat vel bivdet eai da-ga dan birra jándora. Jus buot godđoguolli bivdojuvvo, de ii báze šat luossa mii boadášii ruovttoluotta detnui. Godđoguolli lea luossa mii dovdá deanu ja mii oaidná dan leat su ruoktun. Dán lussii sáhttá olmmoš luoh-tit ahte datboahtá ruovttoluotta. Petter jáhkii ahte sivan dasa go turisttat bivdet jándora birra, lea go sii gártet oastit jándorbivdokoartta. Sii geavahit buot jándora diimmuid bivdit. Báikkiolbmot fas ostet bivdokoartta olles geassái, ja nu eai leat čadnon dasa ahte fertejít biv-dit miehtá jándora. Sii diktet deanu vuoinjastit ja ad-dit lussii ráfi. Báikkiolbmot bivdet dalle go bivdosadjí lea čázis. Go lea *dulvi*, vurdet dassážii go *coahku* ovdal go mannet deanu ala. Petter muiatalii ahte *dulvi* lea maid buorre. Son muittašii 1990-logu go dalle ledje muhtun dulvejagit maŋŋálagaid. Go deatnu fas *coagui*, de maid lei luossa boahztán ruovttoluotta detnui.

Luossa báikkiolbmuide Sirpmá-guovllus ii dárbbáš leat seamma go muhtun turistii. Turista sáhttá luoitit luosaid detnui maid lea dohppehan mii ii leat áli báikki-olbmuide miela mielde go sii oidnet luosa leat oidnojuv-von dihito olbmuide. Oktavuohta mii lea ásahuvvon olb-mo ja luosa gaskii dagaha ahte luoitit luosa ruovttoluotta detnui oidnojuvvo badjelgeahčanvuohantan. Dát sáht-tá dagahit ahte olmmoš gii dan dahká *guoržžuluvvá*.

Luossa lea vuosttažettiin biepmu olbmuid várás ja nu ii galgga bálkestuvvot. Jus olmmoš ii válde vára luosas, de sáhttá dat dagahit váttisuuođaid olbmuide. Mii sáhttit danne dadjat ahte go mii giedahallat luosaid iešguđetge láhkai, de ii leat deanus dušše ovttalágan luossa. Deanu-luossa lea earálágan go dat luossa maid turisttat bivdet. Dat lea maid earálágan go atlántalaš luossa mii šaddá godđonálle mihtuid ja lohkamiid bokte.

Deatnu lea šaddan olbmuid báikkálaš praksisaid bokte

Vuođdomáhtut deanu ja luosa birra leat vuosttažettiin šaddan olbmuid praksisaid bokte geat leat orron ja eal-lán deatnogáttis. Iešguđetlágan praksisat nugo bivdu máŋggalágan bivdosiiquin leat buvttadan iešguđetlágan máhtuid. Dát leat máhtut mat leat bidjan vuodu doallevaš guolásteapmái. Ollu doahpagat čilgejít olb-muid oktavuođa birra detnui ja lussii. Ii leat mihkkige ipmašiid go ollu dáin leat sámegillii.

Deatnu fállá olbmuide luosa. Báikkiolbmot geat orrot deatnogáttis leat váldán vuostá dán fálaldaga. Sii leat guorahallan luosa lihkadeami ja oktavuođaid mat das leat olbmuide, elliide ja eará guliide. Sin máhtuid vuoduł, leat olbmot ovddidan bivdosiid mat leat hei-vehuvvon luossabivdui iešguđetgelágan botniid ektui ja čáhcái mii rievddada. Ii leat dattetge diehttalas ahte olmmoš fidne luosa, vaikke fysalaš dilálašvuodat livčče buot buoremusat. Olbmot vásihit maiddái ahte luosas lea iežas friddja dáhttu, ja mearrida geasa son oaffarušzá. Máhtut mat leat huksejuvpon guhkes áigge badjel, lea dagahan deanu nugo dat lea odne. Deatnu ii leat laboratorium, dat addá eallima ii dušše lussii, muhto maiddái olbmuide geat ellet ja áasset deatnogáttis.

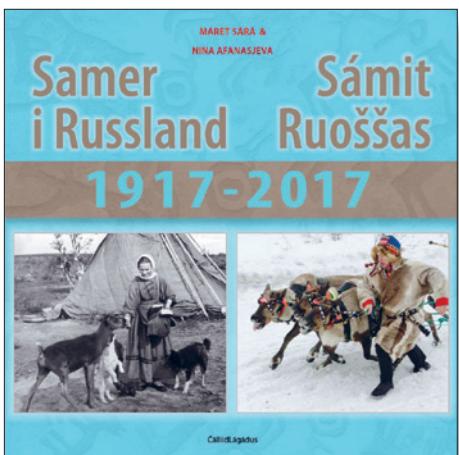

Sámis på norsk – Sámis dárogillii Sámis nr. 23

Norsk spesialnummer til 100-årsmerkingen
1917–2017

88 s. NOK 100,-

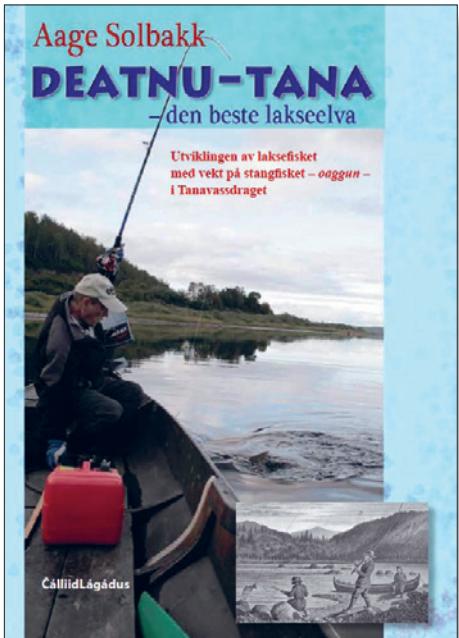

En viktig dokumentar! Dehálaš dokumentára! Sámit Ruoššas – Samer i Russland 1917–2017

Iea erenoamáš girjji namma mii lea okta
ČálliidLágádusa ollu fálaldagain vuosttas
riikkačoahkkima 100-jagi ávvudeapmái 2017.

Čálli Máret Sárá
Govvadoaim. Nina Afanasjeva

154 s. Innb. NOK 295,- ISBN 978-82-8263-198-3

Nå til nedsatt pris!
DEATNU-TANA – den beste lakseelva
Laksefiskets historie i Tanavassdraget.
Standardverket når det gjelder fiske og
fangst i Tanaelva.

Språk: Norsk
216 s. Innb. NOK 300,- Ny pris 150,-
ISBN 978-82-8263-070-2

www.lagadus.org

Tanalaksen er blitt til gjennom lokalbefolkingens relasjoner til laksen

Laksefiske har vært viktig for folk i Sirbmá-området, slik det også har vært for andre bygder i Tanadalen. Det er blitt fisket laks så lenge det har bodd folk langs elva, og laksefiske har vært et viktig levebrød for lokalbefolkingen. Folk har i tidligere tider fisket med mange ulike redskaper og mange av dem er ikke lenger i bruk. I dag fisker lokalbefolkingen med drivgarn, stengsel og sluk. Ulike måter å fiske laks på har frembrakt unike kunnskaper om laksens adferd i ulike deler av elva. Laksens adferd beror blant annet på strømforhold, vannstand, vanntemperatur og bunnforhold. Folk i Tanadalen har også observert at laksen har relasjoner til mennesker, dyr og annen fisk. Laksefiskerne ser sammenhenger mellom laks og omgivelsene. De har kunnskaper som er vokst ut av relasjoner til levende skapninger og alt det andre som befinner seg i omgivelsene. De mange fisketradisjonene i Tanaelva har sammen og hver for seg vært med på å produsere og å vedlikeholde kunnskaper. Måten lokalbefolkingen utøver laksefiske og den relasjonen som de har til laksen, er også av betydning i kunnskapssammenheng. Audhild Schanche har synliggjort den dobbelte betydningen av det samiske begrepet *bivdit* i Diedut nr 1/2002. *Bivdit* er et verb som betyr både å be om noe og å fiske eller å jakte. I sammenheng med

fiske, vil *bivdit* kunne bety at vi ber om å få laks samtidig som vi fisker i elva. I begrepet *bivdit* inngår det at mennesket forsøker å komme overens med laksen mens man fisker. Siden laksen ikke selv kan fortelle om seg selv, får den egenskaper gjennom menneskers relasjoner til den. En måte å tilegne seg kunnskaper om hva denne relasjonen består av, er ved å være om bord i båten med laksefiskerne.

Sammenheng mellom praksiser og språk

Laksefiske i Tanaelva er unik i den forstand at deler av de tradisjonelle fiskemetodene fremdeles er i bruk. *Golgadeapmi* som er oversatt til drivgarnsfiske på norsk, er avledet av verbet *golbat* som betyr å flyte. I selve handlingen *golgadeapmi* flyter båten med strømmen nedover elva. Personen som fisker med drivgarn har fått betegnelsen *golgadeaddji*. Handlingen, fiskeredskapet og den som utover handlingen er avledd av det samme ordet, nemlig *golbat*. Grunnlaget for språket er et kontinuerlig samspill mellom oss og omgivelsene, og språk er derfor en viktig kilde til kunnskaper. *Oaggan* eller stangfiske fra båt har også frembrakt kunnskaper. Samisk språk har begreper som er relatert til laksens adferd. Et begrep som brukes i Tana er *vuoggaguolli*. *Vuogga* betyr sluk og *guol-*

Golgadeapmi lea geavahuvvon dološ áigge rájes Deanus.

Drivgarnfisket, *golgadeapmi* på samisk, er en gammel fiskemetode i Tanaelva. Foto: Mihkku Soilbakk.

li betyr fisk. Begrepet blir brukt når det snakkes om laks som er lett å fange med sluk. Dersom ikke *vuoggaguolli* er ute og svømmer, er det vanskelig å fange fisk på sluk. Årsaken til at man ikke har fått fisk, kan bli forklart med at det er mangel på *vuoggaguolli*. Sammenlignet med andre laksetyper som har navn på bakgrunn av utseende og størrelse, har denne laksen fått betegnelse utfra adferden. En fisker vil aldri si at vedkommende har fanget en *vuoggaguolli*, men vil fortelle at hun/han har fanget f.eks. en *diddi*, som er betegnelsen på smålaks som veier mellom ett og tre kilo. *Vuoggaguolli* beskriver adferden til laksen. Den er ikke taksonomisk, men reflekterer over en detaljert og finkornet kunnskap som lokalbefolkningen har om laksens adferd. Det har vært vanlig å høre folk si: *Dán geasi lei unnán vuoggaguolli. / Denne sommeren var det lite med vuoggaguolli.* Det betyddet at folk ikke hadde fått laks med sluk. *Vuoggaguolli* som en samisk måte å relatere til elva og laksen på, viser at språk og praksis går sammen. Begreper som *vuoggaguolli* blir skapt av menneskelige praksiser. Sombbi Petter var en erfaren fisker som bodde hele sitt liv ved Tanaelva. Petter fortalte at han begynte å fiske da han var syv år gammel. Han forklarte meg viktigheten av å velge en sluk som passer til vannforholdene og adferden til fisken.

Sammenheng mellom vannstand, bunnforhold og godt fiske

Begreper som man ofte får høre om sommeren er čájis, coahki og *dulvi*. Samiske begreper som čájis, *dulvi* og *coahki* er alle beskrivelser for vannmengden i elva. Disse begrepene er sentrale for laksefiske i Tanaelva, og legger føringer for hvor i elva det er best å fiske til enhver tid. Fiske ble tidligere innrettet slik at man fisket der vannet var čájis, det vil si området i elva hvor vannmengden var på det nivået som gav optimale forhold for fisket. Tidligere kunne laksefiskerne fiske med drivgarn om våren i områder som var čájis. Om våren eller rett etter isgangen, er det som regel *dulvi* og perioden egner seg derfor dårlig for annet fiske enn drivgarn. Fiskereglene i dag er derimot slik at enhver må holde seg innenfor sin egen sone. De som tilhører en sone som ikke er čájis, lar være å dra på fiske. Tidligere krysset folk sonene, og fisket der forholdene var gode. Når det ikke lenger er tillatt å fiske utenfor egne soner, har dette bidratt til å stenge enkelte fiskere ute fra å delta i praksiser som elva kan tilby til enhver tid.

Dulvá ovttatláhkai er et vanlig uttrykk å høre når vannstanden øker hele tiden i løpet av en sommer. En vann-

Fisken venner sig altfor meget til å se angelen.

stand som kontinuerlig stiger, er synonymt med lite fiske, og det gjelder spesielt når det fiskes med stengsel. En laksefisker undret seg over at man i statlige skjemaer for fangst-statistikk ikke blir bedt om å fylle ut hvor lenge man har fisket. Laksefiskere ser en sammenheng mellom antallet fanget laks med vannstand og tiden for hvor lenge de har kunnet fiske, men dette er ikke like relevant for forvalterne. Samiske begreper om elva tyder på at det foreligger etablerte kunnskaper, som har vært grunnlaget for måten lokalbefolkningen i Tanadalen har forvaltet elva på over lang tid. *Dulvi* er ikke et måleinstrument som ved hjelp av tall uttrykker vannmengden. Derimot vet alle som bor i Tanadalen, at når det snakkes om *dulvi* er det dårlige forhold for fiske midt på sommeren. I offentlige dokumenter som brukes i forvaltningen av Tanaelva, finnes ikke de samiske begrepene og dermed blir viktig kunnskap holdt utenfor de offisielle styringsorganene.

Buodđu eller stengsel settes opp om sommeren når vannstanden har sunket. Det trenges lang erfaring og gode kunnskaper til å sette opp et stengsel. Man må ha grunnleggende kjennskap til området i elva hvor stengselen skal settes, slik som bunnforhold og vannstand. I tillegg må personen kunne sette opp stengsel på riktig måte ellers vil ikke fisken svømme inn i garnet. En erfaren og dyktig stengselsfisker blir kalt for *buoddooalmmáí*.

En av laksefiskerne, Piera Áslat utdyper dette nærmere:

Bodni lea hirbmat dehálaš, nugo guoikkain oaidná ah te lea go jiekja bilidan. Dan oaidná dat gii lea oahpis, muitá juohke geadggi go lea agibeavvve guovlan dokko. Ja guoika han lea dakkár dat ii leat nu čierjal. Savvonis lea fas earáláhkai go dat lea čiekjalasas.

Det er viktig å ha kunnskaper om bunnforhold, som for eksempel i *guoikkat* (strykene). En som er kjent i området, oppdager straks dersom isgangen har ødelagt bunnforholdene. Han husker hver en stein fordi han i hele sitt liv har kikket ned på bunnen. *I guoikkat* er det heller ikke så dypt. Mens det er annerledes i *savvon*, (stilleflytende strekning), der er det dypere.

Gjennom fiske opparbeider fiskerne seg kunnskaper om elva, og de registrerer når det skjer endringer. I deres samspill med elva, blir de også talspersoner for elva. De kan til enhver tid registrere endringer underveis, noe som også er nødvendig sett i forhold til et miljø- og globalt perspektiv.

Lokalbefolkingens relasjoner til laksen

Fiskeren må også sette seg inn i hvordan fisken beveger seg og hvordan den reagerer i møte med det som finnes på ferden oppover Tanaelva. På den måten setter fiskeren seg selv i situasjonen til fisken og betrakter elva ut fra perspektivet til laksen. Når laksen svømmer oppover elva, blir den møtt av mange sluker. I følge Petter mistet slukken etter hvert sin virkning ved at laksen stadig ser den. På samisk uttrykkes dette slik: *Guolli lea čalmástuvvan vuggii. / Fisken venner sig altfor meget til å se angelen* (Nielsen og Nesheim 1932). Når fisken er blitt lei av å se den samme typen sluk, går den og gjemmer seg i områder hvor den kan finne fred, slik som i *guoikkat* (i strykene) hvor det er *coahki* (lite vann). For en fisker blir det derfor nødvendig å finne den "riktige" slukken, og unngå slike som er mye i bruk. Før laksen biter, må den finne slukken interessant.

Jeg har selv vært med og fisket hvor jeg lærte å kjenne relasjoner mellom en erfaren laksefisker og laksen. Fisken fant sted den første dagen i juli måned i 2011. Jeg

Garnet vil nok finne sin fisk.

dro for å fiske sammen med Petter. Flommen fra vårløsningen var for lengst over, og elva fløt rolig. Petter hadde allerede vært mange turer med båten på elva denne sommeren. Vi hadde to fiskestenger, som Petter festet selvlagde sluker til. Etter å ha rodd først til Mákkásavvon og deretter til Uvllásavvon uten å få fisk, tok vi en pause. Da vi satt ved elvebredden med en kaffekopp, så vi en båt som fanget fisk. Min umiddelbare kommentar var: *Den laksen kunne ha vært vår dersom vi hadde vært på elva.* Petter var ikke enig med meg, og uttrykte: *Diet guolli ii lean munnuide oidnojuvvon / Den fisken var ikke tiltenkt oss.* Det er altså ikke bare tilfeldigheter eller flaks som råder i laksefiske, men det råder en kjensgjerning om at vi får den laksen som er ment for oss. Petter mente at selv om vi hadde vært i båten, hadde vi ikke fått den laksen. Den var tiltenkt en annen person og ikke oss. Vi dro på elva igjen etter kafferasten, men vi fikk ingen fisk. Var det slik at den laksen som befant seg der vi fisket ikke skulle inngå i en relasjon til oss, men til båten som befant seg i nærheten av oss?

Det er et ordtak på samisk som også illustrerer at laksen selv ”velger” hvem den vil gi seg til. Ordtaket lyder slik: *Gal fierbmi guolis gávdná / Garnet vil nok finne sin fisk* (Otterbech 1920:2). Slik jeg forstår ordtaket, kan ikke en hvilken som helst fisk bli fanget av garnet. Men fisk som er ment å bli fanget av det bestemte garnet, vil finne veien dit. Det betyr likevel ikke at fisken finner veien til garnet uavhengig av hvor og hvordan garnet er plassert. Det er derfor fiskerens kunnskaper som er grunnlaget for at fisket skal lykkes, og først da kan utsagnet om at *garnet vil finne sin fisk* aktualiseres.

Relasjoner som Petter hadde til laks, kommer til uttrykk i måten han omtalte og forholdt seg til laksen i elva. Hans relasjon og omtale samsvarer med ordtaket

om at laksen velger hvem den vil gi seg til. På den måten vises det en respekt overfor laksen. Den anses ikke for å være et lett bytte, men den gir seg til et spesifikt menneske. Det samiske begrepet for fiske og jakt, *bivdit*, kommer til betydning i måten Petter forholdt seg til laksen på. Når vi ber om noe, kan svaret være bekreftende eller avvisende. Laksen har dermed autonomi i spesifikke situasjoner. Den kan med sin frie vilje ofre seg til et bestemt menneske eller la være. Det er ingen garanti at den vil ofre seg, men det er like fullt viktig å ha kunnskaper om hvordan man best kan kommunisere med den i håp om å få den fanget.

Da jeg og Petter dro ut på elva etter kafferasten, var det min oppgave som satt bak i båten, å ha fiskesnøret ut i elva. I enden av snøret var slukken festet, og Petter ba meg om å holde slukken i hånden en stund, før jeg slapp den ut i vannet. Jeg oppfattet dette som en av flere måter å rette min oppmerksomhet mot laksen. Gjennom min handling forsøkte jeg å gå inn i en relasjon til laksen. Kroken ble et annet objekt gjennom mine hender og det som min kropp (som varme og lukt) kunne investere i objektet. Jeg forsøkte å bedre betingelsene for at laksen ville velge og gi seg til meg. Som *bivdi* (fisker) ”ba jeg” (*bivden*) implisitt om at laksen skulle bite på slukken som jeg hadde holdt i mine hender. Når spesifikke lasser er tiltenkt spesifikke personer, kan det virke som om mennesker ikke har noe handlingsrom. Men når du sitter om bord i båten og fisker, vil det være rom for å gå i ”dialog” med laksen. Dersom jeg og Petter hadde fanget laks, skulle vi ha behandlet den med respekt. Det man har bedt om (*bivdit*) og blitt tildelt, kaster man ikke tilbake i elva.

Tanalaks er blitt til gjennom relasjoner som lokalbefolkningen har til laksen og elva. Tanalaksen blir ut-

trykt gjennom fortellinger og begreper. Når folk snakker om at laksen trenger ro, blir dette en av egenskapene til laksen som uttrykkes gjennom fortellinger. Petter sammenlignet elva med en motorvei. Han mente at det var for mange båter som skremte bort fisken. Han fryktet for at fiskebestanden ville bli redusert og tilslutt forsvinne helt, dersom det fanges for mye stamfisk. Etter hans mening var det for mye turister som fisker døgnet rundt. Laksen har dermed ikke anledning til å være i ro. Elva trenger å være fri for fiskere, dersom man igjen skal få laks. Det er ikke mange av bygdas egen befolkning som fisker, og de få som fisker, fisker heller ikke døgnet rundt. Dersom all stamfisk blir fisket opp, vil det ikke være mere laks igjen som kan komme tilbake til elva. Stamfisk er en fisk som kjemper elva og som oppfatter elva som sitt hjem. Det er den laksen man kan støle på kommer tilbake. Petter antok at årsaken til at turistene fisker døgnet rundt, er at de må kjøpe døgnkort. De utnytter derfor døgnets timer maksimalt. Lokalbefolkningen kjøper derimot sesongkort, og trenger derfor ikke å være bundet til å måtte fiske mest mulig i løpet av et døgn. De lar elva hvile og gir laksen ro. Lokalbefolkningen fisker når fiskeplassene er *čážis*. Er det *dulvi*, venter de til det blir *coahki* igjen. Petter fortalte at det også er bra med *dulvi*. Han husket at på 1990-tallet var det noen år etter hverandre med *dulvi*. Når det igjen ble *coahki*, var også laksen kommet tilbake til elva.

En laks for en lokal person fra Sirbmá-området representerer ikke nødvendigvis det samme som for en turist. Der en turist kan bruke fang-og-slipp metoden, vil det som regel være utenkelig for en lokal fisker å slippe ut laksen igjen, fordi man anser fisken å være tiltenkt personen som har fanget den. Det oppstår et relasjonsforhold mellom menneske og laks, der det nærmest vil bety mangel på respekt å slippe laksen ut igjen. Det kan fø-

re til at personen kan *guoržžuluvvat*, dvs. "bli gjenstand for overnaturlig innflydelse av uheldig art, så en misten renlykken eller fiskelykken" (Nielsen og Nesheim 1932). Laks er også først og fremst mat for mennesker, og skal ikke kastes. Dersom man ikke tar vare på laksen, kan det få følger for vedkommende. Vi kan ut fra dette fastslå at vi har med forskjellige laksar å gjøre. Tanalaksen er forskjellig fra den laksen som en turist fisker i Tanaelva. Den er også forskjellig i fra den atlantiske laksen som blir til gjennom gytebestandsmål og tellinger.

Tanaelva har blitt til gjennom de lokale praksisene

De grunnleggende kunnskapene om Tanaelva og laksen er først og fremst blitt til gjennom praksisene til folk som har bodd og levd langs elva. Ulike praksiser slik som fiske med forskjellige redskaper har frembrakt forskjellige kunnskaper. Folk har fulgt nøye med laksens bevegelser gjennom skiftende vannstand, strøm- og bunnforhold. Dette er kunnskaper som har lagt grunnlaget for bærekraftig fiske. Mange begreper beskriver menneskenes forhold til elva og laksen. Ikke overaskende er mange av disse på samisk.

Elva tilbyr mennesker laks. Lokalbefolkningen som bor langs elva har tatt i mot tilbudet. De har studert laksens bevegelser og relasjoner som den har til mennesker, dyr og annet fisk. På bakgrunn av disse kunnskapene, har folk utviklet ulike redskaper som er tilpasset fiske ut fra ulike bunnforhold og skiftende vannforhold. Det er likevel ikke en selvfolge at folk får laks, selv om de fysiske forholdene skulle være de beste. Folk opplever også at laksen har sin frie vilje, og bestemmer hvem den vil offre seg til. Kunnskaper som er bygd opp over lang tid, er med på å gjøre elva til det den er i dag. Tanaelva er ikke et laboratorium, den gir liv, ikke bare til laksen, men også til mennesker som lever og bor langs elva.

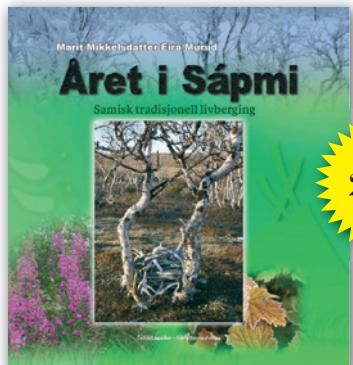
Faktabøker

GUNN MARGRET UTSSI
Niestesjidh - Niesteboazu

Tradisjonell reinslakt på Helgeland

Sørsamisk, nordsamisk og norsk i samme bok.
80 s. Innb. **NOK 270,-**
ISBN 978-82-8263-196-9

MARIT MIKKELSDTR. EIRA MURUD
Året i Sápmi

Samisk tradisjonell livberging

En bok som «avslører» samenes hemmeligheter – dokumentasjon om samiske tradisjoner.

151 s. Innb. **NOK 250,-**
ISBN: 978-82-8263-170-9

Også på nordsamisk – Jahki Sámis. Se www.lagadus.org

HEIDI GUTTORM EINARSEN
Alene mellom krigsmaktene

Finnmark under andre verdenskrig

152 s. Innb. **NOK 250,-**
ISBN 978-82-8263-175-4

RANDI SJØLIE
Byggeskikk i Sápmi

En oversikt over viktige sider ved byggeskikken som finnes i Sápmi.
Illustrert med fotografier.

167 s. Innb. **NOK 349,-**
ISBN 978-82-8263-211-9

Sirkumpolára LUOSSAFORUM

Luossa mii lea šaddan jogas, máhccá álelassii dan johkii godđat. Diehtá báikki ja eanadaga, saji hájaid ja jienaid dovdáma ja jagiáiggiid rievdamiai bokte. Das lea áiccuid giella man lea gealdán eallin-dárbbashaš dieđuin sealumis. Luondu lea luosa ofelaš.

Muitalusčájálmas *Luossamáidnasat* lea diehtaga, filosofija ja árbevirolaš kultuvraárbbi ja juigosa poehtalaš gávnnađeapmi. Dan lea oaivadan Martin Lee Mueller girji *Being Salmon, Being Human*, man gieskat almuhi Chelsea Green Publishing. Sihke čájálmaš ja girji lihkada dáidaga, diehtaga ja politihka gaskasaš gealda-gasas. Goappašat giddejít fuopmášumi luondduluosa dillái ja eamiálbmogiidda geat leat eallán ja birgen gu-liin. Ja goappašat leat oasit min barggus vuodđudit sirkumpolára luossaforuma (CSF), mii šalddošii Skandinávia, Stuorra-Británnia, Davvi-Amerihká, Nuortana-Ásia ja Ruošša árbevirolaš luossakultuvrraid.

Čájálmasaslávddis, mii lea lávvu luossajohkagáttis, čuž-žot filosofa ieš, sámi musihkar ja jietnadáiddár Torgeir Vassvik ja muitaleaddji guovttos Tiril Bryn ja Georgiana Keable. Go Torgeir Vassvik, Gáŋgaviikkas eret, juoiggasta luosa luođi, dahje guovžža luođi, de son ii juoigga luosa *birra* dahje guovžža *birra*. Baicca ráhkada

su jietna, ritma ja rupmaša fysalaš leahkin árjjalaš bottu mii gievvuda, ja son riepmá eallin! Dáinna veadjá boar-ráseamos eurohpálaš vokálaárbevierus leamen mealgat juogadeamoš moderna diehtagiin ja filosofijain. Láhtenbiologat sárgot girját gova guliid siskkožis go goas-sege ovdal; sii hállet ludolačcat guliid jierpmis, sosiála gealbbus, mohkkás gulahallamis, dahje mo dovdat bákčasa, balu dahje ilu. Bergljot Børresen, girji *Fiskenes ukjente liv* (Guliid amas eallin) čálli, lea čujuhan ahte dáláš diehtu diktá min geahčcat málmmi empiralačcat vuodđuduuvvan ichtiosentralaš – dahje guolleguovdilis – geahčastagain. Dan mahttái go mii nákcet oahppat geahčcat málmmi guliid iežaset čalmmiiguin, de dušindahkko boares antroposentralaš – dahje olmmošguovdilis – guoddu. Seammás leat filosofat duođas fas fuobmán áicomáilmimi ja dovdomáilmimi. Sii leat dovddastan ahte dološ niehku sirret rupmaša sielus, ja jurdagiid dovduin, ii ollán gosage. Leat ádden ahte kvaliteahtaid diđošteapmi – hájaid, máguid, dovduid, čabbodaga ja romádaga muosáheapmi – ik-tá eallima duohta aspeavttaid mat diđoškeahtrá livčeé báhcán beaitaga duohkái. Poesiija, musihkka, dahje árbevirolaš báikkálaš diehtu – mat áinnas leat sei-lon muitalusain, gielas dahje rituálain – šaddet dáin-

Gohtensadji Badjegeavgná Vuolimušbihtás gos skohtalaš John Francis Campbell ja su oaggunkihipár gohtiiga oane-his áigge borgemánuš 1851. Gova olgešbealde lea suhk-ki kárášjohkalaš Johanas, gean gohcodeigga "Villa albmážin".

Rasteplassen ved Vuolimuš-bihttá, den nederste del av Badjegeavgnjs (øvre Storfossen) hvor skotten John Francis Campbell og hans reisekamerat hadde et kortere opphold i august 1851. Til høyre på bildet roeren Johannes, som fikk navnet "Little Savage", "Lille villmann". Campbells akvarell, Edinburgh universitetsbibliotek.

na lágiin oahppama gáldun mii buohtastahtá dábálaš dieđalaš lahkaneami dási.

Dát sisdoallooasit leat *Luossamáidnasat* mualus-čajálmasa vuolgga. Lávdi šaddá gávnadanbáikin gos mii čohkket dáid earálagan dieheto- ja viisodatárbevieruid oktii diđoštan nammii sihke luosa siskkoža ja luosa mávssu kultuvraguoddin midjiide olbmuide.

Máŋga dieheto- ja viisodatárbevieru miehtá sir-kumpolára guovllu celket sáni luosa ja olbmo gudne-jahttít goabbat guoimmiska. Máŋga First Nations Davvi-Amerihkás govvidit "álgóalgosaš lohpádusa": Luossa liiguda iežas heakka vái olbmot ožzot borramuša ja valji, muhto bivdá bálkán fas gudnevullegašvuoda ja lotnolasvuoda. Dutki Solveig Joks ja John Law leaba čájehan ahte mis lea dáppe bálddalas áddejupmi. Sámi sátni *bivdit* máksá 'meahcástit dahje guolástít', muhto maiddái 'dáhttut dahje rávkat juoidá'. Dát máksá ahte go bivdá guoli, de jearrá gudnevullegašvuodain. Ja dát mielddisbuktá de, Joks ja Law mielde, ahte lussii dovdastuvvo ieštivtrejupmi, luđolašvuhta, liigudit iežas dahje ii. Goappašiid diliin – mualusain álgóalgosaš lohpádusas ja *bivdimis* – oaidnit mii áddejumi ahte guolásteapmi gudnevullegašvuodahaga, billida guoli ja olbmuid veadjaga.

Dát árbevirolaš áddejupmi luonduu attáldatprinsihpa hárrái dávista maiddái vávašeaddji láhkai moderna ekologijai: Jodedettiinis guhkás Davvijiekŋaáhpái borrá luossa eatnat ealádaga maid buktá mielddis johkii gos riegádii, ja dán proseassas buktojuvvo ealádat fas olbmuide ja luonddugáhppálagaide, ja muoraide ja eatnanšattuide nai. Danne lohket ekologat luosa leamen ekosystemaid čoavddanálli. Dát dieheto- ja viisodatárbevierut leat iešguhtege sierra fuobmán motivva luosas mii fállá iežas attáldahkan, ja dainna buktá eambbo riggodaga ja máŋggadáfotvuoda – nu guhká go olbmot dovdet meriideaset.

Luossamáidnasat čajálmas sáhttá muhtin láhkai gehč-čojuvvot láhjin, dahje geahčaleapmin addit juoidá ruoktot. Musihkka, mualusat, poesija ja diedža diđoštit iešguđege vuogi mielde maid máksá čájehit gudnevullegašvuoda guđet guimmiide, dan diedžu ja máh-tu vuodul mii mis lea dán áigái. Lea dal čajálmas lávus dahje godabáikkiin, olglávddis dahje johkagáttis, dahje nuoraidskuvlla feastasáles, de šaddá čajálmas olbmo ja luosa imaštalli, jearahalli ja ácilis gávnna-deapmin: guovtti jierbmás ja návc calaš riggeealli gávnna-deapmin, nubbi njičehas ja nubbi guolli. Goappašat leat mii oassi

stuorra gierdogeavvagis, čaddabirrajodus; goappašat dovdat eanaspáppa magnetismma rupmašis; goappašat čuovvut dárkilit beaivváža manu jagiáiggijid mielde, ja mánu, ja temperaturvra áimmus ja čájis; goappašat šaddat diđolažjan guđet guimmiideaset hárrái oktilis rumashaš lonuhusas eará elliiguin iežamet birra, ja birrasiin.

Muhto mo dalle biebmoluosain? Čájálmasasteamet vuolgit luondduluosa eallimis, muhto mii beroštit ovta olu biebmoluosas. Makkár eallin lea dasa addojuvvon? Mo dat birge su iežas máilmmiss? Maid mearkkaha leat áicilis, jierbmás ealli dakkár kosmosis mii lea luvvojuvvon vuodđojurdaga mielde ahte biomássá galgá maksimerejuvvot? Go guolis lea vuordámuš, dahje oadjebasvuhta, ahte máilbmi gos son eallá addá meinnega – meinnega man hárrái son sáhttá dađistaga diđoštit, čiekjudit ja bidjat jearaldagaid áiccuidisguin – mo dalle lea eallit olles eallinagi industriála máilmmiss mii *ii* bovtte áiccuid dievas potensiála? Beaivváža manu sadjái sáhttet juo ollásit boahtit goansta jagiáiggit. Reahkaid ja smávvilguliid sadjái maid luossa borrá, bohtet dađistaga vegetalaš fuoddarat. Duháhiid kolomehteriid mielde dovdameahttun ábi sadjái, gos luondduguolli árjjalačcat dádjada, leat boahtán jorba mearddit main leat fierpmiit birra. Magnetisma lea šaddan mealgadii irrelevántan biebmolussii. Dárkogo luossa magnehtalaš báttiid goitge? Mo dakkár báttit muosáhuvvojít go eai sáhte sirdojuvvot daguide? Man olu gártet eatnat sánehis duššástumit oktiibuot? Makkár kvaliteahtta lea dakkár eallimiin go geahčá siskkil? Ja man lahka sáhttit boahtit dakkár jearaldagaid jurddašallama go mii lahkanit poehtalaš gielain, dieđalaš árvalusaiquin, ja vel ludjiinge?

Dokumentašuvdna biebmoluosa luottain ekosystemain ii váillo, iige das mo biebmoluossa lea mielde luotta-huhttimin luondduluosa ja olu eará heakkalačcaid jogain. Doppe gos luondduluossa čoavddanállin addá ealáha buot luonddu gierdogeavada eará lađđasiidda, billida guollebiebmanealáhus eallinvuđđosa vuonain gos mearddit leat. Dát lea vuodđoerohus luondduluosa ektui: Biebmoluossa ii leat eanadaga riggudan nammii sahkanan, dahje luonddu gierdogeavvagi oassálastin dihtii. Dat ii leat buiga luonddu ealáhus mii livčii attáldatprinsihppii vuodđuduuvvan, muhto ealáhus mii vuodđuduuvvá biomássá máksimerema prinsihppii, mas olmmoš lea guovddážis. Ja treanda čujuha eambbo lasáneami guvlui, eambbo sirrehusa guvlui, ja uhcit báike-gottiide vuodđuduuvvama guvlui, uhcit báikkálaš dieđu guvlui.

Heittekeahttá digaštallojuvvo das geat galget beasat bivdit min jogain. Luossaindustriija váikkuha sakka heajosmahttit luondduluossamáddodaga iešguđege guovllus riikkas, ja dan dorjot stáhtalaš doaimmat, mat gulahit dálá buvttadeami lassánit viđageardánit ovdal lagi 2050 (Meld. St. 16 (2014-2015)). Gohčodusain “Forutsigbar og miljømessig bærekraftig vekst i norsk lakse- og ørretoppdrett” (Norgalaš luossa- ja dápmot-biebmama einnostahti ja biraslačcat suvdi lassáneap-mi) boahtá ovdan dán stuorradiggediedáhusas ahte jahkásaš manahus mii dahká goalmádasa luondduluossamáddodagas, lea ekonomalačcat ja ekologalačcat bealuštahtti. Industriijas leat jienat mat rahpasit oaivvilit ahte juos luondduluossa lea industriija ovddas, de ii leat das vuogatvuohta eallit.

Sáhttágo dán buohtastahttit dainna maid sámit Norgas leat väsihan dáruiduhttináigodagas, ja dain-

na maid eamiálbmogat miehtá máilmmi leat vásihan? Stuorraservodat lasiha ávkkástallandeaddaga valljoda-gaid ja eatnamiid ala, ja gáibádusaidisguin dat áítá kul-tuvrraid ja eallinvugiid mat leat ájkorastojuvvon eana-dahkii. Leigo sámi juoiggus váralaš danne go dat čanai sámiid eanadahkii?

Dáruiduhttin vikkai cuvket kultuvrra mii mihá muddui lihkostuvai. Ášshit jorgaluvvogohte miellačájá-husaiguin mat bohciidedje go eiseválldit áigo buođđut olles Álttáeanu, dulvdeapmi mii livčii issorasat čuoh-can sámi kultuvrii ja luossamáddodahkii. Lussii livčii šaddan surgadis roassun gorgnet godabáikkiide ja vuodjat buođu duohkái. Áhppás, dávggasis guolit livčče njuiken njuolga betonjaseainni njeaiga.

Čájálmasasteamet giddet fuopmášumi luondu gaskavuhtii lundai, guliid iežaset geahčanguovllus, ja maid-dái luossakultuvrraid oktasašvuhtii maid gávdná miehtá poláraguovllu. Dát maid lea dutkamii vuodđuduvvan, dasgo girji mii lea min vuolggasadji, čállojuvvui dutkka-dettiin luossakultuvrraid luhette USA:s.

Dan maid gávdnat lea elliid ja olbmuid gaskasaš gudnevuołlegašvuhta, bassi luondu, rituálat mat veah-kehit ovttaiduhttit olbmuid daguid eanadahkii. Maid-dái olbmuide geat leat eallán ja birgen luosain, lea luondu leamaš oahpisteaddji. Ja diehtu ja máhttu maid dat lea addán, lea sirdojuvvon buolvvas bulvii muitalusain, gielain, bivdosiin ja rituálain.

Historihkar Aage Solbakk lea gávdnan boares ar-kiivvain čállosiid rituálas bassi bálvvusgeađggis Deanus. Son lea fas válđán atnui árbevieru oaffaruššat oaivvi ja čollosiid go bivdobaji vuosttas luosa goddá dáid sáni-guin: Vuoiddan du, vuoiddan du, attežat dal munne luosa dahje it.

Sihke čájálmas *Luossamáidnasat* ja girji *Being Salmon, Being Human* (Leahkit luossa, leahkit olmmoš) lea oassi min barggus godđit fierpmádaga “Circumpolar Salmon Forum” (CSF). Nu go namma muitala, de lea dát šaddamin sirkumpolára forumin huksen dihtii šalddiid sierra regiovnnaid ja árbevirolaš luossakultuvrraid gaskii. Sihke árbevirolaš diehtu, dáiddalaš ja eará kultuvrralaš ovdanbuktinvuogit, dieđa ja dovddiidusat dekolonialiserema ja luonduviđá dillái máhcaheami hárrái galget lotnolastojuvvot. CSF galgá oainnálmah-tit iešguđege regiovnnna ja aktoriid guđet guimmiide. Lei dal hástalus hutkat ja juogadit politikhalaš strate-gijiaid, doahttalit ealli kultuvraárbbi luosa deaivideamis, seailluhit ja duođaštit báikkálaš dieđu ja máhtu, heivehit dálkkádatrievdamiidda, oahppu dahje bargu buorebut dohkkehit árbevirolaš máilmmeoainnuid ja kos-mologijiaid, de áigu CSF nannet iešguđege regiovnnna iešguđege hástalusain. Dát bargu lea álggahuvvon ja lea dál geahčalanmuttus, mas mii mielas váldit vuostá je-raldagaid.

Maid mii dánna áigut? Dál lea áigi muitit dološ lohpá-dusaid. Lea áigi guldalit. Min áiggis lea diehtu luondu gierdogeavvagis, ovttasbargu ja gudnevuołlegašvuhta álfárot heakkadárbbashašaš go galgá ceavzit, nugo álelas-sii lea leamaš.

Lasi diedđut: www.circumpolarsalmonforum.org
www.chelseagreen.com/being-salmon-being-human
www.youtube.com/watch?v=6pWQe00W6Wk
Oktavuohtha info@circumpolarsalmonforum.org

Mot et sirkumpolart LAKSEFORUM

Laksen som er født i en elv, kommer alltid tilbake til den samme elven for å gyte. Den kjenner stedet og landskapet gjennom gjenkjennelse av stedets lukt, lyder og årstidenes endringer. Det er et sansenes språk som er ladet med livsnødvendig kunnskap om overlevelse. For laksen er naturen veiviseren, den er Ofelaš.

Fortellerforestillingen *Lakseeventyr* er et poetisk møte mellom vitenskap, filosofi og tradisjonell kulturarv og joik. Den er inspirert av Martin Lee Mueller sin bok *Being Salmon, Being Human*, som nylig ble utgitt hos Chelsea Green Publishing. Både forestillingen og boken beveger seg i et spenningsfelt mellom kunst, vitenskap og politikk. Begge retter de fokus mot villakssens kår og mot urfolk som har levd med og av fisken. Og begge inngår de i arbeidet vårt med å danne et sirkumpolart lakseforum (CSF), for å bygge broer mellom tradisjonelle laksekulturer både i Skandinavia, Storbritannia, Nord-Amerika, Øst-Asia og Russland.

På scenen i forestillingen, som gjerne er en lavvo ved en lakseelv, står filosofen selv, den samiske musikeren og lydkunstneren Torgeir Vassvik og fortellerne Tiril Bryn

og Georgiana Keable. Når Torgeir Vassvik fra Gamvik fremfører laksejoiken, eller bjørnejoiken, så er han tydelig på at han hverken joiker *om* laksen eller *om* bjørnen. Istedentfor skaper stemmen, rytmen og kroppens fysiske tilstedeværelse et intenst øyeblikk av muligheter og transformasjon, og han blir til dyret! Med dette har denne eldste europeiske vokaltradisjonen potensielt mye å dele med både moderne vitenskap og filosofi. Atferdsbiologer tegner et rikere bilde av fiskenes indre liv enn noen gang tidligere; de snakker fritt om fiskenes intelligens, sosiale kompetanse, komplekse kommunikasjon, eller evne til å føle smerte, frykt, eller glede. Bergljot Børresen, forfatteren av boken *Fiskenes Ukjente Liv*, har påpekt at dagens kunnskap tillater oss å ta et empirisk fundert ichtiosentrisk – eller fiske-sentrert – blikk på verden. I den grad vi lærer oss å se verden gjennom fiskenes egne øyne, blir den gamle antroposentriske – eller menneske-sentrerte – holdningen undergravet. Samtidig har filosofene på alvor gjenoppdaget sanse- og følelsesverdenen. De har innrømmet at den eldgamle drømmen om å skille kropp fra sjel, og tanker fra følelser, har vært et blindspor. De har forstått at det å utforske kvaliteter – lukter, smaker, følelser, opplevel-

Luossa basson bassenmuor-geahčen Deatnogáttis lea hersko mas leat guhkes árbvierut Deanučázádagas. Dát árbvierru ain doalahuvvo.

Laks stekt på spidd over bål ved Deatnogáddi/Tanabredden er en delikatesse med lange tradisjoner i Tanavassdraget.

Foto: Mihkku Soilbakk.

sen av skjønnhet eller stygghet – avslører sanne aspekter ved tilværelsen som ville forblitt tilslørt foruten. Poesi, musikk, eller tradisjonell lokalkunnskap – som gjerne er bevart i fortellinger, språk, eller ritualer – blir med dette kilder til innsikt som er på høyde med en mer konvensjonell vitenskapelig tilnærming.

Disse ingrediensene er utgangspunktet for fortellerforestillingen *Lakseeentyr*. Scenen blir møtestedet der vi fører disse forskjellige kunnskaps- og visdomstradisjonene sammen for å utforske både laksens indre liv og laksens betydning for oss mennesker som kulturbævere.

Mange kunnskaps- og visdomstradisjoner fra hele sirkumpolar-området har i seg et budskap om gjensidig respekt mellom laks og menneske. En rekke First Nations fra Nord-Amerika beskriver et såkalt ”oppri-nelig løfte”: Laksen ofrer seg selv for at de skal få mat og overflod, men ber til gjengjeld om respekt og gjensidighet. Forskerne Solveig Joks og John Law har vist at det finnes en parallel forståelse her hjemme hos oss. Det samiske ordet *bivdit* betyr både ‘å jakte eller fiske’, men også ‘å be om noe’. Det å fiske blir ensbetydende med det å spørre på en respektfull måte. Og dette medfører, ifølge

Joks og Law, at laksen anerkjennes i sin autonomi, i sin frihet til å ofre seg selv eller ikke. I begge tilfellene - fortellingene om det opprinnelige løftet og *bivdit* - finner vi forståelsen for at fiske uten respekt, og uten ydmykhet, vil ødelegge balansen mellom fisken og menneske-

ne.

Denne tradisjonelle forståelsen for naturens iboende gave-prinsipp finner også en oppsiktsvekkende gjenklang med moderne økologi: På sin lange reise til Nordishavet spiser laksen store mengder næring som den bringer med seg tilbake til elven den ble født i, og i denne prosessen videreføres næringen til mennesker og dyr, og også trær og planter. Økologene snakker derfor om laksen som en nøkkelart i økosystemene. Hver for seg har disse forskjellige kunnskaps- eller visdomstradisjonene oppdaget motivet om laks som tilbyr seg selv i gave, og dermed fører til mer rikdom og mangfold – så lenge menneskene kjenner sine begrensinger.

Forestillingen *Lakseeentyr* kan på et vis også anses som en gave, eller et forsøk på å gi noe tilbake. Musikken, fortellingene, poesien og vitenskapen utforsker hver på sin måte hva det vil si å vise respekt for hverandre, gitt

den kunnskapen vi har i dag. Enten det er i lavvo ved gytesteder, på en utescene ved elvekanten, eller i aulaen av en ungdomsskole, blir forestillingen til et undrende, spørrende og sansende møte mellom mennesket og laksen: et møte mellom to intelligente og ressursfulle typer virveldyr, et pattedyr og en fisk. Begge er vi en del av det store kretsløp, av carbonyklusen eller hydrogensyklusen; begge kjenner vi klodens magnetisme på kroppen; begge følger vi nøyne etter solens løp gjennom årstidene, og månens, og temperaturen i luften og i vannet; begge blir vi bevisste oss selv i en stadig kroppslig utveksling med andre dyr rundt oss, og med omgivelsene.

Men hva da med oppdrettslaksen? I vår forestilling tar vi utgangspunkt i livet til villaksen, men vi er like interessaert i oppdrettslaksen. Hva slags liv er den gitt? Hvordan møter den sin verden? Hva vil det si å være et sansede, intelligent dyr i en kosmos skapt etter det grunnleggende prinsippet om å maksimere biomasse? Når fisken har en iboende forventning om, eller trygghet på, at verden den lever i gir mening - en mening som den kan gradvis utforske, fordype, og stille spørsmål ved gjennom sansene sine - hvordan er det da å tilbringe hele livet i en industriell verden som ikke vekker sansenes fulle potensiale? Solens gang kan allerede bli fullstendig erstattet med kunstige årstider. Reker og småfisk den spiser blir gradvis erstattet med vegetarisk for. Tusenvis av kilometer av ukjent hav, som villfisken aktivt navigatorer, er erstattet av runde merder med netting. Magnetismen er så å si blitt irrelevant for oppdrettslaksen. Iakttar den magnetiske bånd allikevel? Hvordan ville slike bånd oppleves når de ikke kan overføres til handling? Hva er summen av de mange ordløse frustrasjonene? Hvilken kvalitet har slike liv, sett innenfra? Og

hvor nærmere kan vi komme en refleksjon av slike spørsmål når vi nærmer oss dem ved poetisk språk, vitenskapelige innspill, og ikke minst joiken?

Det er ikke mangel på dokumentasjon av sporene oppdrettslaksen setter i økosystemene, og dens bidrag til utryddelsen av villaks og annet liv i elvene. Der villaksen som nøkkelart gir næring til alle leddene i kretsløpet, ødelegger oppdrettsnæringen livsgrunnlaget i de fjordene merdene befinner seg. Dette er en grunnleggende forskjell fra villaksen: Oppdrettslaksen er ikke konseptert for å berike landskapet, eller for å delta i naturens kretsløp. Den er ikke en naturens næring basert på gave-prinsippet, men en menneskesentrert næring basert på prinsippet om å maksimere biomasse. Og trennen peker tydelig mot mer vekst, mer isolasjon, mindre stedsforankring, og mindre lokalkunnskap.

Det er en kontinuerlig debatt om hvem som skal ha tilgang på ressurser i elvene våre. Lakseindustrien bidrar til å alvorlig svekke villaksbestanden rundt om i landet, med støtte av statlige aktører som lyser ut femdobling av dagens produksjon innen 2050 (Meld. St. 16 (2014-2015)). Under tittelen "Forutsigbar og miljømessig bærekraftig vekst i norsk lakse- og ørretoppdrett" fremgår det fra samme stortingsmelding at et årlig tap av en tredjedel av villaksbestanden er innenfor det som er økonomisk og økologisk forsvarlig. Det finnes enkelte stemmer i industrien som åpent mener at om villaksen er i veien for industrien, har den ikke livets rett.

Er det en parallel her mellom det samene i Norge har opplevd under forskningperioden, og som urfolk verden over har opplevd? Storsamfunnet øker pres-

set på tilgang på ressurser og land, og med sine krav truer de kulturer og levemåter som er lokalt forankret i et landskap. Var den samiske joiken farlig fordi den knyttet samene til landskapet?

Fornorskningen, som langt på vei lyktes, var et forsøk på å knuse en kultur. Snuoperasjonene startet med demonstrasjonene rundt myndighetenes planer om å legge hele Altaelva i demning, noe som ville hatt en enorm betydning for både den samiske kulturen og for laksebestanden. For laksen å komme svømmende inn mot gyttestedene og så møte en demning, ville vært en tragedie. Med sine kraftfulle kropper ville de hoppet rett mot en betongvegg.

I vår forestilling fokuserer vi på relasjonen med naturen, på fiskenes eget perspektiv, og ikke minst på felles-trekk blant laksekulturer fra hele polarområdet. Også dette er forskningsbasert, da boken vi tar utgangspunkt i, ble delvis til under forskningsopphold blant laksekulturer i USA.

Det vi finner er blant annet gjensidig respekt mellom dyr og mennesker, en hellig natur, og ritualer som bidrar til å integrere menneskenes handlinger i landskapet. Også for menneskene som har levd med og av laksen har naturen vært veiviser. Og kunnskapen og innsikten den har gitt, blir overført fra generasjon til generasjon i fortellinger, språk, redskaper, sang og ritualer.

Historikeren Aage Solbakk har funnet frem i gamle arkiver til nedtegnelser over et rituale med en hellig offerstein i Tana. Han har gjenopptatt tradisjon med å offre hodet og innvollene av den første laksen som blir fisket i sesongen på denne steinen med ordene: Jeg smører deg, jeg smører deg, om du gir meg laks eller ei.

Både forestillingen *Lakseeventyr* og også boken *Being Salmon, Being Human* inngår i arbeidet vårt med å bygge opp nettverket "Circumpolar Salmon Forum" (CSF). Som navnet tilsier, er dette i ferd med å bli et sirkumpolart forum for å bygge broer mellom de forskjellige regionene og tradisjonelle laksekulturene. Utvekslingen vil gjelde både tradisjonell kunnskap, kunstneriske og andre kulturelle uttrykksformer, vitenskap, og erfaringer i forhold til de-kolonialisering og rewilding. CSF skal synliggjøre de forskjellige regionene og aktørene for hverandre. Enten det er utfordringen med å utvikle og dele politiske strategier, vedlikehold av den levende kulturarven i møtet med laksen, bevaring og dokumentasjon av lokalkunnskap, tilpassing til klimaforandringer, utdanning, eller arbeidet mot økt aksept av tradisjonelle verdenssyn og kosmologier, vil CSF styrke de forskjellige regionene i hver sine utfordringer. Arbeidet med dette har begynt og befinner seg i en pilotfase, der vi gjerne tar imot henvendelser.

Hva vil vi med dette? Det er tid for å huske urgamle løfter. Det er tid for å lytte. I vår tid er kunnskap om naturens egne kretsløp, samspill og respekt helt livsnødvendig for overlevelse, slik det alltid har vært.

Mer info www.circumpolarsalmonforum.org
www.chelseagreen.com/being-salmon-being-human
www.youtube.com/watch?v=6pWQe00W6Wk
Kontakt info@circumpolarsalmonforum.org

ÁRBEVIROLAŠ MÁHTTU

*áibbas hilgojuvvon Deanu
čázádaga hálldašeamis*

Álggahus

Dávjá gullá sis geat bivdet árbevirolaš fierbmebivdo-siigun jogas ja mearas, ahte sin máhttu ja vásáhusat eai lohkkojuvvo go bivdu odđasit heivehuvvo dahje regulerejuvvo. Diehtit maid ahte reguleremot leat álo mearkkašan gáržzidemiid. Gullojtit maid cealkámušat das ahte dát leat oahpes ášshit stuorraservodaga badjel-geahčelas meannudeamis sápmelaččaid hárrai, ja/dah-je davviguovlluid olbmuid dáfus, ja earenoamážit Finn-márkkus.

Dade bahábut lea duoh tavuohta dat ahte árbevirolaš máhtus leamaš uhcán árvu sihke luossahálldašeamis ja eará luondduriggodagaid hálldašeamis sámi guovlluin. Dološ rájes dát vuolgá historjjálaš dilis, mas leat deata-laš oasit kulturerohusat ja hálldašanárbevierru mii lea leamaš dábalaš davimus Norggas. Go norgalaš našunališma ovdánii 1800-logu gaskkamuttus, definerejuvvo-jedje sápmelaččat álbmogin mas lei uhcit árvu, ja Finn-márku lei jo dološ rájes adnon stáhta priváhta opmo-dahkan.

Dat ahte sápmelaččain ii lean seammá árvu go earáin, čuozai maid dasa mo ámmátolbmot ja eiseválddit navde

sápmelaččaid veajtit hálldašit earet eará luossabivddu. Dát oaidnu jáhkkimis váikkuhii go Norga ja Suopma galge ráhkkanahttit vuosttas oktasaš bivdonjuolggadu-said Deanučázádahkii 1860-logu loahpas ja 1870-logu álggus.

Ámtamánni oaivvildii dalle ahte lei áibbas dárbašlaš ahte dien guovtti riikka eiseválddit barge ovttas, danin go álbtmot mas lei sáhka lei dakkár kulturdásis mii lei *unnán heivvoláš guolásteami buorideapmái ja maiddái kulturbargui oppalaččat*.

Chr. A. Wulfsberg, gii 1860-logu loahpageahčen alm-muhii girjji Finnmárkku birra, čálii ahte eanáš čázádaga bivdit ledje sápmelaččat geaidda *ii lean nu álki áddet ja dohkkehít ahte sáhttá leat ávkkálaš ráddjet guollebivddu ángirušama*. Son lasihii ahte maiddái dán ealhussii livčii buorre jos Deanuleahkái fárrešedje ássit geain lei *doarvái jierbmi dohkkehít ahte lea dárbašlaš ráfáidahttit luosa godđoáiggi*.

Eará ovdamearkka dasa mo guovddáš eiseválddit at-ne Deanuleagi ássiid, gávdná breavas maid guolástan-bearráigeahčči 1912:s čálii engelas lustabivdái. Suhk-

kiid fertii háhkat báikkálačcat, muhto eará lágan bálv-váid berrii ieš buktit, dasgo *guovllu ássit illá dohkkejít si-viliserejuvvon dállodollui*.

Davvi-Norgga guolástusbagadalli maid namahii kultur-ja gielladili, ja daid miellaguottuid mat eiseválddiin leat leamaš sápmelačcaide. Son cállá ahte;

Čázádaga dutkamušat leat váddásat. Eanaš olbmot geat áasset deatnogáttis, leat sápmelačcat. Sii eai ádde dahje eai dáhto áddet amas olbmuid. Singuin lea menddo dávjá meannuduvvon nu ahte sis lea sivva eahpidit.

Livčii ávkkálaš jos dálá dutkit ja hálldašeaddjit geahč-čalivče bures oahpásmuvvat dainna hálldašanárbevieruin mas sii ieža ge leat oassin. Dat lea earenoomáš deatalaš danin go majimuš moaddelot jagi lea sámi kultuvra almmolačcat dohkkehuvvon, ja lea maid ásahuvvon sierra vuodđoláhkaparagráfa sápmelačcaid riekte-dillái. Dát paragráfa mielddisbuktá ahte dál galgá leat prinsihpalaš ovttadássášvuhta sámi ja dáža kultuvraid gaskkas.

Dát positiivvalaš ovdáneapmi berre mielddisbuktit ah-te sámi árbevirolaš máhttu adnojuvvo eanet árvvus – ja ahte dat galgá árvvoštalloyuvvot go dutkit ja hállda-šeaddjit áigot luossabivddu reguleret.

Árbevirolaš máhttu lea dáhtuiguin guđđojuvvon

Deanučázádaga guolástanhálldašeapmi mii lága ja njuolggadusa mielde lea dat ásahus mii galgá hálldašit čázádaga guoli ja bivddu, deattuha garrisit ahte árbevirolaš diehtu galgá leat hálldašeami deatalaš vuodđu:

Luossamáddodat galgá seailluhuvvot olles deatno-guovllus, ja čázádaga hálldašeapmi galgá dáhpá-huvvat guoddillis vuogi mielde, máhttovuodu miel-de mas lea sihke árbevirolaš ja diedalaš máhttu. Dat siKKarastá legitimatehta ja ahte maiddái boahttevaš buolvvat besset illudit ja ávkki atnit deanus.

Dát mearkkaša ahte ii sáhte badjelgeahčcat dan máhtto-vuodu maid deatnogátté ássit leat háhkan čuđiid ja duháhiid jagiid mielde. Dađe bahábut lea dát máhttu measta áibbas váilon maiddá ođđa Deanučázádaga bivdošiehtadusa vuodđus. Dat lea siehtadus man norgalaš ja suopmelaš eiseválddit nággejedje mearridit – earet

eará dainna vugiin ahte vuogatvuodaoamasteaddjite eai boahztán diehitit, ja dan láhkai báhce loahpalaš šiehtademiil olggobeallái 2016 giđa.

Mu čuoččuhus lea ahte árbevirolaš dieđu olggušteapmi lea sihke norgalaš ja riikkaidgaskasaš rievtti vuostá, dát guoská earet eará ON-soahpamušii biologalaš vallji-vuoda hárrái, ILO-soahpamušii álgoálbmogiid ja čear-daálbmogiid hárrái, ONa álgoálbmotjulggaštussii, ja áinnas Luondduvalljivuodaláhkii.

Buot dát sisttisdotlet nana eahpenjulges ja njulges mearrádusaid das mo árbevirolaš máhttu – ja namalasii álgoálbmogiid árbevirolaš máhttu – galgá leat oassin mearridanvuodus das mo oðasmahti luondduláhjít regulerejuvvorit. Dakkár gáibádusat gávdnojut maiddái ehtalaš njuolggadusain dutkiid várás geat leat háhkamin máhtu mii galgá leat dákkár hálldašanmearrádusaid vuodđun (Geahča vuollelis).

Mii de lea sivvan dasa go árbevirolaš máhttu Deanučázadaga luosa hárrái ii válđojuvvo vuhtii, vaikko eai goassege ovđal leat leamaš nu nana láhkagohčumat das ahte dat galgá leat oassin máhttovuodus daidda regularemiidda mat dáhpáhuvvet?

Okta guovddáš sivva orru leamen ahte oktasaš suoma-norgga dutkanjoavku ii leat jáhkkán ahte dakkár diehtu guoská áššái (*Working Group on Salmon Monitoring and Research in the Tana River System*). Dát eavt-tuid-mearrideaddji joavku lea earet eará ávžuhan hálldašeddjiid ahte eai daga maidege ovddidan dihtii dákkár árbevirolaš dieđuid. Dutkanjoavkku mielas – jagi 2012 raporta – dákkár máhtus lea ráddjejuvvon árvu,

ja ahte odđa DH proseassa dobbánahtášii, manjidivčče ja váttásmahatášii áššiid – *dearail, delay and complicate things (Status of the River Tana Salmon Population, report 1 – 2012, earenomažit siidu 29 jv)*.

Dát raporttat almmuhuvvojut engelasgillii, nu ahte stuorra oassi čázadaga luossabivdiin eai oaččo vejolaš-vuoda lohkat mo biologat árvvoštallet sin máhtu. Dát guoská maiddái 2016 raportii. Das celkojuvvo earet eará ahte luonddudieda geahčala gávdnat objektiivvalaš duohtavuodđaid, muhto báikkálaš ja árbevirolaš máhtu dutkan lea relativisttalaš ja čilge olbmuid ja sin máhttoskku vuogádaga – *Natural sciences are concerned with finding objective truths, while the research of local/traditional knowledge is relativistic and descriptive about people and their knowledge-belief system*.

Dát lea njulgestaga badjelgeahčat árbevirolaš sámi luondduáddejumi ja hálldašankultuvrra. Dálkkádat- ja birasdepartemeanta geažida dasa lassin ahte go báikkálaš olbmot gáibidit ahte árbevirolaš máhttu galgá leat oassin hálldašanvuodus, lea dan láhkái áddemis ahte dákkár máhttu galgá leat dat mii mearrida mo hálldašeapmi dáhpáhuvvá. Dát boahtá dán láhkai ovdan čállosis *Proposisjon 54 S (2016 – 2017) – Samtykke til inn-gåelse av avtale mellom Norge og Finland om fisket i Tanavassdraget av 3. september (Prop. 54 S)* (Evttohus 54 S (2016–2017) – Miedáhus dahkat šiehtadusa Norgga ja Suoma gaskkas Deanučázadaga bivdu hárrái cakčamánu 3.b. (Prop. 54 S):

Departemeanta dáhttu deattuhit ahte buot odđa-áigášaš hálldašeapmi ealli resurssaid hárrái fer-te vuodđuduuvvot buoremus diedđalaš dihtui, ja báikkálaš olbmuid vásáhusmáhtui ii sáhte biddjo-

juvvot mearrideaddji mearkkašupmi go árvvoštallá luossamáddodaga dili (s. 20).

Mun in dovdda ovttage gii lea ákkastallan ahte vásáhusmáhttu okto galgá leat mearrideaddji. Muhto olusat leat dadjan ja cállán ahte norgalaš ja riikkaidgaskasaš láhka galgá čuvvojuvvet dainna lágiin ahte luosa máddodat-árvvoštallamat vuodđuduuvvojít sihke árbevirolaš ja biodiedalaš dihtui. Dat oainnat ii dáhpáhuva otne.

Máilmimi ovddimus čeahppi Deanučázadaga luossamáddodagaid dáfus, dr. Eero Niemilä, cealká cielgasit ahte lea *áddetmeahttun jos ii veaje ávkin atnit máyga čuohte lagi boares báikkálaš máhtu* (Aviisa Finnmarken 14.2.17).

Sihke suoma-norgga vákšunjoavkkus ja dan guovtti riikka fágadepartemeanttain lea čuoččuhus ahte *badjelmeare bivdu*, ja dušše dat, lea sivva čázadaga čuoččuhuvvon heajos luossamáddodahkii. Prop. 54 S:s daddjo earet eará ahte predašuvdna (dat ahte eará eallit borret omd. luosa) dahje eará sivat eai leat deatalaččat.

Badjelmeare bivddu sisdoallu ferte maid árvvoštallojuvvet dasa ahte fierbmebivdu Deanučázadagas unniduvvui masá 70 proseanttain 1980-logu álggu rájes 2015 rádjái (Solbakk 2015). 1979:s jo unniduvvui fierbmebivdoáigi njealje jándoris golmma jándorii vahkku.

Mearraluossabivdu Finnmarkkus unniduvvui 63 proseanttain 1974 ja 2014 gaskkas. Oktan garra geahpidemiiguin bivdoáiggis, lea bivdodeaddu dál várra 15–20 proseantta das mii lei dán áigodaga álggu.

Go departemeanta šiitá ahte predašuvdna dás maidege mearkkaša, de čatnasa dat vákšunjoavkku ákkastallamii ahte čuodi lagi dutkamuš ii leat čájehan ahte boraallit mat lunddolaččat gávdnojít guovllus leat bahás váikkuhan lussii. Dutkit maiddái celket ahte go luossamáddodagat unnot, de šaddá eanet sáhka boraelliid birra, ja olbmot álget dovdduid vuodul sivahallat – *emotional accusations* – ahte boraallit borret buot luosa – *predators are increasing in number and as a result eating all the salmon* (Working group 2012: 31).

Dát mielddisbuktá ahte vákšunjoavku oaivvilda ahte guovllu olbmuid ákkastallamat ahte boraallit sáhttet mearkkašit maidege luossamáddodahkii, leat dušše vuodđuduuvvon dovdduide, ja daid ii leat dárbu dađe dárkileabbo guorahallat.

Dutkanvieruid vuodul lea oalle imaštahti ahte dieđut predašuvnna hárái eai mearkkaš maidege. Dát bealli ii leat dutkojuvvon dán čázádagas, ja munne lea amas makkár čuodi lagi dutkamušii dás čujuhuvvo. Vákšunjoavku lea namalassii oalát hilgon ahte boraallit váikkuhit luossamáddodahkii, ja danin dat ii leat adnon dutkanfáddán. Ágga lea leamaš ahte boraallit ja luossa álo leat eallán ovttas čázádagas, ja ahte luossa ii leat gillán dainna.

Iešalddes dat sáhtášii leat áddehahti dieđalaš ágga, jos álo livččii lean lunddolaš dássedeaddu boraelliid ja luossamáddodaga gaskkas, muhto dakkár eaktu gal lea njulgestaga eahpehistorjjálaš áddejupmi. Dan golmma-njealje čuohtejagis mas gávdnojít čálalaš gáldut dán hárái – ja navdimis olu dan ovdal ge – leat leagi ás-

sit čadahan viiddis ja systemáhtalaš doaimma vuolidit boraelliid logu.

Earet eará leat bivdán njurjuid, čeavráid, čáhcelottiid, dovttaid, gáhkkiroid jna. Leat maiddái systemáhtalačcat čoaggán dáid loddešlájaid moniid giđdat, mii maid váikkuhii dasa ahte daid máddodaga doalahit vuollin. Sii bivde maiddái sáimmaiguin ja eará bivdoneavvui- guollešlájaid mat sáhtte borrat luossaveajehiid, nu- go njágáid, hávggaid ja earenoamázít guvžzáid.

Eanáš oassi dán boraelliid bivddus lea šaddan lobiheap- min maŋimuš áiggiid, ja dan láhkai dat lea nohkan. Máŋga dáin namuhuvvon ealli- ja loddešlájain leat dál ráfáidahttojuvvon, ja máŋga guollešlája dáfus mat bor- ret luossaveajehiid, lea bivdu gáržiduvvon.

Dieđalaš lahkanemiin, ja go galgá geahččalit hábmet relevánta dieđalaš gažaldagaid, lea measta veadjemeaht- tun áddet ahte boraelliid hálldašeami garra nuppástus navdojuvvo dušin dutkiid ja hálldašeddjiid beales, ja lea dakkár mas ii dárbaš berostit go galgá árvvoštallat máddodatnuppástusa čázádagas.

Nu guhká go dutkit ja hálldašeaddjit čuoččuhit ahte vuđolaš rievdan boraelliid hálldašeamsi ii leat mear- kašupmi ii ge galgga dutkojuvvot, lea álki bisuhit teo- riija ahte deanumáddodagaide lea váikkuhan dušše ol- bmuid badjelmeare bivdu – vaikko vel fierbmbeivdu mearas ja deanus lea ollu unnon maŋimuš 40–50 jagi.

Go galgá namuhit relevánta dutkanfáttáid deanuluosa hárrai, de leat luonddudiehtaga ja teknologija dutkan- ehtalaš njuolggadusat maiddái miellagiddevaččat. Dáin gávdnojít hui čielga čujuhusat dutkama ja árbevirolaš/molssaeavttolaš máhttogálduid gaskavuođa hárrai. Árbevirolaš máhttu lea das čilgejuvvon ná: *diedut, máht- tu, vuogit ja čilgehusat mat leat čohkkejuvvon ja ovddidu- vvon nu ahte leat lassánan, áinnas máŋgga buolvva čađa. Álgoálbmogiid árbevirolaš máhttu lea dán lágan, muho dakkár máhttu gávdno buot servvodagain*. Celkojuvvo maiddái ahte *Dutki galgá dohkkehít ja árvvus atnit eará máhttovuogádagaid ekonomalaš ja kultuvrralaš árvv.* Daddjojuvvo maiddái ahte go lea sáhka geavatlaš dut- kamis mii sáhttá čuohcat báikkálaččat ja birgejupmái, de lea earenoamás deatalaš ahte dutkit geahččalit oažüt ságaide dán máhtu, ja ahte birasdutkamis lea dárbu atnit árvvus ja geavahit álgoálbmogiid árbeviro- laš máhtu (www.etikkom.no/hvem-er-vi-og-hva-gjor-vi/ Hvem-er-vi/Komite-for-naturvitenskap-og-teknologi/)

Vai šattašii eanet luohttamuš dutkama/hálldašeami ja stuorra oasi árbevirolaš luossabivdiid gaskkas čázádagas, árvalivččen ahte biddjošii garraset dutkandeaddu gávn- nahit mii sáhttá leat dáhpáhuvvan go báikki árbevirolaš boraelliid hálldašeapmi rievdaduvvui almmolaš regu- leremiidda ja ráfáiduhttinmearrádusaide dainna lágiin ahte boares hálldašanvuogit šadde lobiheapmin ja rih- kusášsin. Váldogažaldat šaddá dalle ahte man ollu lea bahá guvlui váikkuhan luossamáddodagaide go boraelliid ii šat beassan geahpedit.

Jos dan galgá sáhttít vástidit, fertešii gávnnahit mak- kár yugiuguin ovdal geahpededje boraelliid máddoda-

gaid. Mo geahpededje hávggaid, guvžzáid dahje eará guollešlájaid mat borret luossaveajehiid? Makkár elliid ja lottiid bivde suddjet luossamáddodaga? Man viidát dahke dán, ja makkár vuogit adnojedje? Deatnogáttis gávdnojít ain olbmot vuorraset gearddis geat dieđáshedje dáid, ja daid šaddagoahtá hoahppu jearahallat.

Árbevirolaš máhttu ja dálkkádatrievdamat

Mii eallit dán áigái maiddái dálkkádatrievdamiiguin. Sámi árbevirolaš máhtu mearkkašúpmái maiddái dan hárrái čujuhuvvo ee. *NOU 2010, tilpassing til eit klima i endring* (mo galgá heivehit dálkkádatrievdamiida). Das lea sáhka ee. sámi ja eará árbevirolaš máhtus daid dálkkádatrievdamiid hárrái mat leat vuordimis, ja dárbbaslaš heiveheamis ja heivehankapasiteahtas dáid dáfus. Árbevirolaš máhtu rolla deattuhuvvo garrisat:

Dat máhttu mii buolvvaid čađa lea čohkkejuvvon dakhama ja vásáhusaid bokte, lea leamaš dárbbaslaš resursa eallimii, ja dat ovddasta rikkis gáldu vásá-husmáhttui sihke árktaļaš luonddudiliid birra ja mo luondu ja servvodat leat ovttas doaibman.

Dálkkádatheivehanlávdegoddi čujuha maiddái dasa ah-te hálldašeapmi galgá movttiidahttit vuogas caláhus-ovttastumiid maid lea álki rievdadit dárbbu mielde. Jos hálldašeamis ii lea vuodđun máhttu ja njuolggadusat mat válDET vuhtii dakkár árbevirolaš callinvuogi, sáht-tá dat *mielldisbuktit ahte árbedieduid mearkkašúpmi heivehan-oktavuođas badjelgehčojuvvo*.

Lávdegoddi deattuha maiddái máhttoskáhppoma dálkkádatrievdama oktavuođas, ja ah-te lea deatalaš atnit muittus ja systematiseret sámi árbevirolaš máhtu. Fer-te dohkkehít sámi (ja eará) árbevirolaš máhtu oassin

dálkkádatheivehemiiid mearridanvuodus. Dát máhtto-huksendoaibmabijut galget lávdegotti mielas deattuhit sihke odđaágge diedalaš vugiid ja árbevirolaš máhtu luonddučatnosiiid hárrái, mas árbediedut mat gávdnojít sámegielain leat guovddážis.

Buot dát namuhuvvon áššit leat viehka áššáigullevaččat maiddái boahttevaš dutkamii ja hálldašeapmái Deanu-čázádaga dáfus. Dálkkádatrievdamiidda ferte danin čat-nat sierra beroštumi, seammás go iská mo dát sáhttet váikkuhit iešguđet guollešlájade mat ellet ovttas luo-sain Deanučázádagas.

Čoahkkáigeassu – geahčastat ovddos guvlui

Go lea sáhka luosas ja dakkár diliin mat váikkuhit luos-samáddodahkii, de leat Deanuleagis áigelinnjá mii gok-čá guhkes áigodaga (Geahča Aage Solbakka artihkka-la dán *Sámis-bláđis*). Dán čázádagas lea leamaš luossa-bivdu – navdimis bistevaš – máŋggaid duhát jagiid. Seammá guhkes áiggi leat guovllu olbmot ieža hálda-đašan luosa nu ahte dat lea leamaš vuodđun ássamii ja kultuvrii. Dan dihtii lea deatalaš dokumenteret buot juogaduvvon dieđuid dán dološ ráje heiveheamis. Dát guoská sihke guollebivdui ja eará áššiide.

Cielga dáhttu deattuhit árbevirolaš máhtu boahtá ov-dan lávdegotti raporttas man Luondduhálddašan-direktoráhta ja Sámediggi lei čohkken luossaregulere-miid várás 2011:s. Das deattuhuvvo ahte álgoálbmogiid máhtus lea stuorra árvu, ja lea sávahahtti ahte árbe-virolaš ja vásáhusvuodđuduuvvon máhttu maiddái galgá sáhttit adnojuvvot vuodđun luossamáddodagaid boahttevaš hálldašeamis. Dál lea áigi ahte dán lávdegotti evt-tohusat dakkkojít duohtan.

Deanučázádaga guolástanhálldašeapmi lea áigu áŋgi-rušat ahte nu ollu veajehat go vejolaš bessel mannat merrii, vai ollesšattot luossan bessel máhccat čázá-dahkii. Doaibmabijuid gaskkas leat ee. oddasit fas ása-hit bivdonjuolggadusaid mat dahket vejolažan bividit guollešlájaid mat mii guhká leat diehtán borret veaje-hiid. Lea maid sávahahtti čalmmustahttit čáhcelottiid, njurjuid, čeavráid (mat leamaš ráfáidahtton 1980 rájes), ja maiddái lasihit miňkabivddu, dasgo miňka lea laskan stuorra osiide čázádagas.

Mihttomearri ferte leat ahte ráhkaduvvo máhttu-vuodđu masa olbmuin lea luohttámuš, mii mearrida Deanučázádaga luossahálldašeami. Eaktun dasa lea ahte olbmuid árbevirolaš máhttua boahthaoidnosii ja dohkehuvvo ovtaárvosažžan biologalaš máhtuin. Čázá-daga luossamáddodagaide lea buorrin ahte guovddáš luossahálldašeaneiseválddit čuvvot dáža ja riikkaidgas-kasaš lága, dainna lágiin ahte dohkkehít diedu ja máhtu mat leat čoaggnan máŋggaid duhát jagiid čáda.

Lasáhus

Vai árbevirolaš diehtu šattašii duodaid vuodđun Deanučázádaga hálldašeapmái, de lei DH gieskat árvalan ahte biologijavuodđuduuvvon dutkan- ja gozihanjoavku lassin galggai ásahuvvot sierra árbevirolaš máhtu joavku. Dat lea garrisit biehttaluvvon. Guovddáš luossahálldašeaneiseválddiid mielas dat lea áibbas dárbbáš-meahttun. Ovdalaš dán artihkkala áigemeari bodii vás-tádus Dálkkádat- ja birasdepartemeanttas: Dakkár joavku ii ásahuvvo. Čázádaga vuogatvuodđaoamasteaddjit sáhttet áinnas dahkat dan ieža (ja ieža máksit dan ovdas), muhto das ii gártta makkár ge formálalaš stáhtus hálldašeami diehtojugadeaddjin:

Bargojoavku árbevirolaš diedu várás ii boade ovdan Deanušehtadusas mii dahkojuvvui čakčamánu 30.b. 2016, ja das nappo ii šatta makkárge formá-lalaš stáhtus šehtadusa mielde. DH sáhttá áin-nas ieš ásahit dakkár joavku, maiddái ovttas suo-mabeale vuogatvuodđaoamasteddjíguin. Departemeanttat dábtot deattuhit ahte dakkár bargojoavk-kus ii šatta makkárge formálalaš rolla hálldašan-barggus. (E-poasta DBDs DHii, 1.12.17. Dutkan-ja gozihanjoavku ja bargojoavku Deanu luosa hálldašeapmái.)

DBD berre čilget mo dát heive earret eará artihkal 1 dáfus šehtadusas Norgga ja Suoma gaskkas Deanučázádaga guollebivddu hárrai. Das celkojuvvvo ahte hálldašeapmi galgá dáhpáhuvvat árbevirolaš máhtu vuodđul. Dattege dát ii leat deatalaš hálldašeaddji eiseválddiide, muhto ášsi maid luossabividit ieža sáhttet doaimmahit priváhta oktavuođain.

Dát lea measta jáhkemeahttun go jurddaša daid láhka-mearrádusaid ja standárddaid mat Norggas leat álgó-álbmogiid árbevirolaš máhtu seailluheamis. Buorre-likus oidno hárve diekkár váilevaš čuovvuleami das mii báhpáris lea mearriduvvon, ja das maid hálldahus duođaid dahká.

Deanu luossabivdosearvvi luossačoahkkimis čakčamánu 1. beaivve 2015 Fanasgiettis. Gurut bealde čoahkkima jođiheaddji John Trygve Solbakk, dasto Eero Niemelä ja Steinar Pedersen geat ságastalaiga luossabivdu buncaraggáid birra Deanučázádagas.

Fra Tanavassdragets laksefiskeforeningens lakse-seminar 1. september 2015 i Fanasgieddi. Fra venstre seminarleder John Trygve Solbakk, dernest Eero Niemelä og Steinar Pedersen som begge hadde innlegg om laksefiskeproblematikken i Tanavassdraget.

Foto: Mihkku Soilbakk.

Hávgaguolli lea lassánan garrisit Deanučázádagas. Govva čájeha Junne Solbakk Anti gii lea goddán kilosaš hávgga Riidunbávtti gáttis Buolbmágis.

Gjeddebestanden har økt kraftig i Tanavassdraget. Her viser Junne Solbakk Anti en gjedde som han har fått på stang ved Riidunbákti i Polmak. Foto: Mihkku Soilbakk.

TRADISJONELL KUNNSKAP

er fullstendig tilsidesatt i forvaltninga av Deatnu/Tanavassdraget

Innledning

Fra folk som fisker laks med tradisjonelle garnredsaker i elv og sjø, hører man ofte at deres kunnskap og erfaring ikke teller når det skal gjøres reguleringer av fisket. I praksis vet vi også at reguleringer har vært identisk med innskrenkninger i fisket. Man hører også utsagn om at dette er kjente trekk i storsamfunnets nedlatende behandling av samer, og/eller folk i sin alminnelighet i nord, og i særlig grad i Finnmark.

Det er dessverre en realitet at tradisjonell kunnskap har hatt svært liten status både i lakseforvaltninga og i annen forvaltning av naturgoder i samiske områder. Langt tilbake bygger dette på historiske forhold som har å gjøre med kulturforskjeller og med den forvaltningstradisjonen man har hatt i det nordligste Norge. I forbindelse med utviklinga av den norske nasjonalismen midt på 1800-tallet ble samene definert som et mindreverdig folkeslag, og Finnmark definert som statens private eiendom fra gammelt av.

Det at samene ble definert som mindreverdige ga seg nok også utslag i hvordan embetsfolk og myndigheter betrakta samenes evne til å forvalte blant annet lakse-

fisket. Et uttrykk for dette får man trolig da Norge og Finland forberedte de første felles fiskereglene for Tanavassdraget på slutten av 1860- og begynnelsen av 1870-tallet.

Amtmannen mente da at det var helt nødvendig med et samarbeid mellom de to lands myndigheter, fordi befolkninga det var tale om sto på et kulturtrinn som var *lidet gunstig for Fiskeriets Forbedring som for Kulturarbeide i almindelighet*.

Chr. A. Wulfsberg som mot slutten av 1860-tallet utga en bok om Finnmark, anførte at de aller fleste fiskerne i vassdraget var samer som hadde *mindre let for at fatte og erkjende at der kan vere Nutte i at legge Baand på sig i Efterstrebelsen av Fisket*. Han la til at også denne næringskilden ville flyte rikeligere hvis Tanadalen gjennom innflytting fikk beboere som hadde nok *Forstand til at indse at Laxens Fredning i Gydetiden, var nødvendig*.

Et annet eksempel på hvordan man på sentralt hold vurderte innbyggerne i Tanadalen, finner man i 1912, i et brev fra fiskeriinspektøren til en engelsk sportsfisker. Roer måtte man skaffe seg lokalt, men andre typer tjे-

nestefolk burde man ha med seg, da *Distrikts Indvænere neppe duer stort til at stelle i et civiliseret Hus.*

Fiskerikonsulenten for Nord-Norge var i 1948 også inne på de kulturelle og språklige forholdene, og den holdninga som myndighetene hadde hatt til samene. Han skriver at;

Undersøkelsene i vassdraget er meget vanskelige. De fleste som bor langs elva, er samer. De forstår, eller ønsker ikke å forstå fremmede. De har nok ofte vært behandlet slik at de har grunn til å være mistenk-somme.

Det vil være nyttig om dagens forskere og forvaltere legger en god del arbeid i å sette seg inn den forvaltingstradisjonen de er en del av. Ikke minst er det viktig fordi man de seinere tiårene har fått en offisiell oppgradering av samisk kultur, og en egen grunnlovsparagraf om samenes rettsstilling. Denne paragrafen innebærer at det i dag skal være prinsipiell likeverdighet mellom samisk og norsk kultur.

Denne positive utviklinga bør innebære at man får større respekt for samisk tradisjonell kunnskap – og at den

skal vurderes av forskning og forvaltning ved regulering av laksefisket.

Tradisjonell kunnskap er bevisst utelatt

Tanavassdragets fiskeforvaltning som etter lov og forskrift er det organ som skal forvalte fisken og fisket i vassdraget, legger meget stor vekt på at den tradisjonelle kunnskapen skal være et viktig grunnlag for forvaltninga:

Laksebestandene skal bevares i hele elvedistriktet og at forvaltningen av vassdraget skal skje på en bærekraftig måte, ut fra et kunnskapsgrunnlag bygd på tradisjonell og vitenskapelig kunnskap. Dét vil sikre legitimitet og at også kommende generasjoner vil ha nytte og glede av vassdraget.

Dette betyr at man ikke kan se bort fra den kunnskapsbasen som befolkninga langs vassdraget har opparbeidet seg gjennom hundre- og tusenvis av år. Dessverre har denne kunnskapen vært omtrent helt fraværende også i grunnlaget for den nye avtalen om fisket i Tanavassdraget. Det er en avtale som for øvrig i fellesskap ble pressa gjennom av norske og finske myndigheter – blant annet ved at rettighetshaverne ble holdt uvitende

om, og dermed satt utenfor de avsluttende forhandlingene våren 2016.

Jeg vil hevde at utelukkelsen av den tradisjonelle kunnskapen er i strid med både norsk og internasjonal rett. Det gjelder blant annet FN-konvensjonen om biologisk mangfold, ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk, FNs erklæring om urfolks rettigheter, og ikke minst Naturmangfoldlova.

Alle disse inneholder meget sterke indirekte og direkte bestemmelser om at tradisjonell kunnskap – og særlig urfolks tradisjonelle kunnskap – skal være en del av beslutningsgrunnlaget for reguleringer av fornybare naturgoder. Slike krav finnes forøvrig også i de etiske retningslinjene for forskere som arbeider med å fremstaffe kunnskap som skal ligge til grunn for slike forvaltningsbeslutninger (Se nedenfor).

Hva er så grunnen til at den tradisjonelle kunnskapen om laksen i Tanavassdraget ikke tillegges noen vekt, selv om man aldri tidligere har hatt så sterke lovmessige pålegg om at den skal være en del av kunnskapsgrunnlaget for de reguleringer som gjøres?

Én vesentlig årsak ser ut til å være at den felles finsk-norske forskningsgruppa som overvåker laksen i vassdraget har hatt mindre sans for at slik kunnskap har noen relevans (*Working Group on Salmon Monitoring and Research in the Tana River System*). Blant annet har denne premissgivende gruppa anbefalt forvaltninga om ikke å ta skritt som kan bidra til å bringe tradisjonell kunnskap frem i lyset igjen. Ifølge forskergruppa – rapporten for 2012 – har slik kunnskap en meget begrensa verdi, og

at en ny prosess i forhold til TK ville kunne avspore, utsette og komplisere ting – *derail, delay and complicate things (Status of the River Tana Salmon Populations, Report 1 – 2012, særlig side 29 ff)*.

Disse rapportene utgis på engelsk, slik at en stor del av laksefiskerne langs vassdraget ikke har mulighet til å sette seg inn i hvordan biologene vurderer deres kunnskap. Det gjelder også rapporten for 2016. Der uttrykkes det blant annet at naturvitenskapen jobber med å finne objektive sannheter, mens forskning på lokal og tradisjonell kunnskap er relativistisk og beskriver folk og deres kunnskaps-tro system – *Natural sciences are concerned with finding objective truths, while the research of local/traditional knowledge is relativistic and descriptive about people and their knowledge-belief system*.

Dette er en direkte nedvurdering av tradisjonell samisk naturforståelse og forvaltningskultur. Klima- og miljødepartementet antyder i tillegg at lokalbefolkingas krav om at tradisjonell kunnskap også skal være en del av forvaltningsgrunnlaget, er å forstå som at denne typen kunnskap skal være det bestemmende for forvaltninga. Dette fremkommer på følgende måte i *Proposisjon 54 S (2016 – 2017) – Samtykke til inngåelse av avtale mellom Norge og Finland om fisket i Tanavassdraget av 3. september (Prop. 54 S)*:

Departementet vil bemerke at all moderne forvaltning av levende ressurser må baseres på et best mulig vitenskapelig grunnlag, og lokalbefolkingens erfaringskunnskap kan ikke tillegges avgjørende betydning i vurderingen av laksebestandenes tilstand (s.20).

Jeg kjenner ingen som har argumentert for at erfaringskunnskapen alene skal ha avgjørende betydning. Derimot er det mange som har sagt og skrevet at norsk og internasjonal lov må oppfylles gjennom at bestandsanslagene for laks må bygge på både tradisjonell og biovitenskapelig kunnskap. Det er nemlig ikke tilfelle i dag.

Verdens fremste ekspert når det gjelder fiskebestandene i Tanavassdraget, dr. Eero Niemilä, sier det for øvrig så klart at det er *meningsløst om man ikke evner å høste av flere hundre år gammel lokal kunnskap* (Bladet Finnmarken, 14.2.17).

Både fra den finsk-norske overvåkningsgruppa og fra fagdepartementene i de respektive land er postulatet at *overfiske*, og kun det, er årsaken til den påstått svake laksebestanden i vassdraget. I prop 54 S, heter det blant annet at *predasjon eller andre faktorer* har mindre relevans.

Innholdet i begrepet **overfiske** bør også relateres til at fisket med faststående redskaper i Tanavassdraget ble redusert med henimot 70 % fra begynnelsen av 1980-tallet til 2015 (Solbakk 2015). Allerede i 1979 ble for øvrig garnfisketida redusert fra fire til tre døgn pr. uke.

Antallet fangstenheter i aktiv bruk i sjøen i Finnmark mellom 1974 og 2014 ble redusert med 63 %. Sammen med meget sterke innskrenkninger i fisketida, har man kanskje en fangstintensitet som er ca. 15–20 % av det den var ved begynnelsen av perioden.

Departementets avvisning av at predasjon har noen betydning kan åpenbart tilbakeføres til argumentasjonen fra overvåkningsgruppas side om at forskning gjen-

nom hundre år ikke har påvist at naturlig forekommende predatorer har hatt noen negativ virkning på laksen. Forskernes slår også fast at når laksebestandene minner, blir det økt fokus på predatorer, og man får følelsmessige beskyldninger – *emotional accusations* – om at predatorene spiser all laks – *predators are increasing in number and as a result eating all the salmon* (Working group 2012: 31).

Dette betyr at overvåkningsgruppa betrakter lokalbefolkingas argumenter om at predatorer også kan ha noe å si for bestandsutviklinga i vassdraget som utslag av sinnsstemninger, og ikke noe det er verdt å undersøke nærmere.

Ut fra forskningsmessige standarder er opplysningsene om at predasjon ikke har noen betydning, mer enn oppsiktsekkende. Problematikken er ganske enkelt ikke undersøkt for vassdragets vedkommende, og det er ukjent for meg hvilken hundreårig forskning man henviser til. Overvåkningsgruppa har nemlig konsekvent forkasta at predatorer har noen innflytelse på laksebestanden, og dermed har det ikke vært en forskningsmessig problemstilling. Begrunnelsen har vært at predatører og laks alltid har levd sammen i vassdraget, og at laksen ikke har vært skadelidende på grunn av det.

I og for seg kunne det være et forståelig vitenskapelig argument, hvis det alltid hadde vært en naturlig balanse mellom predatorer og laksebestand, men en slik forutsetning er i tilfelle en direkte ahistorisk oppfatning. For de tre-fire århundrene det finnes skriftlige kilder om dette – og høyst sannsynlig lenge før det – har nemlig elve-

dalsbefolkninga gjennomført en omfattende og systematisk virksomhet for å holde predatorbestandene nede.

Blant annet har man drevet en intens jakt på sel og kobbe, oter, fiskeender (laksand, siland), storlom, smålom, mv. Det var dessuten systematikk i å ta egg fra disse fugleartene om våren, noe som selvsagt også bidro til å holde bestandene nede. Flere fiskearter som ble ansett som skadelige for lakseyngel og smolt ble fanga med smågarn (*sáibma*) og andre redskaper. Det gjelder blant annet lake, gjedde og ikke minst sjørret.

Størstedelen av den tidligere predatorbekjempelsen er imidlertid blitt kriminalisert frem mot de siste tiårene, og er dermed blitt borte. Det har skjedd gjennom fredning av flere av de nevnte dyre- og fugleartene, og sterk innskrenkning av muligheten til å fange fiskearter som etter gammel kunnskap har vært ansett som predatorer på yngel og smolt.

Ut fra en vitenskapelig tilnærningsmåte, og formulering av relevante forskningsmessige problemstillinger, er det omtrent umulig å forstå at den dramatiske endringa i predatorforvaltningen defineres som irrelevant av forskere og forvaltningsmyndigheter, og noe som man ikke behøver å bry seg om når man skal vurdere bestandsutviklinga i vassdraget.

Så lenge forskere og forvaltere holder fast ved at grunnleggende endringer i predatorforvaltningen ikke har noen betydning og ikke skal undersøkes, er det enkelt å holde fast ved teorien om at tanabestandene kun er utsatt for menneskeskapt overfiske – til tross for at garn-

fisket i sjø og elv har hatt en til dels dramatisk tilbakegang de siste 40–50 år.

I forbindelse med formulering av relevante forskningsmessige problemstillinger mht. tanalaksen, er de forskningsetiske retningslinjene for naturvitenskap og teknologi også av betydelig interesse. Disse inneholder meget relevante påpekinger omkring forholdet mellom forskning og tradisjonelle/alternative kunnskapskilder. Tradisjonell kunnskap er der definert som *et kumulativt sett av kunnskaper, ferdigheter, praksiser og framstillinger som er opprettholdt og utviklet gjennom erfaring, gjerne over generasjoner*. Tradisjonell kunnskap blant urbefolkningsgrupper er av denne typen, men slik kunnskap finnes i enhvert samfunn. Det heter også at *Forskeren skal anerkjenne den økonomiske og kulturelle verdien av andre kunnskapsformer*. Det pekes også på at ved anvendt forskning som kan påvirke lokalsamfunn og livsvilkår er det særlig viktig at forskere søker å gå i dialog med denne kunnskapen, og at det *innenfor miljøforskning er behov for å respektere og bruke tradisjonell kunnskap blant urbefolkningsgrupper* (www.etikkom.no/hvem-er-vi-og-hva-gjor-vi/Hvem-er-vi/Komite-for-naturvitenskap-og-teknologi/)

For å skape større tillit mellom forskning/forvaltning og en stor del av de tradisjonelle laksefiskerne langs vassdraget, vil jeg foreslå at man også setter et sterkt forskningsmessig søkelys på hva som kan ha skjedd i overgangen fra tradisjonell lokal forvaltning av predatorer, til offentlige reguleringer og fredningsbestemmelser gjennom kriminalisering av de gamle forvaltningsmetodene. Hovedspørsmålet blir da om virknogene av at predatorene ikke lenger beskattes, i sum har bidratt til et skadelig trykk på laksebestandene?

Som en del av faktagrunnlaget for å kunne svare på dette må man få frem en oversikt over alle metoder som tidligere ble brukt for å redusere predatorbestandene. Det gjelder tiltak for å tynne ut gjeddebestanden, minske bestanden av sjørøret eller andre fiskearter som man visste var predatorer på laks, eller yngel og smolt. Hvilke dyr- og fuglearter ble det drevet jakt på for å skåne laksebestanden? Hvor omfattende var tiltakene som ble satt inn, og hvilke metoder ble brukt? Kunnskapen om disse tingene finnes ennå blant den eldre delen av laksefiskerne langs vassdraget, og det haster med å få samla den inn.

Tradisjonell kunnskap og klimaendringer

Vi er også inne i en tidsperiode med klimaendringer. Viktigheten av samisk tradisjonell kunnskap også i en slik forbindelse er påpekt blant annet i *NOU 2010, tilpassing til eit klima i endring*. Der drøftes man blant annet samisk og annen tradisjonell kunnskap i forhold til de klimaendringene som er forventa, og nødvendig tilpassing og tilpasningskapasitet i forhold til disse. Den tradisjonelle kunnskapens rolle understrekkes meget sterkt:

Den kunnskapen som gjennom generasjonar er akkumulert gjennom praksis og erfaring, har vore ein nødvendig ressurs for å overleve, og representerer ei rik kjelde til erfaringskunnskap om både arktiske naturforhold og til interaksjonen mellom natur og samfunn.

Klimatilpasningsutvalget peker også på at forvaltningen må bidra til fleksible og tilpasningsdyktige næringskombinasjoner. Hvis forvaltninga ikke er basert på kunnskap og regelverk som gir rom for å ta hensyn til en slik tradisjonell levemåte, kan det *medføre at tradisjonskunnskapen si betyding for tilpassing blir neglisjert*.

Utvalget vektlegger også kunnskapsoppbygging i forbindelse med klimaendringer, og understreker at det er viktig å fokusere på og systematisere samisk tradisjonell kunnskap. Man må anerkjenne både samisk (og annen) tradisjonell kunnskap som en del av beslutningsgrunnlaget for klimatilpasninger. Disse kunnskapsoppbyggingstiltakene må ifølge utvalget legge vekt både på resultater fra moderne vitenskapelige metoder og tradisjonell kunnskap om sammenhenger i naturen, hvor *dei nedarva kunnskapane som ligg i samisk språk/dei samiske språka er sentrale*.

Alle disse nevnte forholdene er meget relevante også for den fremtidige forskning og forvaltning av Tanavassdraget. Klimaendringer må derfor ha et særlig forskningsmessig fokus, samtidig som en undersøker hvilken innflytelse disse kan ha på ulike fiskearter som lever sammen med laksen i Tanavassdraget.

Oppsummering – blikk fremover

Når det gjelder kunnskap om laks og forhold som påvirker laksebestanden har man i Tanadalen en tidslinje som strekker seg over svært lang tid (Se Aage Solbakks artikkel i dette nummeret av *Sámis*). Laksefisket i vassdraget har - trolig ubrukt - vært drevet i flere tusen år. Like lenge har befolkninga selv forvalta laksen slik at den har gitt grunnlag for bosetting og kultur. Derfor er det viktig å få dokumentert det som finnes av overlevert kunnskap om denne eldgamle tilpasningen. Dette gjelder både fiske og andre forhold.

Et klart ønske om å vektlegge tradisjonell kunnskap kommer for øvrig til uttrykk i en rapport fra et bredt sammensatt utvalg for laksereguleringer i Finnmark og

Nord-Troms i regi av Direktoratet for Naturforvaltning og Sametinget, i 2011. Der understrekkes det at urfolks tradisjonelle kunnskap har et særlig sterkt fokus, og at det er ønskelig at tradisjonell og erfaringsbasert kunnskap også skal kunne benyttes som grunnlag for forvaltning av laksestammene i fremtida. Det er nå på høy tid at forslagene fra dette utvalget settes ut i livet.

Tanavassdragets fiskeforvaltning har lagt til grunn at man vil arbeide aktivt for å bidra til at flest mulig smolt kan vandre ut i havet, for å kunne vende tilbake til vassdraget som voksen laks. Slike tiltak gjelder blant annet gjeninnføring av fiskeregler som gjør det mulig å beskatte fiskearter som gjennom lang tid har vært kjent som predatorer på yngel og smolt. Likeledes ønsker man å fokusere på fiskepisende ender, sel, kobbe, oter (som har vært totalfreda siden 1980), og intensivere jakt på villmink som har etablert seg i store deler av vassdraget. Måletsettinga må være at det etableres en tillitvekkende kunnskapsbase som grunnlag for forvaltninga av laksen i Tanavassdraget. En forutsetning for det er at folks tradisjonelle kunnskap blir synliggjort og anerkjent som likeverdig med biologisk kunnskap. Laksebestanden(e) i vassdraget er de som vil vinne på at de sentrale lakseforvaltningsmyndighetene følger norsk og internasjonal lov, gjennom å anerkjenne viten og kunnskap som er akkumulert gjennom flere tusen år.

Etterskrift

For å sikre at tradisjonell kunnskap virkelig får sin rettmessige plass som grunnlag for forvaltninga av Tanavassdraget, hadde TF nylig foreslått at det ved siden av den biologiskorienterte forsknings- og overvåkningsgruppa skulle etableres en egen gruppe for tradisjonell

kunnskap. Der har man fått et kontant nei. De sentrale lakseforvaltningsmyndighetene finner noe slikt helt unødvendig. Like før tidsfristen for innlevering av denne artikkelen utløp, kom det nemlig svar fra Klima- og miljødepartementet: En slik gruppe skal ikke opprettes. Rettighetshaverne langs vassdraget kan gjerne gjøre det på eget initiativ (og bekostning), men den vil ikke ha noen formell status som kunnskapsleverandør til forvaltninga:

En arbeidsgruppe for tradisjonell kunnskap følger ikke av Tanaavtalen av 30. september 2016, og vil følgelig ikke ha noen formell status under avtalen. TF står imidlertid fritt til å opprette en slik gruppe på eget initiativ, eventuelt i samarbeid med finske rettighetshavere. Departementene vil presisere at en slik arbeidsgruppe ikke vil ha noen formell rolle i forvaltningsarbeidet. (Mail til TF fra KLD, 1.12.17. Forsknings- og overvåkningsgruppe og arbeidsgruppe for forvaltning av laks i Tana.)

KLD bør forklare hvordan dette står seg blant annet i forhold til artikkel 1 i avtalen mellom Norge og Finland om fisket i Tanavassdraget. Der heter det at forvaltninga også skal skje på grunnlag av tradisjonell kunnskap. Likevel er dette altså ikke et anliggende for de forvaltende myndigheter, men noe laksefiskerne selv kan holde på med i privat sammenheng.

Dette er nesten ikke til å tro, med de lovbestemmelser og standarder Norge har med hensyn til å ivareta urfolks tradisjonelle kunnskap. Det er heldigvis sjeldent at man i offentlig forvaltning ser en slik mangefull etterlevelse av det som er bestemt på papiret, og det forvaltninga faktisk setter ut i livet.

Girjijálašvuhta ja gáldut – Bakgrunns litteratur og kilder

- Berg, Magnus: Nord-norske lakseelver. Oslo 1964.
- Burgess, Philip: Deatnu: Southern Habits in a Northern River – Fragmentation of a River System in Northern Fennoscandia. Masteroppgave innenfor arktiske studier. Universitetet i Rovaniemi. Våren 1996.
- Fiskerikonsulenten (for Nord-Norge): Melding om undersøkelser i Tanavassdraget. Utrykt. Vedlegg i brev – 476/48 N, dat. Tromsø, 12.12.1948 – til Fiskerinspektøren, Landbruksdepartementet og fylkesmannen i Finnmark.
- Gáldu: ILO-konvensjon nr. 169 om urfolk og stammefolk (1989). Håndbok. Guovdageaidnu 2008. (Boka er en oversettelse av *ILO Convention on Indigenous and Tribal Peoples*, 1989. Utgitt i Geneve i 2003.)
- Isaksen, K., Syvertsen, P. O., Kooij, J. van der & Rinden, H. (Red.): - Fakta om truete pattedyr i Norge. Faktaark og forslag til rödliste. Norsk Zoologisk Forening. Rapport 5. 1998. <http://www.zoologi.no/fakta/oter.htm>
- Kooij; Jeroen van der: Oter Lutra lutra (L., 1758), i Isaksen, K & al. 1998.
- Lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven). LOV-2009-06-19-100.
- NOU 2004:28. Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold (Naturmangfoldloven). Miljøverndepartementet, 7.12.2004.
- NOU 2010 – Tilpassing til eit klima i endring. Miljøverndepartementet, 15.11.2010.
- Olsen, John: Steinkobbefangsten i sone 5. I Deatnu – Teno – Tana. Tana historie og museumslag 1979.
- Pedersen, Steinar: Historisk oversikt over bosetting og ressursbruk. Kap. 3 i NIKU OPPDRAGSRAPPORT 39/2017. Felt 7 Deatnu/Tana – Deanuvuotna/Tana-fjorden. Sakkyndig utredning for Finnmarksommisjonen.
- Pedersen, Steinar: Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1988. Diedut, nr. 3 1986. Sámi Instituhtta. Guovdageaidnu/Kautokeino 1986.
- Pedersen, Steinar: Tradisjonell kunnskap og laks. Sakkyndig rapport til et felles lakseutvalg under Direktoratet for Naturforvaltning/Sametinget 2014. Se disse institusjonenes hjemmesider.
- Porsanger, Jelena/Guttorm (red.): Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Law and Ethics. Diedut 1/2011. Samisk høgskole.
- Solbakk, Aage, med bidrag av Rune Muladal: Čáhcegáttessá-miid kultuvra/Den elvesamiske kulturen. Utgitt i serien Várjja Sámi Musea Čállosat/Varanger Samiske Museums Skrifter. Varangerbotn 2007.
- Solbakk, Aage: Deatnu – Tana – den beste lakseelva. Utviklingen av laksefisket med vekt på stangfisket – *oaggan* – i Tanavassdraget. Kárášjohka/Fanasgieddi 2011.
- Solbakk, Aage: 2015: BUOÐDU – Utviklingen av garnfisket i Tanavassdraget, med vekt på perioden 1984 - 2015.
- Wulfsberg, Chr. A: Om Finmarken. Christiania 1867.

Om laks, vitenskap, lokalkunnskap, og medforvaltning

Kampen om Tanalaksen

Sommeren 2017 erklærte gruppa Ellos Deatnu et moratorium for turistfiskere med et symbolsk midtpunkt på øya Čearretsuolu i Tana. Denne aksjonen er en veldig liten del av et enormt politiske arbeid som har pågått i forbindelse med etablering av medforvaltning i Tana og dessuten i arbeidet med å etablere nye avtaler med Finland. Forhandlingene og det politiske arbeidet rundt disse avslører at i møte mellom lokalkunnskap, vitenskap og forvaltningspraksis må vi ikke bare spørre om hvem det er som eier laksen og hvordan kan den best forvaltes, vi må også spørre - hva er en laks?

I Tana har en over hundre år lang historisk kamp om laksen skapt motsetninger som stadig aktualiseres i møter mellom nasjoner og mellom folk med ulik tilknytning til elva, og som også har ulik ekspertkunnskap. Man kan argumentere for at alle involverte har en felles kjærlighet for laksen. Men denne kjærligheten er basert på forskjellige, til dels uforenelige prinsipper og forståelser. For både fiskere, forskere og forvaltere er egne praksiser naturlige og nødvendige, og kan også begrunnes med referanse til, ikke bare hva som oppfattes som viktige fakta, men også til ulike lovverk; urfolks og samers rettigheter, nasjonale og internasjonale lover om biodiversitet og truete arter, og ut fra hensyn til nasjonale ressurser.

Norge har siden 1980-tallet anerkjent internasjonale konvensjoner som befester signifikansen av lokalkunnskap både for forvaltning og vitenskapelig utvikling. Dette engasjementet ble også bekreftet ved revisjonen av Naturmangfoldsloven av 2009. Her ble innholdet av hva det lokale bidraget til medforvaltning ytterligere spesifisert: Selv om vitenskapelig kunnskap skal være grunnlaget for naturforvaltning, skal lokalkunnskap og spesielt samisk kunnskap «legges vekt på»¹ Men hva betyr det å legges vekt på?

Så langt har 'legges vekt på' betydd åpne høinger, dialogmøter, inklusjon av lokalkunnskapsholdere som 'eksperter', inklusjon i styrer, deltakelse i prosesser, men uten at innspill fra lokale kunnskapshavere har blitt inkorporert i forvaltningen eller tillagt reell innflytelse. Avmakten og motstanden i Moratorio illustrerer nettopp dette. Aksjonen oppsto som en protest mot manglende anerkjennelse av Tanafiskernes rettigheter, og fraværet av deres innflytelse i forhandlingene med Finland. Denne og mange andre velartikulerte protester ble kontant avvist av statssekretær Lars Andreas Lunde i Klima og Miljøverdepartementet, som i kommentar til NRK Finnmark 26.6. benektet at det samiske samfunnet ikke hadde blitt hørt i forbindelse med forhandlingene med Finland. "De har vært inkludert hele veien, og var godt ivaretatt og representert i forhandlingene", sa Lunde til NRK.

1 <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-06-19-100>

Guokte duhtavaš oaggu, Jovnna Guttorm Solbakk ja Ken Even Berg, geat leaba goddán 10 kilosaš luosa.

To glade laksefikskere, Jovnna Guttorm Solbakk og Ken Even Berg, som er fornøyd med dagens fangst, en laks på 10 kilo. Foto: Mihkku Solbakk.

Erkjennelsen av at det finnes ulike kunnskaper om laksen, og av at også samisk kunnskap skal inkluderes i forvaltningen har så langt hatt liten reell effekt på gjeldene naturforvaltningspraksis. Lokalkunnskap er kanskje tilstede værende i lovverket, men forhandlingene med Finland illustrerer at det ikke er tvil om at naturressurser i stadig større grad blir behandlet som nasjonale og at naturforvaltningen stadig blir mer vitenskapelig gjort, enrettet og globale. Utviklingen i Tana gjenspeiler dessuten en nasjonal tendens hvor laksen er i ferd med å få et annet formål, den skal nytes som en del av friluftslivet, og blir i stadig større grad reservert for andre typer fiske enn det lokale.

Atlantisk laks i krise

Det er ikke tvil om at laksen er et viktig nasjonalt og internasjonalt anliggende. Den atlantiske laksestammen har lenge fått mye oppmerksomhet. Allerede på slutten av 1960-tallet ble det klart at store deler av laksen blitt fisket opp i storformat havfiske. På det meste, i 1970, ble det tatt 1000 tonn laks under sjølaksefisket i det nord-norske havet. I 1983 gjennom bilaterale forhandlinger og nasjonale resolusjoner ble det etablert begrensninger på havlaksefiske og NASCO (North Atlantic Salmon Conservation Organization) ble etablert som del av konvensjonen for beskyttelse av atlantisk laks i Nord-Atlanteren. Konvensjonen skapte en stor beskyttelsessone, utenfor alle deltakende nasjoners tolvmilszone, hvor fiske av laks ikke var tillatt. I 1989 ble det også forbudt å fiske med drivgarn på laks innenfor 12 milsonen. Senere ble forbudssonen gjort enda større, og det ble også lagt ned begrensninger på utstyr. Krokgarn ble tilslutt forbudt overalt på norskekysten, bortsett fra i Finnmark.

Siden 1970-tallet har også biologenes kunnskap om laks endret seg dramatisk i takt med en økende grad av forvaltningen av fisken. På 1970-tallet visste vi ganske lite om hva laksen gjorde i havet, hvor den svømte, hvor lenge den var der og hvordan den fant veien tilbake til fødeelven. I dag har vi teknologiske muligheter til å følge laksen gjennom hele dens reise. Tana er blant de best kartlagte av norske elver. Mye av dette arbeidet har foregått på finske forskningsstasjoner som RKTL i Utsjoki (Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos – Finsk fisk og vilt forskning). Fangstrappering, ulike former for fisketelling, og skjellprøver har over en femtiårsperiode gitt viktige bidrag til kartleggingen av de ulike laksestammene i elva. Med ny presisjon i utviklingen av sporings og merkingsenheter, ny genteknologi og kompliserte matematiske modeller og statistikkprogrammer lager forskerne nå oversikter over historisk utvikling av individuelle laksestammer over flere tiår. I dag mener forskerne at de har en oversikt over hvilke bestander i Tanavassdraget som er bærekraftige og hvilke som er truet. I følge forskerne er det først og fremst de laksestammene som produserte størst fisk som er borte fra Tanavassdraget.

Nye invasjoner

For lokale fiskerne i Tana er det største problemet at de ikke lenger er alene om laksen. Selv om fisket etter laks i havet er dramatisk redusert har turistfisket i elva lenge vært økende. Fiskerne som er hjemmeboende i Tanaelva gjør det samme som de alltid har gjort og blir dessuten stadig færre. Elva og laksen inngår også i en serie diskusjoner; den nasjonalistiske (finnene, nordmennene og russerne), allemannsretten (sportsfiskerne), kapitalismen (verdi av antall fisk per kilo i sportsfiske og i yrkesfis-

ke), den vitenskapelige, og miljøverndiskursen (NASC-O, konvensjonen for biologisk mangfold). Alle disse griper inn i livet til laksen og fiskerne i fjorden og elva.

Ettersom forvaltningen av laksen har økt i omfang har også lokale fiskere og deres representanter måttet bruke mer krefter på ulike lakseforhandlinger. Med innføringen av Finnmarksloven (2005) fikk Sametinget gjennomslag for et krav om konsultasjonsplikt for norske departementer i saker med betydning for samiske interesser. Lokalforvaltning, som også har blitt innført på en rekke andre naturressurser i Norge, måtte også innføres i Finnmark. Da det ble klart at Tana snart ville bli åsted for en radikal endring i forvaltningsregime ble det vanskelig å opprettholde det som i utgangspunktet skulle være regelmessige forhandlinger mellom Norge og Finland om laksebestanden. Tana Fiskeforvaltning (TF) overtok i 2011 forvaltningen av laksen, i tråd med ambisjonene i Finnmarksloven. Men den nye forvaltningen skulle fremdeles foregå på bakgrunn av det eksisterende forvaltningsregimet, etablert av Miljødirektoratet i samarbeid med Vitenskapelig råd for lakseforvaltning. Medforvaltning her medførte med andre ord kun at styring gikk fra å være direkte til å bli indirekte – utøverne får regulere seg selv – men uten at dette innebar en inkludering av lokalkunnskap eller reell forvalningsdeltakelse på egne premisser.

Forhandlingene med Finland kom endelig i gang igjen i 2012, men det skulle enda ta fire år før de ga resultater. I de tidlige rundene av forhandlingene deltok Tana Fiskeforvaltnings (TF) representanter med på råd i tråd med Lov om fiskeretten i Tanavassdraget. (LOV-2014-06-20-51, § 6, siste ledd). Men samtidig med at en ny le-

delse overtok i TF i november 2015 ble forhandlingene avsluttet og forhandlingsdelegasjonen oppløst. TF fikk imidlertid beskjed om at det allerede hadde blitt oppnådd enighet om de store linjene i de nye bestemmelser om laksefisket i Tana. Som TF skrev i sitt brev til Stortingets kontrollkomité, var imidlertid forhandlingene bare *tilsynelatende* avsluttet. Utover våren 2016 kom det frem at det fremdeles var sider ved avtalen som det ikke var enighet om. Fra finsk side hadde det blitt fremført krav om at ikke-fastboende hytteeiere på finsk side også skulle få fiskerett. I følge lokal presse protesterte både lokalbefolkningen på finsk og norsk side av elva på dette (se Finnmarken 14.2.2017). I følge TFs brev til Stortingets kontrollkomité kom den nye overenskomsten/konvensjonen i det vesentlige til i møter mellom embetsmenn på begge sider og *uten* at Tana fiskeforvaltning og Sametingets representanter fikk være tilstede. Det hele endte, i følge TF, med at ikke-fastboende hytteeiere fikk rett til å fiske på lik linje med lokalbefolkningen, også på norsk side av elven. TF argumenterer for at dette innebar at det har blitt innført en ny rettighetsgruppe. Dette er imidlertid ikke Miljøverndepartementet enig i. I deres forståelse har ikke ikke-fastboende hytteeiere fått andre rettigheter enn andre turistfiskere på norsk side. TF på den annen side, insisterer på at når denne gruppen får fiske med egen båt og fiske også på norsk side, etter regelverket for lokalbefolkningen, så innebærer dette en ekspropriasjon av lokalbefolknings rettigheter.

Verken i TFs forvaltningspraksis eller i forhandlingene med Finland har direktoratet eller departementets gitt lokale representanter eller det lokale kunnskapsgrunnlaget adgang til en del av forvaltningen.

I sine konkrete kommentarer til utkastet til avtaleteksten var TF tydelige på at lokalkunnskapen ikke hadde fått plass, til tross av forpliktelsene i norsk lov og internasjonale konvensjoner. Til tross for TFs innvendinger har ikke avtaleteksten blitt endret, lokalkunnskapen er fremdeles ikke nevnt som en del av det kunnskapsgrunnlaget avtalen i utgangspunktet skulle bygge på (gitt lovgrunnlaget). Det har heller ikke blitt satt av penger til kartlegging av lokalkunnskapens og dens potensielle bidrag til forvaltningen, selv om dette tidlige har vært lovet.

Lokale perspektiver

Kanskje er det også slik at den manglende anerkjennelsen av lokalkunnskap i den nasjonale forvaltningen bidrar til den lokale motstanden. I Tana er ikke legitimiteten av forskning og forvaltning noe man tar for gitt, og i møter mellom fiskere, forskere og forvaltere er fiskere ofte kritiske til de administrative og økonomiske styringsteknologier som naturforvaltningen og forskningen tar i bruk. Lokalbefolkningen stiller også regelmessig spørsmål ved den påvirkningsmulighet som blir gitt for lokale aktører og kunnskapshavere.

Uenighetene som finnes mellom fiskere, forskere og forvaltere har mange dimensjoner. Grunnleggende er det uenighet i om det er slik at det har vært en stor nedgang i mengden laks. Uenigheten om mengden laks handler også om mange lokale fiskeres manglende tiltro til vitenskapelig kunnskap, det vil si til faktagrunnlaget for vitenskapelige modeller, som ligger til grunn for forståelsen av bestandsmålinger. Mange fiskere er dessuten tydelige i sin kritikk av det de oppfatter som sektortankegang i miljøforvaltningen. Laksefiskerne gjør mot-

stand mot smale, klart atskilte kategorier av vitenskapelig kunnskap og måten eksperter ordner kunnskap. De dekonstruerer ekspertmodeller av lakseatferd som tjenner som grunnlag for estimatorer av hvor mange laks det kommer til å være i elva og av lakseatferd. Laksefiskerne kjemper mot kategoriske beskrivelser av laksens atferd som forutsigbar fra et år til et annet gjennom hele sin livssyklus, og åpner for irregulariteter i laksens atferd og for tilstedeværelsen av andre agenter i miljøet. Det finnes også motstand mot forskningsinstitusjonenes tro på naturlover, og på forståelsen av laksen som instinktdrevet. Mens forskerne skilte menneskene fra resten av naturen: Ikke-menneskelig-forårsaket fangst/død ble ansett som 'naturlig avgang' og som en del av et økosystem, som noe som skulle behandles som en konstant, og om den ikke alltid var konstant eller i balanse, så kunne man uansett ikke begynne å tukle med den. Fiskerne var opptatt av at forskerne ikke forsto mengden av usikkerhetsmomenter i sine bestandsvurderinger. For fiskernes var relasjoner i elva preget av en større fleksibilitet og en livsanskuelse som innebar at det ikke gikk an å forvente noe av naturen: Man gjør så godt man kan, og så går det som det går.

Konflikten mellom de lokale fiskerne og forskere handlet også om hva lokalkunnskap skulle være i forhold til vitenskapelig kunnskap i forvaltningspraksiser. Mens forskere så lokalkunnskap som et muligens nyttig supplement til sin kunnskap, så insisterte sjølaksefiskerne på at deres kunnskap, basert på lang tids nær erfaring med laksen i et lokalt miljø, skulle *inkluderes* i forvaltingens faktagrunnlag.

**Deanu luossabivdosearvvi
luossačoahkkimis čakčamánu
1. beavve 2015 Fanasgiettis.**

**Tanavassdragets laksefiske-
foreningens lakseseminar
1. september 2015 i Fanasgieddi
i Tana. Foto: Mihkku Soilbakk.**

Blant de mest dramatiske forskjellene som har åpenbart seg gjennom ulike forhandlingsrunder er forskjellen i forståelsen av hvordan naturen skal ivaretas. Fiskerne understreket at det ikke bare var mennesker som reduserte laksebestanden, men også dyr, fugler og fisk. Fiskerne, på den annen side, skilte menneskene fra resten av naturen. Det forsterke kalte 'naturlig avgang', altså ikke-menneskelig-forårsaket fangst ble forstått som en del av et økosystem. Et økosystem er ikke i balanse, men man bør i følge fiskerne uansett ikke tukle med den. Fiskerne på sin side argumenterte for at rovdyr nå, som i tidligere tider, måtte kunne forvaltes, ettersom de også var med på å redusere laksebestanden. Fra deres perspektiv var det naturforvaltningen som i nyere tid hadde grep inn: Gjennom å frede rovdyr hadde de selv forårsaket betydelige ubalanser i naturen. Slike radikale forskjeller i forståelse gjør at det er vanskelig å få til samtaler på tvers av kunnskapsforskjeller. Disse samtalene er imidlertid veldig viktige om reell medforvaltning skal bli mulig.

Oppsummering

Juridisk sett er det liten tvil om at Norge både i forhold til eget lovverk og i internasjonale avtaler har forpliktet seg til å sikre lokalkunnskapens deltagelse i naturforvaltningen. Til tross for disse forpliktelsene, får lokalkunnskapen stadig mindre plass i forvaltningen av

Tanaelva. Selv om lokale representanter jevnlig engasjeres i de konkrete forhandlingene mellom utøvere og forvaltning, så blir lokalkunnskap sjeldent tatt på alvor, i den grad at den konkret blir utgangspunkt for handling eller inkludert i beslutningsgrunnlaget.

Lokalkunnskapen blir ikke behandlet som vitenskapelig kunnskap i den forstand at den ikke blir samlet, undersøkt og gjort til grunnlag for videre forskning: Den forblir en taus kunnskap som kun er tilstede gjennom lokale representanter uten forhandlingsmessig legitimitet. Lokalkunnskaps deltagelse må innebære mer enn tilstedeværelse av lokale representanter. Deres kunnskap må også engasjeres på linje med den vitenskapelige kunnskapen, samles, dokumenteres, undersøkes og engasjeres – sammen med engasjerte og nysgjerrige forvaltere og forskere. I dag er det slik at den samlede og pågående effekten av en rekke mer eller mindre relaterete forvaltningsbeslutninger som også foregår uten at lokale rettighetshaveres og deres representanter blir involvert, gir en opplevelse av avmakt og svekker lokalbefolkningens motivasjon for fortsatt deltagelse i forvaltningsprosessene.

Luossa ja sáidi

MUITALUSAT JUOHKÁSIT MÁNGGA suorgái. Muhtun mualusat leat eanáš áigegolu várás, dat sulastahttet mайднasiid, vaikko mualus vuodustis galggašii leat duohtha ja jähkehahti. Okta suorgi gohčoduvvo čilgehusmualussan, nammalassii dakkár mualusat mat čilgejít manin ášshit leat nugo leat, dan dihtii go oktii áiggis dáhpáhuai juoidá mii lea čilgehussan dasa. Dakkár mualusat leat hui dábálačcat buot álbmogiid gaskkas. Muhtumin dat gohčoduvvojít sivdnádusmualussan dahje -myhtan, muhto eará háviid dat leat dušše álbmotmualusat. Iešguđet ge álbmogiid mualusaíd buohtastahttin lea hui miellagiddevaš bargu dan dihtii go das ihtá álbmogiid jurddašeapmi ja sin iešádden.

ČILGEHUSMUALUSAT SÁHTTET LEAT dan birra ahte manin muhtun báikkis lea dat namma mii lea, manin omd. buoidagis lea čáhppes seaibegeahči, manin guovža beassá oađđit olles dálvvi, ja manin njoammil ii goassige gártta hukset alcces dan goađi maid juohke dálvvi lohpida alcces dahkat, ja dievva eará mualusat.

MUHTUN MIELLAGIDDEVAŠ DEATNOGÁTTI mualus čilge manin Deanus lea ovttä guoikka namma Sieiddáguoika ja vuolit njavi namma gis Sáidenjavvi. Báikenamma Sieiddá boahťa sieide-sánis, sámi ovddeš oaffarbáiki. Sieiddá birra leat golbma sieiddi – okta goappat bealde Deanu ja goalmmát aiddo Sieiddáguoikka buohta. Oktiibuot dat golbma sieiddi dahkat golmmačiegaga, ja dan dihtii go dat lea erenoamáš bassi guovlu, de gávdnojít doppe sihke Sieiddájohka, Sieiddasuolu, Sieiddaguoika ja báiki Sieiddá goappat bealde Deanu.

GUOIKKA JA NJAVI erohus lea ahte guoikkas lea olu johtilebbo čáhcejohtu go njavis, vaikko goappašagain

lea garra rávdnji. Dat lea dán mualusas dehálaš duogášdiehtu, go oainnat oktii dolin – dan áiggi go guolit ja eallit ain máhtte hállat – dolkkai sáidi das go dušše luossa beassá gorgjet Detnui, ii ge sáidi dahje dorski. Luossa han lea sihke sáiva- ja sáltečáhceguolli mii birge guktuid čáziin. Sáidi dasto mearridii ahte son dat gal čájeha lussii ahte son ge veajdá vuodjat vuostéravdnjái. Dát dáhpáhuai giđđageasi aiddo go luossa lei johtimin fas merrii maŋnil go leamaš dálvvi jogas. Dalle ii šat gohčoduvvo luossa-namahusa mielde, muhto navdojuvvo vuorrun danin go lea buot ruoidnan, gollan ja nohkan, ii ge dohkke oppa olbmoborra-mušsan ge.

SÁDENJAVIS DEAIVÁ LUOSA sáiddi gii lea jođus ba-jás Deanu. Luossa buot hirpmástuvvá ja jearrá sáid-dis ahte maid árpmuid bat don leat dádjumin go leat deike vuolgán, don han it gula sáivačáhcái. Sáidi vásti-da ahte son dat gal áigu čájehit lussii ahte son ge vis-sa birge Deanus, lasiha vel ahte mus lea seammá ollu buoidi vuovasis go dus. Luossa ii vuollán neavvumis sáideriebu ja dadjá: Muhto don han ieš dieđát man jorbbas ja šođbat mun lean mearas, ja man olu gievrrat mun lean go don, ja geahča mu dál; buot de lean gollan ja nohkan. Ále jo eisige don dieinna hámien oppa geahčál ge duon guikii beassat, bargga duotna jorgalit das ja máhccat merrii farggamus lági mielde!

SÁIDI JEAGADII LUOSA, ja jorggihii aiddo dan njavis mii lea Sieiddáguoikka vulobealde, de dan dihtii lea otná dan beaivvi guoikka namma Sieiddáguoika ja njavi namma gis Sáidenjavvi, juste dan dihtii go sáidi das jorggihii ja máhcái fas merrii.

Laksen og seien

FORTELLINGER ER AV så mange slag. På samisk heter de enten *muitalus*, *máinnas* eller *cuvccas*. Noen er mest til tidsfordriv, de minner om eventyr, selv om fortellinger av *muitalus*-varianten egentlig er ment å være sanne og troverdige. En type er forklaringsfortellinger, nemlig slike som forteller hvorfor ting er som de er, fordi det en gang i tiden hendte noe som kan forklare det. Slike fortellinger er vanlige blant alle folk, en slags folkeeventyr. En annen type er opprinnelsesmyter, som historisk har bidratt til å knytte folkegrupper sammen. Å sammenligne forskjellige folks beretninger er et interessant arbeid fordi de sier noe om hvordan folk tenker og hvordan de forstår seg selv.

FORKLARINGSFORTELLINGER KAN VÆRE om hvorfor f.eks. røyskatta har svart haletipp, hvorfor bjørnen får sove hele vinteren, og hvorfor haren aldri får bygd seg gammel, slik den lover seg selv hver vinter. Mange stedsnavn forklares også gjennom fortellinger.

EN INTERESSANT HISTORIE fra Tanaelva forteller hvorfor det i elva er et stryk som kalles Seidastryket (*guoika* på samisk), og et mindre stryk litt lenger ned som kalles Seistryket (*njavvi* på samisk). Stedsnavnet Seida, Sieiddá, kommer av ordet *sieidi*, offerstein, (hvor det ble ofret til gudene). Rundt Seida er det tre offersteiner – en på hver side av elva og en rett ved Seidastryket. Til sammen utgjør disse tre offersteinene et triangel, og fordi det er et spesielt hellig sted, så finner man der både Seidabekken, Seidaholmen, Seidastryket og stedet Seida på begge sider av elva, i tillegg til Seidafjellet, som riktignok heter Sáttovárri (Sandfjellet) på samisk.

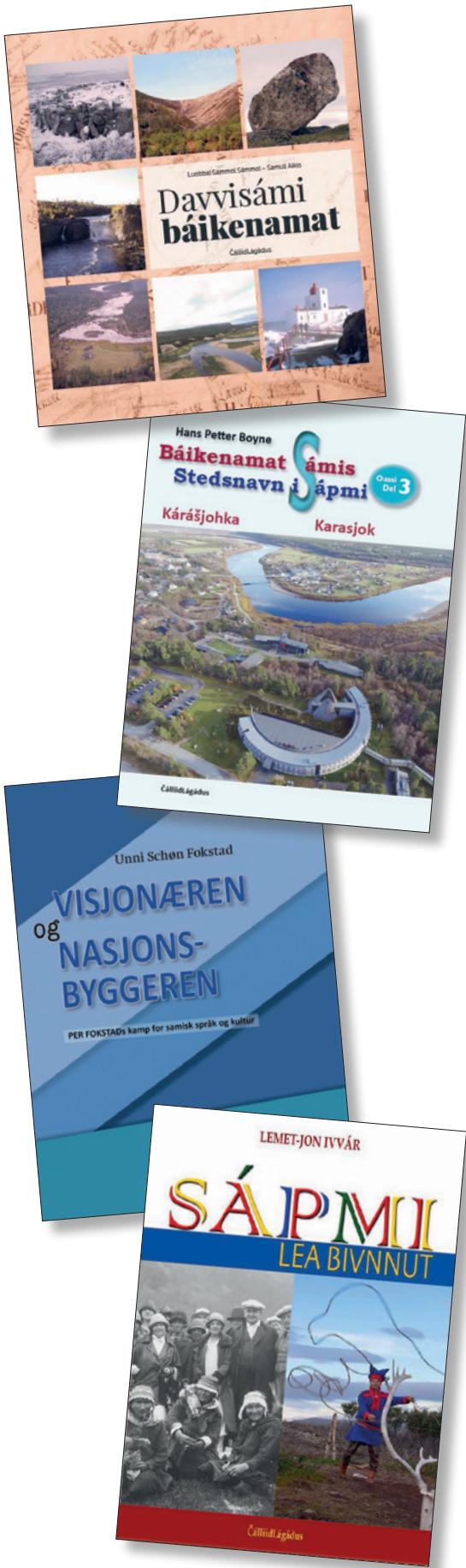
DE TO STRYKENE er forskjellige på den måten at det er mye raskere vannføring i det større strykets, selv om strømmen er sterkt i begge. Dette er viktig bakgrunns-

informasjon til denne fortellingen, for en gang for lenge siden – på den tida fisk og dyr fremdeles kunne snakke – ble seien lei av at bare laksen fikk stige opp i elva, og ikke seien eller torsken. Laksen er jo både en ferskvanns- og saltvannsfisk, og den klarer seg begge steder. Seien bestemte seg da for å vise laksen at den godt kunne svømme motstrøms. Dette hendte på sommeren da laksen akkurat var på vei til havet etter å ha tilbragt vinteren oppe i elva. Da kan man ikke lenger bruke laksebetegnelsen om den, men den kalles vinterstøing, *vuorru*, fordi den er avmagret, tynn og utslett, og den duger ikke lenger til menneskeføde.

I SEISTRYKET MØTER laksen på seien som er på vei opp Tanaelva. Laksen blir forskrekket og spør seien "Hva slags tull har du nå funnet på, som har kommet opp hit, du hører jo ikke hjemme i ferskvann." Seien svarer at han nok skal vise at han klarer seg i Tanaelva, og legger til "Jeg har like mye fett i leveren som du". Laksen fortsetter å formane den stakkars seien og sier: "Men du husker jo selv hvor rund og fin jeg er i havet, og hvor mye sterkere jeg er enn deg, og se på meg nå; jeg er helt avmagret og tynn. Med din kropp kan du ikke engang tenke på å gå opp det neste stryket, det er nok best at du snur her og skynder deg tilbake til havet så fort du kan!"

SEIEN ADLØD LAKSEN og snudde akkurat i det mindre strykets som er nedenfor Seidastryket, og derfor kalles det store stryket den dag i dag for Seidastryket, *Sieiddáguoika*, og det mindre kalles Seistryket, *Sáide-njavvi*, nettopp fordi der tok seien til vettet, og snudde og vendte tilbake til havet.

Faktagirjjit • Faktabøker

Samuli Aikio

Davvisámi báikenamat

Báikenamat muital! Erenoamáš diehtogáldu!

Giella • Språk: davvisámi • nordsamisk

272 s. Garra olggoš. **NOK 335,-** ISBN 978-82-8263-220-1

Hans Petter Boine

Báikenamat Sámis – Stedsnavn i Sápmi 3

Kárášjohka – Karasjok

Giella • Språk: davvisámi ja dáru • nordsamisk og norsk

184 s. Garra olggoš/Innb. **NOK 325,-** ISBN 978-82-8263-251-5

Unni Schøn Fokstad

Visjonæren og nasjonsbyggeren

Per Fokstsads kamp for samisk språk og kultur

Forfatteren av denne boken skriver at hennes far levde i et spenningsfelt mellom å være arbeiderpartipolitiker, sosialist og samepolitiker. Han var klemt mellom det internasjonale og det nasjonale i et samisk krysspress, men hans tilhørighet var klar: Han var same.

Språk: norsk 212 s. Innb. **NOK 295,-** ISBN 978-82-8263-244-7

Lemet-Jon Ivvár

Sápmi lea bivnnut

Turisma ealáhussan Sámis

Girjjis leat olu fotogovat ja dievaslaš čoahkkáigeassu dárogillii. • Boken har masse fotografier og et utvidet sammendrag på norsk

239 s. Garra olggoš/Innb. **NOK 295,-** ISBN 978-82-8263-240-9

www.lagadus.org

